

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VOR FRELSERS KIRKE

Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck Kjøbenhavn
1946

Vor Frelzers Kirke

Vor Frelasers Kirke

Af Sognets og Kirkens Historie

*Til Minde om
Kirkens Indvielse 1. Søndag efter Paaske
den 19. April 1696*

*Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck
Kjøbenhavn
1946*

*Udgiuet paa Foranledning af
Vor Frelseris Kirkes Bestyrelse og Menighedsraad*

Forord

Nærværende Festskrift udsendes i Anledning af, at det i Aar er 250 Aar, siden Vor Frelzers Kirke blev indviet. Indvielsen fandt nemlig Sted 1' Søndag efter Paaske, d. 19' April 1696, og man agter at mindes denne ved en Festgudtjeneste 1' Søndag efter Paaske i Aar, d. 28' April.

I et kvart Aartusinde har Vor Frelzers Kirke tjent som Sognekirke paa Christianshavn. Befolkningen har altid omfattet Kirken med stor Kærlighed og en ikke ringe Stolthed, og Slægt efter Slægt har levet med Kirken, ikke mindst præget i de flestes Bevidsthed af de Thuras karakteristiske Spir, som et samlende Midtpunkt. Flere ejendommelige Forhold og Tildragelser og særprægede Personligheder har givet Vor Frelzers Kirke dens eget Udseende i Københavns og ogsaa i Danmarks Kirkeliv. Man har valgt at berette Træk heraf fremfor at skildre Kirkens arkitektoniske Tilblivelse og Historie, om hvilket der foreligger udtømmende Oplysninger andre Steder.

Udgivelsen sker ved Hjælp af Bidrag fra »Niels Brocks Legat til Stadens almene Bedste«, bevilget af Københavns Borgerrepræsentation paa Forslag af Kirkens Overtilsyn, Københavns Magistrat I. Afdeling. Kirkens Menighedsraad og Bestyrelse bringer herfor vor bedste Tak.

EGEDE SCHACK,
Sognepræst,
Formand for Vor Frelzers Kirkes
Bestyrelse.

Journals & Co. Fot.

Vor Frelser Kirke, set fra Nordvest.

Kirken i det 18. Aarhundrede.

Kirke og Menighed i det 18. Aarhundrede

Af L. Stampe

Christianshavn var endnu en ret ny Bydel, da Vor Frel-sers Kirke blev indviet 1696. Allerede under Christian II var der til Amager blevet indkaldt Hollændere, »fordi det Folk særdeles ved at omgaas med Ost, Smør, Løg og Rødder, samt Haver at anlægge og Vild Gaasefang«. I Sammenhæng med denne Interesse for at fremme Amagers Erhvervsliv gik ogsaa den stadige Opfyldning af Holmene mellem Amager og København, det, der nu er blevet til Christianshavns Kvarter. Anlæggelsen fandt Sted 1618 under Christian IV, og de lige Gader, som skærer

hinanden vinkelret i Modsætning til Københavns krogede og snirklede Gader, viser endnu tydeligt, at de er overført fra Papiret til Virkeligheden.

Byen, som indtil 1674, da den indlemmedes i København, var selvstændig og havde egen Forvaltning, voksede jævnt. 1689 havde den 251 Bygninger og 1780 390. Samme Aar var der i Kvarteret 8265 Indbyggere. Det var en meget forskelligartet Befolkning, som fik til Huse herude. Havnen, som fra Begyndelsen var anlagt som Stabelplads for Flaaden, samlede Søfolk og Officerer, de mange oversøiske Handelsforetagender, baaret frem af Merkantilismens Idé, af kortere eller længere Levetid, skaffede Handelsfolk og Kontorpersonale til Staden. Da Handelen efter 1730 og især i Aarhundredets sidste Halvdel blomstrede op til ukendte Dimensioner, bragte det Velstand til Christianshavn, hvor de fleste af de store Kompagnier havde Pakhuse og Kontorer. Strandgade blev befolket og bebygget af det velhavende Borgerskab, hvorom endnu de smukke, gamle Patricierhuse fra den danske Handels Guldalder vidner. Men ogsaa andre Skillelinier end de erhvervsmæssige var der. Paludan beregner i 1791, at ikke engang Halvdelen af Befolkningen tilhørte den danske Menighed. Hovedparten af de øvrige var Tyskere, som allerede 1642, to Aar efter at den foreløbige Kirke var indviet, fik deres egen tyske Præst, Mathias Hildebrand. Men desforuden var der Hollændere og ikke saa faa Jøder.

Den første Kirke fra 1640, som var »saare liden og uanselig«, forfaldt snart, og fra 1657 var der stadige Planer om at faa opført en ny, som var mere tidssvarende. Christianshavns Borgere viste Initiativ, da Sagen trak ud, og paa deres 1672 indgivne Ansøgning blev der samme Aar afsat en Plads ved Enden af Lille Torvegade ud mod Stranden. Det blev dog ikke til noget, vel nok fordi Grunden ikke var tilstrækkelig fast. I Stedet for optog man igen Christian IV's oprindelige Plan, og 1682 blev Bygningen

paabegyndt paa dens nuværende Plads. Efter tolv Aars Forløb var det udvendige Arbejde færdigt; og da i Løbet af de næste to Aar ogsaa det indvendige Arbejde blev fuldført, kunde der 10. Marts 1696 udgaa Befaling til Sjællands Biskop om at give Forslag til Ceremoniellet ved Kirkens Indvielse.

Indvielsen, der fandt Sted 19. April, blev en stor Festdag i Sognet. 24 gejstlige deltog i Processionen fra den gamle til den ny Kirke, og Kongen og Hoffet bivaandede Højtidelighederne, som varede hele Dagen. Hoffet holdt ud fra Kl. 9 til 4½, »og Herskaberne havde den hele Dag hverken nydt Mad eller Drikke«.

Herpaa gled nu Kirken ind i Christianshavns daglige Liv som Sognekirke. Sognet omfattede selve Christianshavn, Børsen og nogle Huse bag Børsen og paa Slotspladsen. I Slutningen af det 17. Aarhundrede havde de fleste af Menighedens fornemme købt Gravsteder i andre Kirker i København, »formedelst den ringe leilighed, som udi den gamle Kircke sammesteds skal have været, hvorofver den gamle Kircke skal være bleven saa forarmet, at dens aarlige reparation og nødvendige udgifter af dens indkomst fast icke skal have kundet bleven betalt«. Ved kgl. Reskript af 27. Oktober 1696 bestemtes det imidlertid, at Sognets Beboere skulde holde sig til deres Sognekirke. Vilde nogle alligevel lade deres døde begrave i andre Kirker, var de forpligtede til ogsaa at betale til Vor Frelsers Kirke. Gennemførelsen heraf var ikke altid saa let. 1730 anmodede Kirkeværgen J. O. Felsen Magistraten om Hjælp ved Inddrivelsen af Pengene efter en Begravelse af en af Sognebørnene i Sct. Petri Kirke.

Kirken havde to Præster, idet der 1686 var blevet oprettet et residerende Kapellani. Desuden var der ansat en Kantor, en Organist, en Klokker, en Over- og en Undergraver. Patron for Kirken var Københavns Magistrat, og som Menighedens Repræsentanter valgtes blandt dens an-

seteste Medlemmer en Kirkeforstander og en Kirkeværge. Som Kirkeforstander fungerede fra 1682 til 1724 J. C. Møller. Han efterfulgtes til 1741 af Stadshauptmand Fieldsted. Herefter var yngste Raadmand i Magistraten Forstander. Forstanderens Hverv var at føre Kirkens Regnskab over indkomne Bøder m. m. Kirkeværgen havde med alle forefaldende ydre Anliggender at gøre, som Salg af Gravsteder, Udlejning af Stolestader, Reparation af Kirken m. m., og førte Korrespondancen med Magistraten. Efter 1770 ansattes der to Kirkeværger. De fattiges Forstander stod for Indsamling til Sognets fattige ved Ombæring af Tavler under Gudstjenesten og uddelte sammen med Sognepræsten de indkomne Penge.

Den danske Menighed maatte som før dele Kirken med den tyske. 8. August 1696 beskikkedes den tyske Garnisonspræst i København Elias Jacobi til tillige at være tysk Præst ved Vor Frelsers Kirke. Søn- og Helligdage havde den danske Menighed Højmesse Kl. 10 ved Sognepræsten og Aftensang Kl. 2 ved Kapellanen. Den tyske Menighed havde sin Søndagsgudstjeneste Kl. 12, hvilket ikke passede helt til Menighedens »bequemmelighed« og medførte nogen Utilfredshed. Froprædikenen Søndag Morgen var skiftevis tysk og dansk. Den danske Ugeprædiken holdtes om Fredagen, den tyske om Torsdagen.

Enevældens Indførelse 1660 havde fra Hoffet til Borgerskabet ført en forøget Pragtlyst med sig. Med Oprettelsen af den ny Adel blomstrede Ceremonivæsen frem som aldrig før. Den minutløse Inddeling i Rangklasser medførte en Rangsøge, som ikke engang standsede ved Kirkedøren, men førtes med ind i Kirkestolene. Disse var lukkede og udlejedes af Kirkeværgen for en bestemt Pris pr. Stole, varierende efter Pladsens Kvalitet. I selve Stolestaderne var den mest eftertragtede Plads Højsædet ud mod Gangen, hvor man bedst kunde se og ses. Ved Hoffet fastsattes der ganske bestemte Regler for, hvordan Menigheden

skulde placeres efter Rang; men ogsaa Landet over blandt jævne Bønder, hvor man dog mindre skulde vente det, stod der især omkring Aarhundredskiftet en haard Kamp om de bedste Pladser, som undertiden kunde udarte til Voldsomheder, som da et Par Kvinder i Voer Kirke i Jerslev Herred 1696 kom i Trætte om Højsædet under Gudstjenesten og »vexlede Næveslag og Ørefigen imod hverandre og foraarsagede stor Tumult i Kirken«. De mange Retssager viser, at det var Kvinderne, der havde de sociale Ambitioner, som de ogsaa i Kirken søgte at haandhæve.

Ogsaa i København forekom saadanne Stridigheder. Da et Par Kvinder 1719 ikke kunde enes i deres Stol i Sct. Nicolai Kirke, lod Magistraten begge Kvinder deres Stade fratage og ved Kirkeværgen anwise andre. Dertil fik de efter kgl. Ordre en alvorlig Reprimande af Sognepræsten. Selv om det ikke kom saa vidt i Vor Frelsers Kirke, har Rangsygen sikkert ogsaa her gjort sig gældende. Da A. Graah 1741 hos Magistraten ansøgte om, at hans Svingermor, Justitsraad Nicolai Franckes Enke, maatte overtage den ved Stadshauptmand og Kirkeforstander Fieldsteds Død ledige Stol, var han ivrig efter at pointere, at det kun var »hendes tiltrædende Gamle aar«, der gjorde Forandringen ønskelig.

Af de af Kirkeværgen nøjagtigt førte Stolebøger kan man se, hvilke Mennesker, der søgte Kirken. I de første 30 Aar var det det mere jævne Borgerskab. Paa de første og bedste Pladser sad de velhavende, Bryggere, Smede o. s. v. Enkelte Skibskaptajner og Militære forekommer ogsaa. I Stol Nr. 3 sad Kirkeforstanderen, Raadmand og Stadshauptmand J. C. Meller. Med Befolkningens Forøgelse voksede ogsaa Menighedens Størrelse, og det blev nødvendigt at skaffe mere Plads ved nye Stole. 1708 blev der i Tværgangen opsat 11 store og 12 smaa Klapper, som var billigere end de lukkede Stolestader. 1729 kom der en

virkelig Udvidelse ved Opførelsen af Pulpiturer, der omfattede 35 Numre, der snart forøgedes til 42. Det var dels for at skaffe mere Plads og større Indtægter; men sikkert har man derved ogsaa villet samle Bourgeoisiet, der ikke vilde blande sig med alle og enhver paa Gulvet. Fra 1729 møder vi en hel Række nye Navne, Folk, som før den Tid har søgt andre Kirker. At anføre Navnene paa disse Christianshavnske Patricierfamilier, som fik deres Plads paa Pulpituret, vilde føre for vidt. Vi plukker kun nogle enkelte ud. Her havde Borgmester P. Ramshart fast Plads fra 1729 til 1748, Borgmester Fr. Holmsted fra 1733 til 1737, og her sad Tømmerhandleren og Storkøbmanden Andreas Biørn paa skiftende Pladser fra 1733 til 1755. Her var en stærk Repræsentation af Officerer baade fra Land- og Søetaten. Den fornemste — og dyreste — Plads, der kostede 14 Rdl. i aarlig Leje, var fra 1733 til de ny Pulpiturers Opførelse 1781—82 udlejet til følgende: Grev Danneskjold, Henrik Ocksen, der var Stiftamtmand over Island og Færøerne, uden at han nogensinde besøgte sit Amt, Agent Andreas Biørn, Justitsraad Tygesen og Skibskaptajn K. C. Yttrich.

Især ved Begravelserne havde den med Enevælden følgende Pragtløst givet sig Udslag. Kirken havde fra 1696 sin Urtegaard mellem Dronningens- og Prinsensgade (nuværende Prinsessegade) omkring selve Kirkebygningen. Desuden udlagdes der til Fattigkirkegaard et Areal for Enden af Sct. Annegade ud mod Volden. Det var et ensomt Sted, der undertiden benyttedes til Dueller. 1723 blev der endog myrdet en Mand her. Beliggenheden var daarlig; ved Foraarstid kunde den staa helt under Vand. Da den i Slutningen af Aarhundredet var fyldt, anlagdes i 1790 den nuværende Kirkegaard udenfor Christianshavns Port som Assistenskirkegaard. Men desuden var der Begravelsessteder for de fornemme inde i selve Kirken. Medens et Gravsted paa Fattigkirkegaarden kostede 1 Rdl. 2 M. og paa

den store Kirkegaard 6 Rdl. 4 M., var Prisen i Kirken 30—60, ja op til 80 Rdl. Hertil kom yderligere 10 Rdl. for at faa en Gravsten lagt paa Graven. Da det undertiden forekom, at Folk ogsaa ønskede Sten over Gravstederne paa Kirkegaarden, fastsattes 1720 Prisen til 6 Rdl. for Urtegaarden og 4 Rdl. for Kirkegaarden.

Gik Enevælden i Spidsen i Pragtudfoldelsen, vaagede den ogsaa nøje over, at ingen tiltog sig mere Ret, end der tilkom ham. Ved Forordningen af 7. November 1682, som blev Grundlaget for Begravelsesvæsenet under hele Enevoldstiden, normeres Ceremonierne paa det nøjeste. De minutiøse Forbud og Indskrænkninger viser klart, at der har været noget at reformere, men er samtidig et slaaende Eksempel paa Ceremonivæsenet ført ud i det latterlige. Gehejmerraader, Grever, Friherrer og Ober-Charger maatte lade deres Kister overtrække med Fløjl, andre Rangspersoner med Bay, Klæde eller Læder, medens de øvrige intet maatte bruge. Borgerlige Lig maatte kun staa 8 Dage, medens adelige Lig maatte staa i 3 Uger. Alle de mange Forbud overholdtes dog ikke, og Myndighederne førte i det 18. Aarhundrede en ret forgæves Kamp mod denne Trang til Luksus. Vanskeligst var Gennemførelsen af Forbudet mod at anvende Egekister ved Jordbegravelser.

I Begyndelsen af det 18. Aarhundrede ændredes Skikkene ved Begravelserne. Medens det tidligere var Mode, at de fornemme begravedes ved Fakkelskin, vendte man nu tilbage til at begrave ved Dagslys, og de langtrukne Ligprædikener indskrænkedes eller bortfaldt helt. 5. Januar 1722 begravedes i Vor Frelsers Kirke »ved Dagslys« J. C. Mellers Hustru, Anna Henriksdatter Høier, »en gammel, gudfrøgtig ærlig Frue, som vel hafde fortient den beste Liigprædichen — som det beklagende hedder i Ligprotokollen — men nu i alt stilhed henlagt efter disse Tiders Sædvane«. To Aar efter begravedes Meller selv og blev nedsat i sit Gravsted under Orglet. Begravelsen af de for-

nemme foregik i Regelen tidligt om Morgenen eller om Eftermiddagen under Aftenklokkens Ringen.

Af andre kendte Begravelser i Kirken er der Grevinde Elisabeth Helena Viereggs. Denne tyske Gesandtdatter, Kongens Hustru til venstre Haand, døde 1704 i »haardeste Fødsels Smerter i Barns-Nød og tillige med en opvakt og utrøstelig Samvittigheds Uroe«. 30. August blev hun bisat i sit Gravkammer under Orglet. Da Barnet døde Aaret efter, blev det sat ned ved Siden af hende, hvorpaa Graven lukkedes. Foruden denne er der kun to saakaldt aabne Begravelser i Kirken: Etatsraad Valeurs og Justitsraad Ramsharts.

Præsterne havde fri Begravelse i Kirken, og nogle Kirkebetjente fik det ogsaa. Da Kantor T. Lorentzens tredie Hustru var død 1729, anmodede han Magistraten om at faa fri Bisættelse for hende i Kirken. »Saasom det har behaget dend høye Himmel-Gud efter sit ævige Raad at bortkalde fra mig min nu Sal. Hustrue ved en Sød og Salig Død falder min allerydmygste begiering til Højædle og Velbaarne Hr. Etatsraad, at dette nu Salige Guds barn efter Hs Velbaarenheds tilladelse maatte bevilgis at nyde Sit Hvile og Sove-Kammer hos Hendis Salige Børn her i Christianshafns Kirke, at Hun, under hvis Moderlige Hierte de har ligget i livet, maa igien ligge hos dem i een Gravsted efter livet«. Tilladelsen blev givet.

Forordningen af 1682 havde gjort Bedemændene til en fast Institution. Medens man tidligere havde kunnet bruge, hvem man vilde, fremtræder disse nu med kongelig Privilegium. Hvor der anvendtes Ligklæde, var man forpligtet til at anvende dem. Bedemændene, der beskikkedes af Magistraten, holdt i Fællesskab Ligvogne og Ligklæder. Bedemanden paa Christianshavn var fra 1710 Skræder Johan Andersen, fra 1729 Skræder Frantz Henrich Buch. Som Ligbærere fungerede Studenter fra Regensen, der efter Pesten fik Privilegium herpaa. Laugene maatte dog

som tidligere bære deres Laugsbrødre og disses Familie og Svende, og Fattigfolk havde Lov at anvende Naboer uden Betaling.

Ved Daaben forekom det i den første Del af Aarhundredet ofte, at jævne Folk havde adelige som Faddere til deres Børn. Der førtes undertiden med de Skibe, som sejlede paa de oversøiske Besiddelser, indfødte med tilbage til Danmark, og Missionsdaab af saadanne Morer er ogsaa forekommet. 1767 døbttes en Negerdreng fra Vestindien, og 1772 døbttes en Inder fra Kolonien i Bengalen. Til Alters gik man i Regelen 2—3 Gange om Aaret.

1711—12 ramtes København af en frygtelig Katastrofe. Pesten, som i den første Fjerdedel af Aarhundredet rasede over det meste af Europa, førtes fra Sverrig over Helsingør til København og bortrev i Løbet af et Aars Tid Trediedelen af Byens Befolkning. I den overordentlige Sundhedskommission, der oprettedes 7. Juli 1711 og virkelig gjorde sig store Anstrengelser for at modvirke Farsoten, der havde udmærkede Vækstbetingelser i en By, hvor Skarnet laa højt i Gaderne og næsten hver Familie havde sin Svinesti, blev J. C. Meller Medlem. Ogsaa Christianshavn fik Pesten at føle. Folk døde som Fluer. Trods Smittefaren fortsatte man med Begravelser i Kirkerne. De mange Lig gjorde Atmosfæren uudholdelig, saa man under Gudstjenesten maatte brænde Tjære for at gøre Opholdet taaleligt. Det medførte endog et Par kongelige Reskripter i September 1711. Det blev forbudt at lade Gravene staa aabne mellem Kl. 5 Morgen og til efter Kirkebønnen om Eftermiddagen. Saa længe Pesten varede, skulde endvidere de murede Grave, hvor der var nedsat Lig, fyldes med Sand, da der opsteg en »u-lidelig stank« fra dem.

I Karantænehuset paa Christianshavn anbragtes de friske, medens Pestbørnene anbragtes under Fattigvæsenet. Flaaden, der havde faaet Ordre til at holde Søen, maatte

i Slutningen af November søge ind i Lejet paa Grund af manglende Proviant og Pest om Bord.

Byens Præster udførte et stort Arbejde paa nær Præsten ved Garnisonskirken Knud Tommerup, der efter at have tordnet mod det københavnske Sodoma og raadet alle til at fly, selv ilsmot forlod den pesthærgede By. Da Præsterne ikke alene kunde overkomme Arbejdet, ordineredes en Del teologiske Studenter som Pestpræster. Mindst 20 af disse døde foruden flere Præster og Kapellaner, saaledes ogsaa Sognepræsten ved Vor Frelzers Kirke Christopher Dankel. Det faldt naturligt at søge Kirken under Ulykken. I August og September holdtes der Faste- og Bedegudstjeneste i alle de københavnske Kirker.

Ulemperne ved Begravelserne i Kirken traadte særlig grelt frem under Pesten. Myndighedernes Forsøg paa at sætte en Stopper for Skikken, saaledes Forbudet under Struensee, viste sig virkningsløse. Først Forbudet 22. Februar 1805, der for Fremtiden forbød Oprettelsen af noget nyt Gravsted i danske og norske Kirker, gjorde Ende herpaa.

Som den store Kirkebygning dominerede Kvarteret, blev dens fem Klokker det daglige Akkompagnement til Livet herude. Med faa Timers Mellemrum toned de ud over Husene. Foruden den daglige Ringning Morgen, Middag, Aften, Kl. 8 og Kl. 3 til Korsang eller Bøn anvendtes fra 1717 ogsaa en af Kirkeklokkerne som Vagtklokke om Aftenen for at angive, hvornaar der skulde betales Vagtpenge ved Amager Port. Hertil kom saa Ringning ved Begravelser, hvor man for en nærmere fastsat Takst kunde bestille een eller flere Klokker anvendt. Paa Taarnet, der var uden Spir, opholdt der sig om Natten to Vægtere, der hver Time sang Vægtersersene og i Tilfælde af Ildebrand klemtede med Vagtklokken.

Menighedens Interesse for Kirken fremgaar af de mange Gaver til dens Udsmykning. Det gjaldt det forskellige Til-

behør til Alteret, Kalk, Disk, Alterklæde m. m. Lysekro-
nerne er ogsaa Gaver. 1696 foræredes de to ottearmede
Lysekroner i Koret af Sognepræst Mag. Anders Brun og
Københavns Præsident Peder Resen, samme Aar en otte-
armet af islandsk Købmand Jacob Nielsen og en seksten-
armet af J. C. Meller og Hustru. 1708 forærede Brænde-
vinsbrænder Anders Madtzen Svane den smukke Lyse-
krone med de otte tregrenede Arme. Den havde kostet ikke
mindre end 1000 Sletdaler, hvortil Giveren føjede 500 Slet-
daler til Vedligeholdelse med Lys. Giveren kom i øvrigt
1720 i alvorlig Strid med Kirkeværgen bl. a. om denne
Gave og anmodede Kongen om Kommissærer til at dømme
dem imellem. Ogsaa de tre jernbeslaaede Blokke, der den-
gang stod mellem Alteret og Prædikestolen, var foræret af
Medlemmer af Menigheden. Det samme gjaldt de smukt
forarbejdede Tavler, der blev baaret om under Gudstje-
nen til Indsamling af Gaver til Kirken, Præsten og de
fattige. Døbefonten af Alabast er foræret af Grevinde
Vieregg.

I Forbindelse med Kirken stod Vor Frelsers Kirkes Fat-
tigscole. Disse Skoler var af ny Dato. I det 17. Aarhundrede
havde der været faa Skoler ud over Latinskolerne. Kate-
kisationerne var ogsaa gaaet af Mode. Følgen var den stør-
ste Uvidenhed om de simpleste Sandheder i Kristendom-
men. Det var Præsten ved Helligaandskirken Frands The-
strups Fortjeneste, at de nye Tanker om Skoler og Fattig-
pleje, der strømmede ind i Landet fra England og Tysk-
land, blev ført ud i Virkeligheden. Med Katekisationer i
Kirken søgte han at vække nyt Liv, og 1702 fik han grund-
lagt en Fattigscole i Sognet ved frivillige Gaver. I de føl-
gende Aar oprettedes flere saadanne Skoler i København.
Christianshavn fik sin 1707. Den fik ikke nogen egentlig
Fundats; derimod tillod en kgl. Resolution af 4. Juli 1707,
at der fire Gange om Aaret opstilledes Bækkener ved Kir-
kedøren til Indsamling af Gaver. Skolen antog 50 Dreng,

hvoraf de 8 mest trængende fik gratis Beklædning. Kapitalen, der 1720 kun udgjorde 87 Rdl. 3 M. 3 Sk., voksede gradvis ved testamentariske Gaver og Indsamlingerne og var ved Aarhundredets Slutning over 8000 Rdl. Ved en Forordning fra 1708 blev der endvidere paabudt almindelig Katekisation, hvilket passede godt sammen med Skoleideen.

Der er nogen Vanskelighed ved at danne sig et Billede af den Forkyndelse, som Menigheden mødte i Kirken. Dels har Præsterne paa faa Undtagelser nær ikke været særlig fremtrædende Mænd, der har gjort sig gældende i det københavnske Kirkeliv, dels er det kun faa Prædikener af dem, der er blevet bevaret, for nogles Vedkommende slet ingen. Men hvad der foreligger, viser dog, at Forkyndelsen har fulgt de almindelige Baner, fra Orthodoksi over Pietisme til Supranaturalisme.

Ved Kirkens Indvielse var Orthodoksien endnu den gængse Lære paa Bjerget. Man ivrede for den sunde lutherske Lære. Prædikenerne var lange — for Menigheden sikkert ofte ensformige og søvndyssende — Udlægninger af Skriften. I det 17. Aarhundredes Slutning kom der under Paavirkning af tysk og engelsk Opbyggelseslitteratur nye Toner. Sammen med Fastholdelse af den rene Lære lagde man Vægt paa den praktiske Fromhed og Jesu Efterfølgelse, men havde nogen Vanskelighed ved at gøre Livet og Læren til eet.

Til denne Fromhedstype maa sikkert Kirkens første Sognepræst Christopher Danckel regnes. Fra 1686 var han residerende Kapellan og vandt Menigheden saaledes for sig, at den sendte Ansøgning ind om at faa ham som Sognepræst. I denne Stilling virkede han til 1711, da han som nævnt døde under Pesten. Om hans Karakter giver de Ord, han efter sin Ansættelse skrev i den første Præsteprotokol, et godt Indtryk: »Den naadige og grundgode Gud, som selv har kaldet mig, uverdigg, hertil, forlene mig fremdeles sin Hellig-Aands Bistand saaledes baade at lefve og oplære

dem, at de alle med mig og jeg med dem maa af Naade erfare det Evige Lif og salighed for vor Herris og Frelseris Jesu Christi skyld. Amen i Jesu Nafn. Amen.«

Den følgende Sognepræst Peder Hegelund, der fra 1709 til 1711 var Kapellan ved Kirken, døde allerede 1714. Han var af samme Type som Danckel og har vel som denne i sine Prædikener ivret for den rene Lære parret med Arndsk Bodsfromhed. I Præstebogen har han bl. a. skrevet saadan: »Himmelske Herre, som har ført mig hidertil, føre mig endnu saaledis i min indgang og udgang, at jeg baade i min lærdom og lefnet maa altid findes ustraffelig, ingen til forargelse, alle til opbyggelse, at min lefnetsgang maa være et dydsexempel og fremgang i Hellighed, og min Dødegang en indgang i herlighed.« At Jørgen Michelsen Huulbech, der fra 1696 til 1709 var Kapellan ved Kirken, hørte til den orthodoxe Skole, fremgaar klart nok af hans mange Skrifter om Mosebøgerne og Hebræerbrevet.

En interessant, men ikke absolut vindende Person er Hans Thomæsen Trojel, der var Sognepræst fra 1714 til 1725. Han skal ved forskellige Intriger have gjort sig bemærket af Regeringen og derved have opnaaet Kaldet. Med et Hib til Danckel skriver han i Præstebogen, at Gud selv havde bøjet Kongens Hjerte »uden nogen menneskelig Hjelp og forbøn« til at sætte ham i Embedet. Trojel, der har udgivet en Række Skrifter, var orthodox, men havde ogsaa Forbindelser i pietistiske Kredse. I det Digt, som han forfattede i Anledning af Reformationsfesten 1717, der her som overalt fejredes med megen Festivitas, røber han et digterisk Anlæg, der i sin lutherske Fromhed har noget Slægtskab med Kingo:

»Danske Sion! Vær nu glad
Ved Lutheri Morgenrøde;
Lysets Straaler giennembrøde,
Der du udi Mørket sad:

Nu i Søndags Luthers Lære
Fyldte Tvende Hundred Aar,
Christo være ævig Ære,
At det Lys saa stadigt staar.«

Han betjente sig — godt nok i Baroktidens Aand — af plump Smiger, som naar han i et Indledningsvers til sine Jubelprædikener henvender sig »til Gud, den Første og den Sidste, og til Kongen, Den Fierde, den Første og den Sidste«. Ulykken bragte han selv over sit Hoved, da han sammen med den norske Assessor Ryssel tilskrev Kongen, at der Folk imellem taltes om et Parti, der efter Kongens Død vilde tilrive sig Magten. Det vakte et vældigt Røre i Byen. Overfor den Kommission, der blev nedsat i samme Anledning, indrømmede Trojel, at han havde sigtet til Kammerherre C. F. v. Holstein m. fl. og Dronning Anna Sophie, men ikke havde Grundlag for Beskyldningerne. Han dømtes fra Ære, Liv og Gods, men benaadedes dog til livsvarigt Fængsel paa Munkholm, hvor han døde 1740.

Af de to følgende Præster foreligger der ingen Prædikener. Eilert Petersen Holm, der 1711 var blevet Kapellan, efterfulgte Trojel og virkede som Sognepræst til sin Død 1746. Han fulgtes til 1752 af sin Svigersøn Christopher Holst, der fra 1726 havde været Kapellan ved Kirken. Under dem er Overgangen til Pietismen sket. Denne Bevægelse, der fra Aarhundredskiftet fra Tyskland var strømmet ind over Landets Grænser, med dens Krav om Omvendelse, personlig Tro, Helliggørelse og et praktisk Kristenliv, vandt efter voldsomme Brydninger med Orthodoksien og en kortvarig Konkurrence med Herrnhutismen i 30'erne fast Fodfæste og blev under Christian VI den begunstigede Retning. Med Hans Sørensen Lemming, der var Sognepræst fra 1752 til 1759, fik den en fuldgyldig Repræsentant ved Kirken. Lemming, der var født 1708 i Nyborg, blev 1729 Kapellan i sin Fødeby. Det var i den

kirkelige Brydningstid, og da han holdt Konventikler i sit Hus og sagdes at holde til med Sværmere, indgav Sognepræsten og Byens Magistrat en Klage over ham uden dog at opnaa noget derved. Fra Vor Frelsers Sogn forflyttedes han til Sct. Nicolai. Han var højt agtet som Sjælesørger. Ogsaa Mandrup Pedersen Tuxen, der fra 1746 til 1760 var Kapellan ved Kirken, var Pietist. Han havde allerede som Student været Klokker ved Kirken og havde prædiket flere Gange paa Holms og Holsts Anmodning. Efter sin Embeds-eksamen havde han i to Aar studeret i Halle. Titlen paa hans »Aandelige Psalmer, forfattede til Guds Ære og til Opbyggelse for alle til Jesu Naade trængende Siæle«, giver Karakteren af hans Forkyndelse.

At Præsterne havde for Skik at prædike længe, fremgaar af de kgl. Befalinger 1737 og 1739 om at begrænse Prædikenen til en Time. Magistraten fik, da den første Befaling ikke havde frugtet, 27. November 1739 Ordre om at tilholde Forstanderne ved Sct. Nicolai, Hellig Geistes og Christianshavns Kirker, »at De naar Præsterne gjøre en Sædvane af at Prædike over en Time som skal regnes fra dend tiid hand kommer paa Prædike Stoelen og til hand begynder at læse Bønnen efter Prædiken, skal strax efter, at Prædiken er endt, med mindre det alleeneste maatte være nogle faa Minuter, affordre hannem 2 Rxd. Mulct, hvergang hand sig dermod forseer«. For at sikre sig mod, at Forstanderen »saa igiennem Fingere«, maatte han selv betale Mulkten, hvis han ikke havde krævet den af Præsten.

Det Opsving af Handel og Skibsfart, der især blev mærkbart efter Aarhundredets Midte, kom i høj Grad Christianshavn til Gode, hvor flere af de store Handelskompagnier hørte hjemme. De tre store Krige, Syvaarskrigen 1756—63, den nordamerikanske Frihedskrig 1776—82 og Koalitionskrigen efter 1792 bragte den neutrale Handel og Skibsfart overordentlige Muligheder. Betydelige Formuer indtjentes i denne Tid af de københavnske Storkøbmand.

Paa Christianshavn fik i Menighedslivet den økonomiske Opgang baade materiel og aandelig Betydning.

Asiatisk Kompagni, der oprettedes 1732 som en Fortsættelse af det ældre ostindiske Kompagni, var saa langt det mest betydende af de store Handelsselskaber. Paa Importen fra de danske Besiddelser i Indien og fra Kina tjentes der godt, saa Kursen paa Aktierne normalt laa paa 130 og Interessenterne i aarligt Udbytte fik 20—30 %. I Slutningen af Aarhundredet blev Indkomsterne dog af et ganske andet Format. Kursen var ganske vist stærkt vekslende. Medens den 1781 laa paa ca. 400, var den 1792 dalet til 85—95. Asiatisk Kompagni havde sit Sæde i Strandgade, hvor endnu de smukke Bygninger vidner om fordums Storhed. Det var en travl Virksomhed, der udfoldedes i Pakhusene og paa Pladsen, hvor de eksotiske Varer lossedes. Her kom Købmænd for at besigtige Varerne, og i Kontorerne var et stort Personale beskæftiget med Regnskaberne og den omfattende Korrespondance. 1781 byggedes en ny Hovedbygning foruden den gamle fra 1738, og 1780 udvidedes Pladsen ved Køb af en tilstødende Bryggergaard. Efter Storheden blev Faldet saa meget større, da Udenrigshandelen saa godt som lammedes efter Krigen med England. Det førte 1843 til Kompagniets Ophævelse og 1845 til Salget af de ostindiske Kolonier.

Men Asiatisk Kompagni var ikke det eneste paa Christianshavn. Her hørte ogsaa det vestindiske Handelsselskab hjemme, der ganske vist først efter Købet af Sct. Croix fik større Betydning. Det havde Plads og Pakhuse mellem Strandgade og Havnen ned til tyske Plads. Kompagniet indløstes af Kongen 1755 for et Millionbeløb, hvorved de vestindiske Øer kom under Staten. Det var ikke alle Kompagnier, der klarede sig saa godt. Det stort anlagte Almindeligt Kompagni, der planlagdes af Admiral Fr. Suhm, Borgmester Fr. Holmsted og Andreas Biørn, oprettedes 1747. Det drev bl. a. den grønlandske og islandske Handel

til dets Ophævelse 1774 og havde sine Bygninger paa en Del af Biørns Plads.

Det samme Billede af Stilstand og følgende Opsving viser Skibsfarten. Medens Skibene tidligere blev bygget andetsteds, havde Andreas Biørn anlagt et Skibsværft paa en af ham 1735 og følgende Aar opfyldt Plads. Antallet af Grosserere, der ogsaa lukrerede af den økonomiske Opgangstid, var betydeligt. Der nævnes for København ca. 80. Blandt de kendteste Navne paa Christianshavn er Niels Brock og Kompagnonerne Hofagent Borre og Peter Fenger.

Den forøgede Velstand viste sig bl. a. ved Bygningen af det enestaaende Spir 1749—52 under Ledelse af Generalbygmester Laurids de Thurah, idet Handelsselskaberne paa Christianshavn efter Henvendelse fra Magistraten gav over 3000 Rdl. til dets Opførelse, ganske vist kun en Tiendedel af Byggeomkostningerne. Fremdeles skænkedes til samme Formaal 8000 Rdl. af det Legat, som Købmanden Claudi Rosset havde skænket »ad pios usus«. De Kollektur, der indsamledes i Laugene af Rodemestrene, indbragte 840 Rdl. De indkomne Penge slog dog ikke nær til. Det gik her som ved Bygningen af Kirken, at man maatte hjælpe sig med midlertidige Laan, der i Forrentning slugte de Kirken tillagte Bøder. Først 1770 kom man ud af Gælden, da Kongen til Afvikling havde skænket 30.000 Rdl.

Spiret var færdigt 1752, og det blev en overordentlig Festdag for Kvarteret og Menigheden, da Kongen under store Festligheder besigtigede det fuldførte Arbejde. Christianshavns Borgere stod opstillet paa Vejen til Kirken med Faner og Orkestre, og Vinduerne var tæt besat med Tilskuere. Paa Pladsen foran Kirken var der opstillet Kanoner, og her afventede Kirkens Præster, Haandværkerne, Magistraten og andre Honoratiores Majestætens Ankomst. Mellem Kl. 4 og 5 ankom Kongen ledsaget af Geheimekonseillet og Hoffet. Da han nærmede sig, drønedes 27 Salutskud fra Kanonerne, og Trompeter og Pauker tonede

ud fra Vægtergangen. Efter Taler af Borgmesteren og Kirkens Kapellan P. M. Tuxen, forestillede Thurah samtlige Haandværkere for Kongen, og en trykt »Christianshavns Taksigelse« overraktes, som begynder saaledes: »At Spiiret her nu fik / Den Skik, den Ziir, det have / Fik det, Kong Friderich! / Jo ved Din Naade-Gave! / Tilmed har Konsten her / Med saadan Held og Lykke / Viist sig, at Spiiret er / Et smukt og konstigt Stykke«. I Digtet udtryktes ogsaa noget ubeskedent Haabet om, at man snart maatte faa en ny Prædikestol. Kongen begav sig herpaa med Følge op i Taarnet. Paa den udvendige Sneglegang standsede han »af særdeles Mildhed og Naade« ved hver halve Omdrejning og hilste ned mod den jublende Menneskemængde. Bagefter opholdt Kongen sig en kort Tid i Kirken, hvor Orglet spillede, og kørte derefter bort under fornyet Kanonsalut, Hurraraab og Salmesang. Den følgende Søndag holdtes der en Takkegudstjeneste i Kirken.

Paa denne Tid skete ogsaa Adskillelsen mellem den danske og den tyske Menighed ved Opførelsen af »Friderichs tyske Kirke« (Christianskirken). Som tyske Præster ved Vor Frelzers Kirke virkede siden Jacobi Adam Heinrich Hartmann og Ortmann Gerhard Wienken. 1745 kom den betydelige Josias Lorck i Embedet. Menigheden var stadig vokset, og især under Syvaarskrigen kom der mange tyske Emigranter til Landet, af hvilke en Del slog sig ned paa Christianshavn. Den ubelejlige Tid for Søndagsgudstjenesten vakte Misfornøjelse og havde foranlediget, at en Del af Menighedens Medlemmer havde søgt andre Kirker. bl. a. Sct. Petri. Ved Lorcks Forbindelse bl. a. med J. H. E. Bernstorff var der gode Chancer for kongelig Velvilje, og 9. Februar 1749 indkom da den tyske Menighed med en Ansøgning til Kongen om Tilladelse til at opføre en tysk Kirke paa Christianshavn med hans Navn med Bøn om kongelig Understøttelse. Ansøgningen var underskrevet af 40 af de mest ansete Borgere af Menigheden. 31. Maj

fulgte den kongelige Tilladelse »paa det de Efterdags kunde holde deres Gudstieneste med bedre beqvemmelighed, end hidtil, saavel i henseende til tiiden paa Søn og hellige dage, særdeeles naar tillige skulle holdes Communion, som til hinder eller ophold for 2de Meenigheder, har været umulig at kunde skee«. Ved det med kgl. Tilladelse indrettede dobbelte Lotteri og ved Kollekt over hele Landet indkom 50.638 Rdl. 2 M. 1 Sk. Hertil føjedes yderligere flere Gaver fra Kongen paa tilsammen 76.000 Rdl. 12. Juni 1755 lagde Frederik V selv Grundstenen, og 2. December 1759 foregik den højtidelige Indvielse i Nærværelse bl. a. af Kronprins Christian og Arveprins Frederik. Herpaa flyttede den tyske Menighed fra Vor Frelsers Kirke over i sin egen Kirke.

Om den Forbindelse Josias Lorck, der som Sognepræst virkede ved den tyske Kirke til 1769, havde med Hoffet, vidner ogsaa den saakaldte Lorckiske Stiftelse til fattige Pigebørns Opdragelse, som han 1755 fik anlagt i Prinsensgade efter Overslag af Kammerherreinde von Plessen. Anstalten, der begyndte i lejede Lokaler, havde allerede efter 10 Aars Forløb 103 Piger. 1760 blev en massiv Bygning i tre Etager bygget færdig og blev samme Aar taget i Brug. Stiftelsen blev væsentlig underholdt ved Understøttelse fra Hoffet af Damer, hvoraf nogle holdt een eller flere, ja op til 12 Piger. Lorck var selv Administrator og indberettede til Stiftelsens Direktrice. 1783 blev den ophævet og Huset solgt ved Auktion.

Ved Vor Frelsers Kirke hørte de efter Lemming følgende Præster ogsaa til den pietistiske Type. Broder Brorson, der var Kirkens Sognepræst fra 1759 til 1766, var Søn af Salmedigteren og Ribebispen Hans Adolph Brorson. Han havde som Amanuensis hjulpet Faderen fra 1747, til han 1758 kaldtes som Sognepræst til Medolden. Hans Prædikener viser ham som en ægte Søn af Faderen. De sigter paa pietistisk Vis paa Bodfærdighed, Omvendelse og Tro. Som Faderen var han ogsaa den kongetro Undersaat, der

i Enevælden saa en gudgiven Ordning. Det kommer til Orde i den Festprædiken »Disse Rigers Jubel-Høytid«, som han holdt i Vor Frelzers Kirke ved Hundredaarsfesten for Enevældens Indførelse. Endnu tydeligere træder det frem i hans Klageprædiken 1766 paa Frederik V's Ligbegængelsesdag. Brorson tog som Udgangspunkt Salme 82, 6 f. Vi kan ogsaa, hedder det, »med ald rette« kalde Kongen ikke alene »vor synlige Gud i Magt, Vælde og Majestæt, men og vor Fader i Naade og Kiærlighed til sit Folk«. I samme Aandedrag siges dog, at han var et Menneske og døde som et Menneske, »men som et Guds Menniske: Han er død i sand Bodfærdighed og Troe«. Som den statskirkelige Prælat han var, priser han Kongen for at have holdt Fred i Kirken, »hvorved endeel af de mindre agtede, og derfor desto farligere Afgivelser fra Guds Ord ikke her have kunnet finde den Indgang og Fremgang, som paa andre Steder, endeel ogsaa den aabenbare Vantro, som paa andre Steder skriver og taler med ubunden Pen og Tunge, ikke her offentlig har tordet bruge sin Pen, eller oplade sin Mund; men har maattet lade sig nøye med at krybe i Mørket, og at viske i Krogen«. Brorson udgav ogsaa under sin Præstetid paa Christianshavn Faderens Svane-Sang. Han døde 1773 som Stiftsprovst og konstitueret Biskop i Ribe.

Ogsaa Jacob Hviid, der fra 1766 til 1773 var Kirkens Sognepræst, var vel Pietist, muligvis af et herrnhutisk Præg. Han var en dygtig Taler og udmærkede sig ved sin Omsorg for de fattige. Fra 1761 til sin Død 1779 var Albert Trojel, Søn af ovennævnte Trojel, Kapellan ved Vor Frelzers Kirke. Trojels Stilling fremgaar allerede af, at han har skrevet Forordet til den danske Oversættelse af Bogatzky's »Gylden Skat-Kiste for Guds Børn, hvis Liggendefæ er i Himmelen«. Dette pietistiske Værk, der 1746 var udgivet i Halle, udkom her i Landet 1774. I hans »Betragtninger over Jesu Lidelser« møder vi Trojel som en varm og følel-

sesbetonet Prædikant. Han gjorde sig fortjent af Kirken ved sin Iver for dens Udsmykning og Vedligeholdelse.

Endnu Hviids Efterfølger Peder Hersleb Abildgaard, der fungerede som Sognepræst til 1788, har vel haft et pietistisk Præg, selv om det er vanskeligt at danne sig et klart Billede af ham af det Par Prædikener, han har udgivet. At der derimod i Menigheden var sket en Forandring, faar vi en Fornemmelse af gennem den Fortrydelse, der opstod over, at Abildgaard 1777 i en Brudetale for kgl. Hofagent Carl Selbye og Jomfru Birgitte Kirstine Borre skulde have vist »en utidig Religionsiver«.

Der havde virkelig ogsaa fundet et Tidehverv Sted. Medens det fremtrædende i den første Halvdel af Aarhundredet var Brydningen mellem forskellige Retninger om den rette Forstaaelse af Kristendommens Indhold, saa blev der nu sat Spørgsmaalstegn ved selve Kristendommens Sandhed. Havde Kirken tidligere været Anklager mod »farlige Afgivelser fra Guds Ord« og »den aabenbare Vantro«, saa blev den nu selv sat paa Anklagebænken. Denne nye rationalistiske Strømning havde sine Rødder tilbage i den foregaaende Periode. Ludvig Holberg havde formidlet den gennem sin Forbindelse med Vesteuropa; men ogsaa i Pietismens Vægtlæggen paa det personlige, paa Individet og dets Følelsesliv, laa Kimen til Rationalismen gemt. Overgangen fra Følelse til Fornuft er ikke noget ukendt Fænomen i Kirkens Historie, naar Troens første Begejstring kølnes. Fornuften sattes i Højsædet. Af nogle saa radikalt, at Bibelen kun blev »nogle brogede Skaller af en hjerneløs Christendom«, som var tjenlig til at kastes over Bord. Andre mente nok at kunne bevare nogle religiøse Grundsandheder, som samlede sig om Treklangen: Gud, Dyd og Udødelighed. Gud, ikke Bibelens skabende, handlende og tilgivende Gud, men en filosofisk Størrelse, Forklaring paa og sidste Aarsag til Verden. Dyd, ikke Bibelens etiske Krav, der sprænger alle Grænser, men en borgerlig Velfærds-

moral, der saa sit Maal i gennem Oplysning og Oplæring i nyttige Videnskaber at gøre Mennesker til gode Borgere i Samfundet. Den økonomiske Opgangstid var en gunstig Jordbund for denne Borgerlighed. Velstand og Kravet om Omvendelse gaar sjældent godt i Spænd. Tiden prægedes af en lys Optimisme og Tro paa Menneskets egne Kræfter.

Overfor de mange Angreb paa dens Lære maatte Kirken tage Stilling til det nye. Der dannedes en bred apologetisk Front med mange Afskygninger, Supranaturalismen, der med Optagelse af de nye Tanker fastholdt Aabenbaringens Nødvendighed. Man søgte at vise Kirkelærens Overensstemmelse med Fornuften. Dogmerne laa maaske over Fornuften, men stred ikke imod den.

En typisk Repræsentant for denne Indstilling var C. F. Høier, der 1788 blev Kirkens Sognepræst, men kun virkede her i 9 Maaneder, da han kaldtes som Sognepræst og Provst til Holmens Kirke. At hans Forkyndelse havde Baggrund i Menigheden, viste den store Tilstrømning til hans Prædikener. Allerede som ung Kandidat havde han haft Tilknytning til Asiatisk Kompagni, idet han nogle Aar var Huslærer hos et Par af Direktørerne. Som Skibspræst havde han ogsaa sejlet med Kompagniets Skibe, 1770 til Indien og 1772 til Kina. Den ny Tone er umiskendelig i hans Skrifter. I hans lille Bog »Menneskets Pligter efter de ti Buds Orden«, som han udgav under sin Præstetid paa Christianshavn, hedder det bl. a., at vi kan lære Gud at kende »baade ved vor fornuftige Eftertanke og af den hellige Skrivt«. Ogsaa Otto Fabricius, som blev Høiers Efterfølger, hørte til denne Retning.

Under Struensees Regering, der omend kortvarig blev den ny Strømnings ydre Gennembrud, omordnedes Skole- og Fattigvæsenet. Kirkeskolerne, som hidtil havde været de eneste Fattigskoler, suppleredes 1771 med fem Friskoler, deraf een i Vor Frelsers Sogn. Ved Indsamling skaffedes Midler til Veje til Bygning af Skolen og Lønning af Lærer

og Læremoder. 1785 var der allerede indsamlet 8505 Rdl. 4 M. 4 Sk. 1778 opførtes den store Skolebygning i tre Etager. Paa Muren indfattedes en Marmorplade med en Inskription, som giver en god Karakteristik af Tidens Aand: »Friskolen i Vor Frelsers Sogn opbyggt af christelige Velgiørere 1778. Gudsfrygt forenet med Arbeydsomhed er Grunden til al Lyksalighed«. 50—60 Børn af »en hielpeløs Ungdom« undervistes gratis »baade i deres Kristendoms-Kundskab og i andre nyttige Haandgierninger«. De forsynedes med Sko, Strømper, Udstyr til Konfirmation og gratis Bøger til Undervisningen. Sognepræsten stod for Administrationen.

Ogsaa Fattigvæsenet omordnedes. Ved Kabinetetsmødet 16. Oktober 1771 ophævedes de tre tidligere Direktioner for Vajsenhuset, Opfostringshuset og Fattigvæsenet. I Stedet oprettedes en saakaldt almindelig Plejeanstalt. Under denne stod de enkelte Fattigkommissioner i Sognene, bestaaende af Sognepræsten, Kirkeforstanderen, to ansete Borgere samt Kvarterets Rodemester. Denne Ordning bevarede i Hovedsagen ogsaa efter Struensees Fald. 1781 lagdes dog de enkelte Kommissioner under Magistraten. Da Paludan 1791 udgav sin Beskrivelse over Christianshavn, bestod Kommissionen her af Sognepræsten, Kirkeværgerne, to kommitterede og Klokkeren, der tillige var Sekretær. Kommissionen understøttede da over 200 gamle fattige og Plejebørn. Til Dækning af Udgifterne anviste Magistraten aarligt 1100 Rdl. Ved Kollekt, Bøsser og Gaver indkom gennemsnitligt 600 Rdl. aarligt. Af de ret store Bidrag ses Menighedens Interesse for dens fattige. Asiatisk Kompagni stillede 3000 Rdl. som rentefrit Laan til Raadighed for et Arbejds- og Plejehus, og ved Kollekt i Sognet og i København indkom næsten 1800 Rdl.

Den forøgede Velstand viste sig ogsaa i Menighedens Bidrag til Kirkens Udsmykning. 1732 var Alteret blevet opført, 1752 Spiret og nu 1773 blev den ny Prædikestol

taget i Brug. Allerede ved Festen efter Spirets Bygning havde man i det Digt, der overraktes Kongen, hentydet til en ny Prædikestol. Senere kom Ønsket flere Gange frem. Den gamle var kun »en slet Prædikestoel, blaamahlet uden allermindste Prydelse, som aldeles ikke harmonerede med Kirkens øvrige Prydelser«. Mere dramatisk skildres den af Albert Trojel i et Digt til Dronning Juliane Maria 1775 med Bøn om Hjælp til Orglet:

»Nu mangled' Lærestoel, vel var der en opslaget
Af jevne Brædder, men i Styrke saa aftaget,
At man befrygtede, den skulde falde ned,
Og i Forsamlingen forvolde stor Fortred«.

Grundlaget for den ny Prædikestols Opførelse var en Gave fra fhv. Guvernør H. E. Bonsach paa 500 Rdl. med den udtrykkelige Betingelse, at den skulde anvendes til »en nye Prædike Stoeles Opbyggelse, som til Prydelse for Vor Frelseres Kirke nødvendig kunde behøves«. Hertil føjedes betydelige Gaver fra Kongen og en Del fra Menigheden. Den ny Prædikestol, der var tegnet af Professor Harsdorff, blev 1773 indviet af Stiftsprovst Jacob Hviid, der efter Prædikenen modtog Gaverne ved Alteret.

Kirkens smukke Orgel, »hvis Størrelse, Anseelse, overflødigt Billedhugger-Arbejde er mindre, end dets indvortes Kraft og henrykkende Toner, naar det trakteres vel«, var 1775 blevet saa medtaget, at Menigheden i længere Tid maatte klare sig uden det. Da Kirken ikke kunde bestride Udgifterne ved Reparationen, skrev Trojel det ovennævnte Digt, der indleddes: »Min Moder, slut mig ind i din bekiendte Naade«, og opnaaede virkelig at faa Ønsket opfyldt. De kongelige skænkede 400 Rdl., og i Menigheden indkom der ved Gaver og Kollekt 580 Rdl. 8 Sk.

De gamle Pulpiturer afløstes nu af nye, der passede bedre til den forvænte Del af Menigheden. Det var fra Menigheden selv, at Initiativet kom. En anonym havde

indsendt en Gave paa 500 Rdl. ledsaget af en Plan til et Pulpitur mellem Pillerne paa den nordre Side. Det blev under Ledelse af Kirkeværgen Kaptajn Kiøhlens opført 1781 i fire Etager med 30 lukkede Stole. Lofterne i Stolene var forsynet med Stukarbejde, og paa Bagsiden førte to italienske Trapper op til Pladserne. Aaret efter opførtes et tilsvarende Pulpitur paa den søndre Side, idet Asiatisk Kompagni havde givet 1000, Grosserer Niels Brock 300 og to anonyme 200 Rdl. dertil. Pulpiturerne gav mere Plads og forøgede Kirkens Indtægter, idet Fæste og Leje af disse Pladser herefter steg til mere end det dobbelte.

Paa Pulpiturerne er det de følgende Aar Militæret og Handelen, der dominerer. Agent Weisvoigt, Asiatisk Kompagni, Niels Brock m. fl. havde deres Pladser her. Et kendt Navn er ogsaa den berømte Maler, Professor N. A. Abildgaard.

Den ovennævnte Guvernør H. E. Bonsach gav en langt større Gave til Kirken foruden de 500 Rdl. og 1000 Rdl. til Kirkens Fattigskole. I sit Testamente, dateret Christianshavn 28. Oktober 1771, som fik kgl. Konfirmation 15. Juni 1774, legerede han en Kapital paa 8725 Rdl. Der knytter sig en Forhistorie til dette Legat. Bonsach refererer denne i sit Gavebrev, og man faar det Indtryk, at han søger at rense sig overfor Eftertiden. Medens han var Guvernør i Trankebar (1744—54), havde han lige før sin Hjemrejse modtaget 10000 Rdl. af en »bekiendt, god Ven«, der i lang Tid havde været i hollandsk Tjeneste, men nu saa snart som muligt vilde rejse til Danmark. Bonsach skulde saa anvende saa meget deraf som nødvendigt til at skaffe ham »en beqvem Tieneste«, saa han i sin Alderdom kunde subsistere »i nogenlunde Roelighed« med Kone, »om han i Tilfælde af erholdne Betiening fandt det, som Fremmed og ubevandt her paa Stedet, for nødvendigst at maatte gifte sig«. Resten af Pengene skulde opbevares til Vennens Hjemkomst. Skulde han imidlertid dø forinden, maatte

Niels Brock.

Bonsach efter »egen Villie og gotbefindende« uddele Pengene til »Kirker, Skoeler, Guds Ords lærer og Fattige«. Bonsach beholdt imidlertid Pengene ogsaa efter Vennens Død, og først da han følte Alderen trykke sig, kom Gavebrevet. Det vilde have været et smukt Træk, om han havde ladet Legatet bære den virkelige Givers Navn. Bonsach døde 1775 og blev begravet i Tværgangen i Kirken. Kaptajn Yttrich, der var Boets Eksekutor, betalte Gravstedet »uden viidere Rettigheder for hans Arvinger«.

Et andet betydeligt Legat stiftedes af et andet Medlem af Menigheden, Skibskaptajn K. C. Yttrich, ved Testamente af 31. Oktober 1776. Legatet funderedes med 5200 Rdl., der dog formindskedes noget ved forskellige person-

Lene Brock, født Bredahl.

lige Understøttelser og Tilskud til christianshavnske Skoler. 1775 købte Yttrich Gravsted i den store Gang ved Alteret for 80 Rdl.

Fortjent baade af Kirken og Menigheden gjorde Gros-serer Niels Brock sig, og da han tillige er en typisk Repræ-sentant for den endnu kirketro Samtid, vil vi beskæftige os lidt mere indgaaende med ham.

Niels Brock fødtes 19. Marts 1731 i Randers, hvor Fade-ren var Købmand. Efter at have staaet i Lære, dels i Lü-beck, dels i København, optoges han i Faderens ret store Forretning, men drog efter Faderens Død med sin Arvepart til København, hvor han gik i Kompagni med Svogeren Ole Bech. Da denne døde, nedsatte Brock sig 1762 som

selvstændig Grosserer og giftede sig samme Aar med Lene Bredahl, Datter af Borgmesteren i Randers. Han kom til at opleve det store Opsving i Handelen, men indlod sig, forsigtig som han var, ikke som andre af hans samtidige paa de store Kup og afficeredes derfor heller ikke af Kriserne i 1783 og 1791. Hans Forretning var væsentlig Hørkram og Kolonialvarer. Formuen øgedes jævnt, saa han ved sin Død var Ejer af ca. 900.000 Rdl., en formidabel Formue paa den Tid. Han levede ret tilbagetrukket og havde kun faa offentlige Hverv, dog var han Medlem af de 32 Mænds Forsamling i 25 Aar til 1801. 1773—76 var han anden Væрге ved Vor Frelser's Kirke og førte som saadan bl. a. Bogen over Klapper og Bænke. 1774 ansøgte han Magistraten om, at Lysekronerne maatte hæves et Led længere op, og at Armene maatte aftages om Sommeren, da nogle af Menigheden, der havde Plads i de lukkede Stole, havde besværet sig over, at de ikke kunde »see Præsten som Bryster sig over den nye Prædikestoels forhøyelse«.

I Hjemmet i Strandgade Nr. 36, der var smukt, men ikke overdaadigt udstyret, levede han og Lene Bredahl i et harmonisk, men barnløst Ægteskab. Begge var religiøst interesserede, hvorom deres mange Gaver til Kirkens Vedligeholdelse vidner. Medens Niels Brock var Kirkevæрге, lod han paa egen Bekostning opsætte Vindfangsdøre paa den nordre Side »ziirlig marmoreret og med forgyldte Zirarter beprydet« og gav Tilskud til Maling og Forsyning med forgyldte Lister af Døbefont og Alter. Smagen var blevet en anden, siden Kirken byggedes. Man foretrak nu det hyggelige og pyntelige og havde ikke Sans for det storladne i Baroktidens Kunst. Nogle Aar senere lod han opsætte tilsvarende Vindfangsdøre paa Sydsiden. Ligeledes bekostede han Reparation og Maling af Hoveddøren. Ogsaa ved Orglets Reparation og Opførelsen af Pulpiturene finder vi ham som en rundhaandet Giver.

I det gensidige Testamente mellem Ægtefællerne, som oprettedes 19. Februar 1786 og er indgaaet »i den hellige Treenigheds Navn«, ser vi ham som den religiøst interesserede, men mest som Barn af Oplysningens og Borgerdydens Tid. Ved Skiftet opgjordes Nettoformuen til 865.677 Rdl. Deraf skænkedes 547.788 Rdl. til offentlige Institutioner. Foruden 10.000 Rdl. til Vor Frelsers Kirke, »som jeg nu anseer forladt og insolvent«, skænkede han en mindre Sum til Sct. Mortens Kirke i Randers. Men stort mere gav han ikke til »gudelig Brug«. Vi er i Oplysningens Tidsalder. Derimod havde Skoler og Fattigpleje Tidens Interesse, og det er store Summer, Niels Brock testamenterede til Skolerne, hvor Børnene opdrages »udi nyttig Lærdom«. Pengene skulde gaa til »verdslig reel Brug og Nytte«.

Med Gayen til Vor Frelsers Kirke havde han den Bagtanke derved at sikre sit Gravsted. Pengene skulde udbetales »paa de Vilkaar, at min salig Kones og mit Begravelsessted i bemeldte Kirke efterat mit Liig derudi er nedsat, aldrig maa aabnes, eller nogen anden Liig derudi nedsættes«. Af Renterne skulde Gravstedet vedligeholdes, og Kirkeværgen skal have fire Rigsdaler aarlig for at holde Øje med Graven.

Om Niels Brocks Væsen giver hans Bestemmelser om, hvordan hans Begravelse skulde foregaa, et godt Eksempel. »Hvad min Begravelse angaaer, da skal samme om Eftermiddagen Kl. 3 à 4, dog simpelt, (som min salig Kones, efter Forlangende) ikkun Sangværket i Frue Kirke, samt Orgelværket i vor Frelsers Kirke at spille ved Sangen. Derimod, istedetfor Bekostning af Vokal- og Instrumental-Musiks Opførelse, som jeg anseer ikkun forfængeligt, vil jeg herved have skjænket og givet til det Kongelige Kapels Enke-Kasse den Sum 100 Rdl.«

Lene Brock døde 13. September 1786 og Niels Brock 4. Oktober 1801. De blev begravet i deres murede Grav-

sted i Koret, hvor endnu Gravstenen — i Overensstemmelse med Testamentet — angiver Stedet.

I Adresseavisen for 12. Oktober 1801 indrykkede en af Brocks Venner en Mindeannonce. »Oldingen Niels Brock forlod os den 4. Oktober. Agtelse for Religionen og store Pligter og Følelse af Menneskekærlighed udmærkede hans Liv; derfor anvendte han meget af sit betroede Gods overensstemmende med Giverens Hensigt. Meget gjorde han for at befæste Ærefrygt for Religionen blandt sine Medmennesker«.

Det 18. Aarhundrede mandede ud i en voksende Lige-gyldighed for Kirken i vide Kredse, i bedste Fald en Kristendom uden synderlig Dybde, men i udadvendt Virkelyst som hos Niels Brock. Det dalende Kirkebesøg mærkedes især fra Aarhundredskiftet. Fra 1805 og videre viste Regnskabet stadigt et stort Underskud, og det blev nødvendigt at gribe til særlige Foranstaltninger for at faa Penge ind bl. a. til Udredelse af Kirkeværgernes Løn. Anden Værge havde faaet sin Løn af Indtægten af Pladserne paa Pulpituret, som nu imidlertid svandt ind til en Ubetydelighed. Det 19. Aarhundrede stod overfor den store Opgave at fylde Kirkerne igen og gyde nyt Liv i de kristne Former.

Jonals & Co. fot.

Vor Frelsers Kirkes Indre, set mod Øst.

Biskop, Dr. theol. Otto Fabricius

Af C. W. Schultz-Lorentzen

Vor Frelzers Kirke paa Christianshavn staar som et stortladent Udtryk for Retroenhedens og Enevældens Tid. Det var en usikker Tilværelse med Krig og Sot og al Slags Omskiftelighed, Menneskene levede under, og de ejede samtidig en stærk Livstrang, de havde svært ved selv at beherske. Derfor søgte de Tryghed i en urokkelig Tro paa den almægtige Gud og en ubetinget Ærbødighed for Guds salvede, den enevældige Monark. Men udfra dette faste Staasted fik de til Gengæld baade Mod og Kræfter til et Spring ud i det Store, det højtsvungne, det svimlende. Det er Barokkens Tidsalder. Det kendes paa den samtidige Kingos Salmer med den himmelstormende Lovsang. Det ses paa det Kirkehus, der rejstes paa Christianshavn, en Bygning af usædvanlige Dimensioner. I det mægtige Rum med de høje Hvælvinger har den Tids Mennesker følt sig opbyggede og opløftede, i Pagt med Evigheden.

Men Tiden skiftede. Der blev gode Dage i Danmark med stærk Fremgang for Danmarks Handel. Mens de andre Riger var i Krig, tjente vore Købmænd og Redere store Formuer. Nu sad de trygt i deres blomstrende Virksomheder. De blev selvsikre Optimister, overbeviste om, at det altid vilde gaa frem for dem selv og for Verden. Det var et Sindsskifte, der foregik. Pietismen vænnede dem til at søge Forsamlingerne, Konventiklerne, og føle sig bedst hjemme der. Det var mere overskueligt og derfor hyggeligere. Be-

vægelsen fortsatte sig i Oplysningstiden og løb til sidst ud i Rationalismen med fortyndet Kristendom, men levende Interesse for Oplysning, Fremskridt, Borgerdyd.

At det christianshavnske Borgerskab prægedes af denne Udvikling, var ganske naturligt. Herude laa de store Handelshuse, her havde Rigmændene deres Hjem og den Stab, der var knyttet til deres Virksomheder. Her blomstrede det borgerlige Liv op. De skønne christianshavnske Borgerhuse blev bygget. Der blev Raad til ogsaa at ofre noget paa Kirken og Skolen.

Vor Frelzers Kirke laa der nu engang i sin monumentale Storhed, selv om den ikke helt svarede til Tidens Smag. Niels Brock fandt saaledes de smukke Sandstensbaand, der som en Prydelse er lagt omkring Kirkemuren, ufornuftige og unyttige. I sit Testamente siger han dette rent ud og fastsætter, at det Beløb, han tillægger Kirken som Gave efter sin Død, aldrig maa benyttes til disse Baand. Man maatte saaledes lade Kirken staa, som den var, men man fik Held til at forandre dens Indre. Det mægtige Rum, hvor den enkelte bliver saa lille, svarede ikke til Borgerskabets Selvfølelse. Formodentlig har det længe forud været drøftet at foretage en Forandring, og det er vist nok Frederikskirkens (den nuværende Kristianskirkes) Opførelse, der har givet Stødet til Planens Iværksættelse. Denne Kirke med dens Pulpiturer og lukkede Loger har man fundet baade hyggelig og opbyggelig. Der kunde hver Borgerfamilie sidde for sig selv og holde sin Kirkegang i Værdighed. Hvorfor skulde Vor Frelzers Kirke ikke kunne indrettes paa samme Maade? 1781 blev den nordre Side af Korskirken forsynet med et saadant Pulpitur og Aaret efter den søndre. Det var Borgerskabet selv, der bekostede denne Foranstaltning. Kirkens Rum var blevet mindre, men Familierne kendte jo hverandre og kunde nikke til hverandre fra Loge til Loge. Man har aabenbart konkurreret om de bedste Pladser og om at udstyre Logerne med det smukke-

ste Inventar. I hvert Fald ejer Kirken endnu en Række Sæt af Stole fra Logerne, alle Sæt indbyrdes forskellige og meget smukke Møbelarbejder. Det var klart nok Borger-skabet, der havde erobret Kirken.

Det Sindsskifte, der her er talt om, maatte naturligvis ogsaa og ikke mindst mærkes paa den kirkelige Forkyndelse og paa de Mænd, der var Præster ved Vor Frelzers Kirke indenfor dette Tidsrum. Det kan vist nok siges i Almindelighed, at ingen af Præsterne her var radikalt tidsbestemte. De synes alle at have været konservativt indstillede, omend farvede af Tidens Aand og Udtryksmaade. Hertil kom, at Vor Frelzers Kirke var et Slags Gennemgangsembede af noget mindre Anseelse og med noget mindre Indtægter end andre tilsvarende i København. Stiftsprovsten ved Vor Frue havde en Indtægt paa ca. 7000 Rdl., Sognepræsten ved Trinitatiskirke ca. 4000, Helligaandskirken op mod 3000 Rdl., men Sognepræsterne ved Vor Frelzers Kirke havde normalt godt 2000 Rdl. aarligt. Resultatet var, at de idelig søgte Forflyttelse. For blot at nævne en Række af Sognepræsterne i denne Tid: Consistorialraad Broder Brodersen blev 1766 Stiftsprovst i Ribe, hans Eftermand Jacob Hviid 1773 Stiftsprovst ved Vor Frue Kirke, Peder Hersleb Abildgaard 1788 Sognepræst ved Nicolai Kirke, Christian Frederik Højer allerede 1789 Holmens Provst. Den nærmere Omtale af disse Mænd hører hjemme i de paagældende Sognes Historie. Her vil vi standse ved den første efter disse, der blev ved Vor Frelzers Kirke til sin Død, Otto Fabricius, Sognepræst fra 1789 til 1822, i 33 Aar.

Otto Fabricius var 45 Aar gammel, da han blev udnævnt til Sognepræst paa Christianshavn, men han havde allerede en broget Arbejdstid bag sig. Som ung Kandidat var han rejst til Grønland og var Missionær deroppe 1768—1773. Foruden en virksom Præstegerning under de meget vanskelige Forhold havde Fabricius med uhyre Flid samlet sig

Viden paa flere Omraader, der senere kom ham og Verden tilgode. Ugift, som han dengang var, havde han levet sammen med Grønlænderne, lært deres Sprog ved dagligt at lytte til dem, øvet sig i at ro i Kajak og deltage i deres Fangst, men især iagttaget og optegnet alt, hvad der mødte ham af Dyreliv i Grønland lige fra de største Pattedyr ned til de mindste Foreteelser f. Eks. Fnatmiden. Paa dette Omraade laa hans særlige Interesse, og han dyrkede denne Videnskab hele sit Liv.

Efter sin Hjemkomst fra Grønland havde Fabricius været Sognepræst i Norge, i Jylland (Hobro) og paa Ærø, men blev derfra kaldet til København som Præst ved Vaisenhuset. Grunden hertil var, at han var udset til Medhjælper for den gamle Biskop Poul Egede, der forestod den grønlandske Mission og ledede Undervisningen paa det grønlandske Seminarium i København. Ogsaa efter sin Udnævnelse til Sognepræst ved Vor Frelsers Kirke 1789 fortsatte han som Lærer i det grønlandske Sprog, men allerede kort efter døde Poul Egede og Fabricius overtog da som hans Efterfølger Lektoratet og blev foruden Leder af Seminariet tillige Raadgiver for Missionskollegiet.

Fabricius var saaledes kendt som grønlandsk Sprogforsker og ikke mindst som Naturvidenskabsmand. Allerede 1780 havde han udsendt det store Værk, *Fauna Grønlandica*, paa Latin. Det indeholdt en Beskrivelse af 473 Dyrearter, hvoraf ikke mindre end omtrent 130 var ny for Videnskaben. Men han havde ogsaa skrevet et større Arbejde »Bidrag til Bibelkundskab« i to Bind 1782 og 1787 og endelig havde han gjort en betydningsfuld Indsats i Tidens kirkelige Drøftelser. Det er ganske vist et Par anonyme Afhandlinger, det her drejer sig om, nemlig: »En erfaren Mands uforgribelige Tanker angaaende Confessionarii Bastholms Forsøg til en forbedret Plan i den udvortes Gudstjeneste. Efter Forfatterens Begiering udgivet ved Jens Winther Benzon« (1785) og derefter: »Andet

Otto Fabricius, Biskop, Dr. theol.

og sidste Tillæg til den erfarne Mands uforgribelige Tanker« samt: »Atter et Par Ord fra en erfaren gejstlig Mand angaaende den af Herr. Doct. og Conf. Bastholm udgivne Religionsbog for Ungdommen«. Trods Anonymiteten har Samtiden tydeligt udpeget Fabricius som Forfatteren, idet endog det theologiske Fakultet har nævnt dette Forfatterskab som Begrundelse for at tildele ham Doktorgraden i Theologi ved hans Jubelfest 1818.

Han var altsaa ikke til at komme uden om, da han ansøgte om Christianshavns Sognekald. Hans Ansøgning var bilagt med anbefalinger. Biskop Balle kalder ham: »Et Mynster paa Flittighed og grundig Studeremaade«, nævner hans Berømmelse i den lærde Verden i Europa for det Lys, han har tændt i Henseende til Grønlands Naturprodukter og fremhæver hans Arbejde med Bibelkundskab, hvorved han har lagt for Dagen, at han forstaar Guds Ord. Derfor ønsker Biskoppen ham: »En Forfatning, hvor

baade Tid og Sindsroe blev ham levnet til at fortsætte sin heldige Arbejdsomhed«. Konfessionarius Bastholm, med hvem Fabricius jo som før omtalt har ført en skarp Debat og som ventelig har gennemskuet Anonymiteten, anbefaler ligeledes Fabricius, »som forener en meget christelig Vandel med en grundig og opbyggelig Prædikemaade« til at »sættes i saadanne Omstændigheder, at han uden Sorg for nødtørfdig Udkomme kunde aagre med sit Pund til Kirkens Nytte«.

Otto Fabricius kom altsaa til Christianshavn, og han skulde blive den Sognepræst, der fik Lov til at blive der den længste Tid i den Stilling i Vor Frelzers Kirkes Historie, i 33 Aar. Der var ingen Præstebolig i Sognet. Fabricius maatte derfor købe en Gaard i Prinsensgade, lige over for Kirken (nu Prinsessegade 52), af den tidligere Sognepræst Hersleb Abildgaard for 6000 Rdl. Huset var en smuk to-Etages Bygning med Gavlkvist og syv Fag til Gaden, opført før 1756 paa den første christianshavnske Kirkes Plads. Den er nu delvis ombygget, forstørret og forringet, men har dengang afgivet en rimelig Plads til Præstefamilien.

Fabricius var først gift i Norge 1775 med Anne Dorthe Ziege og havde med hende tre levende Børn. Da hun døde 1785, ægtede han Anna Gunilde Heinet og fik med hende ti Børn, hvoraf dog de 5 døde som smaa. Det var efterhaanden altsaa en stor Familie, og Fabricius synes altid at have følt sig trykket af økonomiske Bekymringer, skønt han paa forskellig Maade fik særlige Begunstigelser i Form af Tilskud til Lønnen paa Grund af sit Arbejde ved det grønlandske Seminarium.

Ved Otto Fabricius' Udnævnelse til Sognepræst var Peter Paludan residerende Kapellan ved Vor Frelzers Kirke. Denne havde selv været Ansøger til Embedet og følte sig vel derfor tilsidesat, da Fabricius blev foretrukket. Dette er formodentlig Forklaringen paa, at de to ikke kom godt ud af det med hinanden. Hvordan dette iøvrigt

har givet sig Udslag, ved vi ikke, men to af Paludans Sønner, begge høje Officerer, har i deres Livserindringer udtalt sig nedsættende om Fabricius og især hans Forhold til deres Moder under Bombardementet 1807. Paludan var iøvrigt en interesseret Lokalhistoriker, der har skrevet en Beskrivelse af Christianshavn, som Bloch Suhr kalder »temmelig mager«, og tilhørte den Bastholmske radikale Fløj af Datidens Præsteskab, saa han var ogsaa i den Henseende i Modsætning til Fabricius. Paludan var ikke glad for sin Stilling her og blev 1794 forflyttet som Slotspræst til Fredensborg. Hans Efterfølger Rasmus Fenger derimod blev Fabricius' gode Ven og efterfulgte ham senere i Embedet. Han fandt sin Hustru i Otto Fabricius' Hjem, og var selv Christianshavner, Søn af Grosserer Peter Fenger og den kendte Niels Brocks Søster Else, døbt og konfirmeret i Vor Frelsers Kirke.

Om Fabricius' Præstegerning paa Christianshavn i de 33 Aar er ikke meget kendt. Han omtales i de faa Kilder som en flittig og nidkær Præst, og han udtaler selv sin Glæde ved sin kirkelige Virksomhed. Hans kirkelige Standpunkt og hans Forkyndelse kendes fra de faa Taler, han har efterladt, og ikke mindst fra hans Deltagelse i den før omtalte offentlige Drøftelse. Han staar væsentlig paa Biskop Balles Side imod Bastholm, er konservativ i sit Syn paa Bibelen og den kristne Dogmatik. Men han er naturligvis præget af sin Tid og benytter dens sædvanlige Udtryksmaade i sin Prædiken. Det er Oplysning og Menneskeslægtens Forbedring, Verdens Forædling, den sande Lyksalighed og Dydens Vej, han sigter paa. Han er af Natur en meget forsigtig, nøgtern og noget tør Taler. Prædiken skal efter hans eget Udtryk være et jævnt, grundigt, ordentligt og opbyggeligt Foredrag. Det er næppe lykkedes ham at samle en større Kreds i Vor Frelsers Kirke, men Borgerskabet har nok efter sin Vane om Søndagen siddet i sine lukkede Stole. Han havde tilmed en svag Stemme,

der daarligt kunde fylde Kirkerummet. Hans Indlæg imod Bastholm vidner om, at han har noget Lune og Evne til at udtrykke sig skarpt. Hans personlige Alvor og hans kirkeligt konservative Indstilling var der ingen Tvivl om. Da det københavnske Præsteskab under Stiftsprovst Plums Ledelse vilde klage over Grundtvigs bekendte Dimisprædiken, »Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus?«, skrev Fabricius paa Rundskrivelsen: »Jeg finder ham tale om Mængden af Religionslærere og deriblandt føler jeg mig ikke truffen,« en Udtalelse, Rasmus Fenger tiltraadte. Grundtvig selv var altid venlig stemt overfor Fabricius og tænkte endog engang paa at blive Kapellan hos ham. De før nævnte anonyme Stridsskrifter mod Bastholms radikale Forslag til en Reform af Gudstjenesten og hans Religionsbog for Ungdommen viser tydeligt, at Fabricius er uvillig overfor Forandringer af det bestaaende. Han latterliggør Bastholms Krav om en særlig Talekunst med store Gebærder og et senere Forslag af en Kreds af Præster om en Forandring af den sædvanlige Præstedragt. Herom skriver Fabricius: »En Ting af saa liden Vigtighed var næppe værd at movere noget om. Mig er det ligegyldigt, enten jeg beholder Pibekrave, Vinger og Bonnet eller ej. Jeg er derfor af ingen Mening. . . . Tilstedes blot Frihed heri, da bliver jeg icke den første, som skrider til Forandring, for ej at røbe Nyheds-Syge, skønt ej heller just den sidste, for ej at vise mig singular.« De Billeder, vi har af ham, tyder paa, at han har været en lille, ret uanselig Mand uden særligt Præg. Men om hans ufattelige Flid og betydelige Begavelse kan der ikke være Tvivl.

Med sin hele Indstilling maatte Otto Fabricius være særlig interesseret i det christianshavnske Skolevæsen. Det var jo inden 1814 i en mærkelig Uorden. Der fandtes en Fattigskole, der nød meget lidt Anseelse. Endvidere en Kantorskole, hvor de Børn, der sang i Kirken, fik Undervisning. Sognepræsten Peder Hersleb Abildgaard havde væ-

ret ledende ved Opførelsen af en saakaldt Friskole i Dronningensgade, een af de Skoler, som Agent Holck gennem sin Adresseavis indsamlede Midler til, medens Ledelsen laa hos den stedlige Kirkes Mænd. Denne Skole havde efter den Tids Skik som Formaal ikke blot at bibringe Børnene almindelige Kundskaber, men ogsaa at lære dem Husflid og Haandgerning. Den var bestemt for et mindre Antal Børn af ubemidlede Forældre. Fabricius kom meget hyppigt som tilsynsførende i Skolen. Velstaaende Forældre — og der var jo et velstaaende Borgerskab paa Christianshavn — maatte Hjem for Hjem skaffe deres Børn privat Undervisning, men 1798 sluttede en Kreds af Forældre sig sammen om en fælles Ordning af deres Pigebørns Undervisning. Denne Kreds bestod hovedsagelig af Grosserere og Kaptajner fra Asiatisk Kompagni. Af kendte Navne findes Niels Brock, Perch, Koefoed, Pastor Massmann, Justitsraad Schlegel og Sognepræsten Otto Fabricius. Skolen kom til at hedde: »Christianshavns Døttreskole«, og Otto Fabricius blev Formand for Directionen. Han kunde med det samme sætte en 13-aarig Datter ind i Skolen og lade en 4-aarig indskrive til sin Tid. Døttreskolens Protokoller fra disse Aar viser den Interesse, hvormed Direktionen og Fabricius følger Skolens og Elevernes Arbejde.

Under Københavns Bombardement 1807 var Christianshavn det Fristed, hvorhen de skadelidte og ængstede Københavnerne tyede for at undgaa Faren. De strømmede over Knippelsbro og fik Husly, hvor de kunde. De mange, der ikke havde Venner at ty til, fik Lov til at komme ind i Vor Frelsers Kirke, hvis Pulpiturloger og Kirkestole gav Plads til Nattely, mens Madlavningen foregik ved Baal paa den omkring Kirken liggende Kirkegaard. Carl Bernhard fortæller i sine Erindringer fra det Buntzenske Hjem i Overgaden paa Christianshavn om de tre forfærdelige Nætter og Dage i September, da Bombardementet fandt Sted. Vi faar der et Billede af Begivenhederne omkring Vor Frelsers

Kirke, selv om Indkvarteringen i den ikke omtales, og vi ved jo, at Fabricius boede lige ved Siden af Kirken og som Sognepræst har været midt i Arbejdet og Besværet.

Af de spredte Træk forstaa vi, at Fabricius har haft et nært og venligt Forhold til det christianshavnske Borgerskab. Han har konfirmeret ialt 1620. Vi har mødt kendte Navne før her i denne Fremstilling. De har været Kirkens Værger, altsaa hans Medarbejdere. Vi nævner Niels Brock, som han begravede 1802, og den Brockske store Slægt, Andreas Buntzen, Koefoed, Jacob Holm.

Fabricius havde, synes det, ofte svært ved at komme igennem med sine Indtægter. Han kunde derfor godt tænke sig at ombytte Vor Frelzers Sogn med et større Embede og søgte 1803 om Embedet som Stiftsprovst ved Frue Kirke. Det fik han nu ikke, men som Plaster paa Skuffelsen fik han et ekstra Løntillæg og Titel af Professor i Theologien.

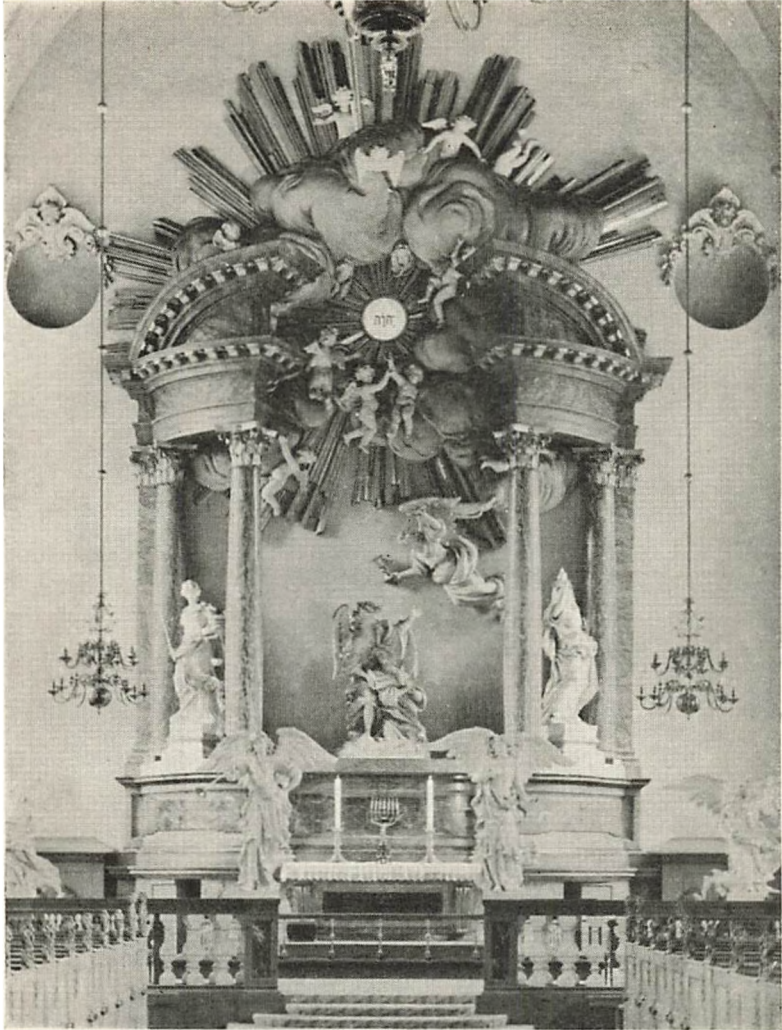
Han var i det hele og med god Grund en meget anset Mand. Vi har omtalt hans Virksomhed som Lektor for det grønlandske Seminarium i København, hans Stilling i Missionskollegiet og hans store Arbejde med det grønlandske Sprog. Endnu under sit sidste Sygeleje læste han Korrektur paa Oversættelsen af Bibelen paa grønlandsk. Som Naturforsker var han en Berømthed ogsaa i Udlandet. Allerede 1780 var han optaget som Medlem af Videnskabernes Selskab og endnu 1820 forelæste han der en Afhandling om Planarierne med Iagttagelse af Fimrehaarsbevægelsen. Vi har svært ved at forstaa den Arbejdsomhed og utrættelige Interesse, han bevarede hele sit Liv igennem baade paa det ene og det andet Omraade af sin omfattende Virkekreds. Han fik da ogsaa al den Anerkendelse, det var muligt at opnaa, blev Professor 1803, Ridder af Dannebrog 1815 og fik ved sit 50-Aars Præstejubilæum, 2. Paaskedag 1818, Rang og Titel som Biskop og af det theologiske Fakultet den theologiske Doktorgrad. Han døde 20. Maj 1822, 76 Aar gammel, og ligger sammen med sin senere afdøde

Hustru begravet ved Kirkens søndre Side, hvor hans Gravsten endnu staar. Han efterfulgtes af Rasmus Fenger. Han selv og hans Præstetid er et godt Udtryk for hele hans Tids borgerlige og kirkelige Aandspræg.

Litteratur:

Biskop, Doktor theol. Otto Fabricius ved Bjørn Kornerup, Schultz-Lorentzen, Ad. S. Jensen.

Vor Frelseres Kirkes og dens Gejstligheds Historie. Bloch Suhr 1853.

Journals & Co. fot.

Vor Frelsers Kirkes Alter.

Grundtvigs »Søndags-Bog«

Et Testamente til Vor Frelsers Menighed

Af Egede Schack

»**C**hristelige Prædikener eller Søndags-Bog« er Navnet paa den Samling Prædikener i tre Dele, som Grundtvig udarbejdede i Aarene 1827 til 1831. Hvert af disse Bind indeholder et Udvalg af Prædikener fra en hel Aargang. Paa den Maade danner hver Del af Samlingen en Helhed for sig. Foran i første Del har han skrevet: »Mine Tilhørere i Vor Frelsers Kirke kiærligst tilegnet«. Denne Tilegnelse gælder naturligvis alle tre Dele, saa at hele Samlingen af Prædikener er udarbejdede med Gudstjenesterne og Menigheden i Vor Frelsers Kirke i Tanke. Han har ikke selv kunnet glemme, hvad han havde oplevet i Vor Frelsers Kirke sammen med den Menighed, der samlede sig om hans Forkyndelse. Han har ønsket at give Udtryk for, hvad han følte, naar han tænkte tilbage paa Tiden som Præst paa Christianshavn. Og han har villet, at Menigheden skulde have et Ord fra ham, som svarede til det, han havde sagt. Paa den Maade er »Søndags-Bog« og Menigheden i Vor Frelsers Kirke knyttet sammen. I Birkedals Erindringer finder vi en Udtalelse, der giver et Indtryk af, hvilken Betydning Grundtvigs hele Personlighed havde paa hans Tilhørere. Han skriver: »Det var Grundtvig, som jeg temmelig stadig hørte i »Vor Frelsers Kirke« under min Skolegang paa Christianshavn i det sidste Aar, han der prædikede (1825—26). Hos ham fik jeg et Pust

af Evangeliets Aande. Jeg forstod ham naturligvis ikke; men saa meget følte jeg dog, at Røsten kom fra en Livs- og Lys-Verden, hvor det glimtede med en Glands og lokkede med en Dybde og Højde, imod hvilken den Verden, jeg til dagligdags færdedes i, kun var at ligne ved et fladt og flovt Vrægebillede.« (II, S. 1). Birkedals Oplevelse i Vor Frelzers Kirke har sikkert ikke været enestaaende; der har været mange, som gennem Grundtvigs Røst mærkede, at Guds Rige aabenbarede sig for dem. Menigheden har derfor modtaget »Søndags-Bog« med stor Taknemlighed; de har betragtet den som det Testamente, deres Præst efterlod dem. Desuden er den blevet til i en saa afgørende Periode i Grundtvigs Liv, og den indeholder saa enkle og klare Udtryk for Evangeliet om Kristus, Guds enbaarne Søn, at den ikke alene er et Testamente for det Slægtled af Kristne, der var samtidigt med Grundtvig, men ogsaa for senere Slægter, ogsaa for vort Slægtled. Dette vil de efterfølgende Linjer forsøge at begrunde. Det er dog vist nødvendigt først at gøre Rede for de Tildragelser, der er knyttet til »Søndags-Bog«s Tilblivelse.

I Efteraaret 1822 var Grundtvig blevet ansat som residerende Kapellan ved Vor Frelzers Kirke paa Christianshavn. Det havde som bekendt altid været hans Ønske at faa en Gærning ved en Kirke i Hovedstaden. Han kom fra Præstø, hvor han kun et Aar i Forvejen var blevet Sognepræst; men da Kongen, Frederik VI, interesserede sig for ham, kunde det lade sig gøre, at han allerede i 1822 blev forflyttet til København. Der er ingen Tvivl om, at denne Forflyttelse var ham en meget stor Glæde. Det viste sig ogsaa snart, at hans Ønske om at komme til at virke ved en Kirke i Hovedstaden var berettiget. Sandheden af det Budskab, som han havde at bringe, var ham ganske urokket og fast. Han følte sig kaldet til at fremføre det netop i Landets største By og derved bekæmpe den Forfalskning af Evangeliet, den Tilsøring af Budskabet om Menneskets

Christelige
Prædikener

eller

Søndags-Bog

af

Lik. Fred. Sev. Grundtvig

Ordetstjener.

Forste Bind.

KLØBENHAVN 1827.

Paa den Wahlske Boghandlings Forlag
Frykt hos C. Grøbe.

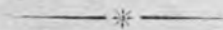
Titelbladet til »Søndags-Bog«, I.

Synd og om Guds Naade i Kristus, som havde sin Rod i København. Der var mange Mennesker blandt Københavns Befolkning, som lagde Mærke til den nye, ejendommelige og stærke Forkyndelse, som var begyndt at lyde fra Vor Frelzers Kirkes Prædikestol. Man fyldte Kirken; Folk strømmede til i stort Tal, baade fra selve Christianshavn, hvis Befolkning dengang (som iøvrigt altid og ogsaa nu) ansaa Vor Frelzers Kirke som noget særligt for Christianshavn, der gav denne Bydel dens ejendommelige og smukke Præg; men ogsaa fra andre Dele af Byen overvandt man Besværighederne ved de lange Afstande og sluttede sig til Grundtvigs Menighed. Den voksede, og ikke mindst samlede den sig om Nadverbordet, hvor de forskellige Mennesker af alle Slags Kald og Stænder fandt sammen.

Grundtvigs første Prædiken i Vor Frelzers Kirke blev holdt paa Indsættelsesdagen i Søndag i Advent 1822. Den er helt igennem præget af hans Glæde over, at han har faaet denne nye Gærning, og af hans Tro paa, at det var Gud, der havde givet ham den. Han indledte med at nævne Ordene fra Davids 118' Salme: »Denne er Dagen, som Herren gjorde; lader os frydes og glædes i den. Kiære Herre! frels nu! Hosianna! Kiære Herre! lad det lykkes nu! Velsignet være den, der kommer i Herrens Navn at velsigne eder af Herrens Huus«. Han har begæret denne Dag af Herren, og hans Opgave er at velsigne Syndere »af Herrens Hus« ved at forkynde »Korsens Ord og Fredens Evangelium«. Han hviler i Forvisningen om, at denne Opgave, dette Kald er Guds Svar paa hans Bøn, og denne Bevidsthed fylder ham med Glæde og tillidsfuld Forvisning om, at hans Gærning vil lykkes.

Grundtvigs Tid ved Vor Frelzers Kirke blev alligevel kun kort. Hans Skæbne er jo fuld af Overraskelser og usædvanlige Tildragelser. Man kunde dog godt have tænkt sig, at den Præstegærning, som han saa brændende havde ønsket sig, og som han begyndte med saa stor Glæde og Fortrøst-

Alle
Tilhørere
i
Vor Frelzers Kirke
kierligst tilegnet

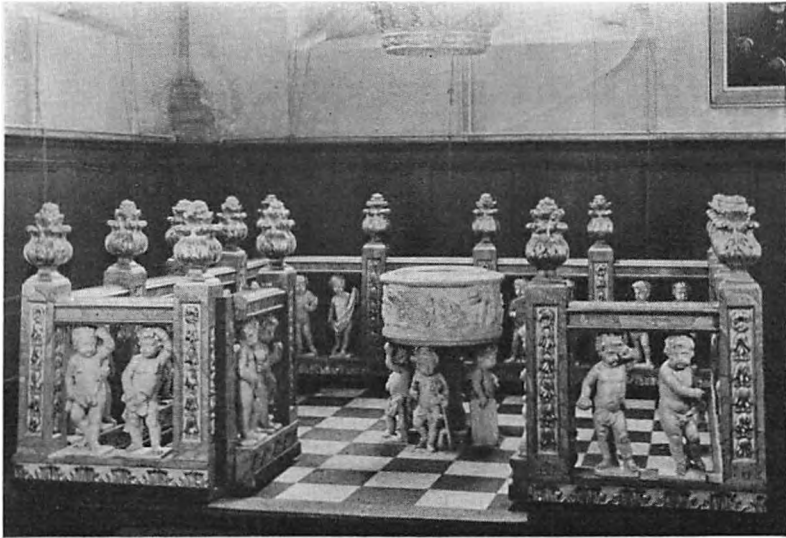

ning, havde varet længere end til Maj 1826. Dette kunde i og for sig ogsaa godt være sket, dersom hans Udvikling i disse Aar ikke havde været af en saadan Art, at han mødte det at tage Afsked som en Nødvendighed, en Vej, han ikke kunde lade være med at gaa, hvad det saa maatte koste. Det er nødvendigt at sige et Par Ord om denne hans Udvikling i disse Aar. Da han kom til København, var han fyldt med Glæde over at maatte føre Ordet netop i Hovedstaden. Men da han mærkede Tidens Kulde og Død, den aandelige Nat, der havde sænket sig over hele Livet, ogsaa over Livet i Kirke og Menighed, blev han grebet af en stor Fortvivlelse og Sjælenød over, at hans Ord ikke formaaede at faa Natten til at vige. Han vilde derfor forsøge at vække sin Samtid op til en levende Tro paa Kristendommen. Han vilde skrive et Forsvarsskrift for den sande Tro, og han kom stadig tilbage til, at det maatte være muligt ud fra Bibelen at godtgøre, at den kristne Tro og Bekendelse er sand og i Overensstemmelse med Virkeligheden. Men jo mere han forsøgte, jo mere gik det op for ham, at det var umuligt for ham at gennemføre, hvad han havde sat sig for. Men han fortsatte alligevel med at søge efter det Ord, der kunde overbevise Samtiden om, at Troen paa Kristus som Guds enbaarne Søn var andet og mere end Fantasier og Drømme; han vilde ikke opgive at finde det Vaaben, der kunde faa Fornægterne til at vige. Der findes fra hans Haand en hel Række af disse Forsøg paa at skrive et Forsvarsskrift for Kristendommen; men han fandt ingen af dem gode og overbevisende nok til, at han vilde lade dem trykke. — Men midt under al hans Kamp og hans urolige og ængstelige Søgen efter det Ord, som han mente, at han var forpligtet til at finde, oplevede han en mærkelig Genfødelse. I Adventstiden 1823 finder han Hvile i den Fortrøstning, at Natten er snart forbi; endnu er det ganske vist ikke blevet Morgen, men den er dog saa nær, at man allerede nu kan begynde at fryde sig over dens Komme. Denne Op-

levelse giver sig tydeligt til Kende i den Prædiken, som han holdt 1' Søndag i Advent 1823; »Dagningen« er Emnet for, hvad han forkyndte. Men den giver sig ogsaa til Kende ved, at hans digteriske Evne og Gave blev genfødt, og dette mærkes især i »Nyaarsmorgen«, som blev til Sommeren 1824, og »De levendes Land«, som er fra samme Tid. Begge disse Digte, saa forskellige de er, er storladne Vidnesbyrd om, hvad Grundtvig mente var det bærende i den kristne Tro. Det bærende er ikke Troen paa Menneskelivets Udvikling og Fremgang, saadan som Digterne og Humanisterne mener. Det er derimod det klare Blik for, at Menneskelivet er faldent, ulydigt mod dets Skaber, den levende Gud. Sand kristen Tro er derfor Haabet om, at Gud ved sin Aand og sit Ord vil oprejse dette faldne Menneskeliv. Han var forvisset om, at han kunde mærke dette Guds oprejsende Ord i sit eget Livs mangfoldige og forskellige Hændelser, saadan som han skildrer det i »Nyaarsmorgen«. Og i »De levendes Land« (O, Kristelighed) peger han paa, hvordan der er sket et afgørende Brud mellem denne Verden og Guds Rige, og intet Menneske, skabt af Støv, underlagt Forkrænelighedens Vilkaar, er ved egen Magt i Stand til at overskride Grænsen mellem denne Tilværelse og saa de levendes Land. Det sker kun, for saa vidt Gud ved sin Naade lader det ske, ved den »Vidundertro«, som slaar Bro over Dybet. Han, som maatte opgive at forfatte et Forsvarsskrift for Kristendommen, har i disse Digte skænket den danske Menighed en Forkyndelse af langt højere Værdi end et hvilket som helst Skrift til Bevis for Troens Sandhed. Denne Forkyndelse er født ud af de dybeste Lag hos Grundtvig, af hans baade smærteligste og glædeligste Oplevelser; de er ikke blevet til ved Overvejelser og Tanker; derfor vil Mennesker, der er i Nød og Vaande, altid lytte til hans Tale her.

Alligevel blev Grundtvig ved med at arbejde med Spørgsmaalet om, hvad der var Grundvolden for det, som

han her havde forkyndt. Var det Skriften, som havde lært ham om Kristentroens Sandhed; var det den, der havde genfødt ham og givet ham Livet i de levendes Land? Eller skulde han søge Kirkens og Ordets Grund et helt andet Sted? Han *maatte* have Svar paa, hvad han her spurgte om. Thi den Dag Natten igen brød ind over hans Sjæl, maatte han vide ganske bestemt, hvorpaa hans Tro hvilede, og hvormed han skulde forsvare sig over for Anfægtelse og Tvivl. Men han maatte ogsaa have Svar for deres Skyld, som han var sat til at være Hyrde for, alle de enfoldige, de »gammeldags-troende«, som han selv kaldte dem. Han følte en Forpligtelse til at hjælpe disse til et Vaaben, der kunde gøre dem frie og uafhængige af de vises og forstandiges Forklaringer af, hvad der var den sande Tro, og hvad der stod i Bibelen. Dette Vaaben fandt Grundtvig i Trosbenedelsen. Den maatte være Grundvold for Kirkens og Menighedens hele Liv og Forkyndelse. Kirken kunde kun hvile paa et levende Ord af Herren, et Ord, som Herren selv taler, og hvorved han skaber Troen og opretter Forholdet mellem Mennesker og deres himmelske Fader. Han, som mange Gange havde forrettet den hellige Daab ved Vor Frelzers Kirkes Døbefont, opdagede som bekendt i Slutningen af Juli 1825, at det var i Daaben, at Pagten blev skabt mellem Gud og Mennesker; her maatte Ordet derfor være, saa sandt som Troens Ord havde lydt ens til alle Tider i Kirkens Historie. Naar Kirken derfor fra første Færd blev grundlagt paa Herrens levende Ord, som det lyder i Troens Ord ved Daaben, saa maa dens Grundvold være den samme i Dag. Derfor saa han nu, at det ikke var hans Sag at skabe det Vaaben, som kunde forsvare Kirken mod dens Fjender og overbevise Mennesker om, at Troen er sand; dette Forsvar havde Herren allerede skabt, nemlig da han gav Mennesker sit levende Ord, hvormed han fører Mennesker ind i Guds Rige og gør dem til Guds Børn. Naar vi taler om Grundtvig i disse afgørende Aar, er det

Vor Frelseres Kirkes Dobefont.

Journals & Co. fot.

aldeles nødvendigt at pege paa denne Begivenhed og tillige bemærke, at »Søndags-Bog« er blevet til under Indtryk af, hvad der her var sket, og at det derfor ikke er muligt at besinde sig paa, hvad disse Prædikener egentlig betød, uden at man samtidig gør sig klart, hvad der var hændt saa kort i Forvejen.

Men forinden vi atter vender os til hans Prædikener, som han samlede dem i »Søndags-Bog«, vil vi nævne, at da han saa virkelig vilde gøre Brug af det Vaaben, som var givet ham, oven i Købet over for Landets fornemste Theolog, Professoren i Dogmatik ved Københavns Universitet, H. N. Clausen, mødte der ham saadanne Vilkaar, at han fandt dem uforenelige med at være Præst i Folkekirken. »Kirkens Gienmæle«, som han skrev i Efteraaret 1825, blev til i det Øjeblik, da han fandt, at Kirkens sande Grund var angrebet; derfor kunde han ikke tie stille; han var nødt til at bruge det Vaaben, som han havde fundet for ganske

nylig. »Den signede Dag«, som han skrev til Tusindaarsfesten for Kristendommens Indførelse i Danmark 1826, digtede han under Indtryk af, hvad han netop havde oplevet om det Troens Ord, der maatte faa Natten til at vige og Dagen til at bryde frem. Ingen af Delene fandt Naade for deres Øjne, der havde Ledelsen inden for Folkekirken. »Kirkens Gienmæle« bevirkede, at han blev dømt for Injurier mod Professor Clausen, og hans Skrifter blev fremtidig underkastet Censur; og »Den signede Dag« fik han ikke Lov til at lade afsynge ved Festgudstjenesten. Begge Dele var dog efter hans egen Mening saa nær forbundet med det, som Gud havde givet ham at udtrykke. Der har i hans Sind været en Spænding mellem en dyb Glæde og Taknemlighed over, at han havde fundet det, som var Kirkens Grund og Værn mod alle, der vilde forfalske det sande Evangelium, og saa en stor Skuffelse over, at man ikke vilde anerkende det, som han ansaa for klart bevist, og at man derfor frakendte ham Ret til at gøre Brug af det Vaaben, som efter hans Mening var lagt ham i Haanden af Gud. Det var denne Spænding, der gjorde ham Tilværelsen som Præst i den danske Statskirke uudholdelig, og som tvang ham til at søge sin Afsked. Selve Ansøgningen indsendte han til Kongen d. 10^e Maj, og samme Dag overgav han personligt en Genpart til Sjællands Biskop, Biskop Münter, som fandt det rimeligt straks at befri ham fra alle hans Embedsforpligtelser.

Grundtvigs Røst var fra da af forstummet i Vor Frelseres Kirke. Der er ingen Tvivl om, at dette har været ham en stor Sorg. Han har kun søgt sin Afsked, fordi alle andre Veje var ham lukkede. Hensynet til Menigheden har ogsaa gjort Afgørelsen vanskelig for ham. Han har følt sig hjærteligt forbundet med den Kreds af Mennesker, som Søndag efter Søndag flokkedes om hans Forkyndelse, og det har været ham et stort Savn, at Tilknytningen til denne Kreds nu blev brudt. Mange blev dybt bedrøvede over, at

de ikke mere skulde høre ham prædike i Vor Frelzers Kirke. De har følt, at de med ham mistede en Vejleder, en Hyrde, en, hvis Røst havde bevidnet dem Frelsens Ord og Evangeliets klare Sandhed. Det har sikkert været svært for adskillige i Menigheden at forstaa og billige Grundtvigs afgørende Skridt; de har vel ment, at der burde kunne findes Udveje til, at de kunde have beholdt ham som Præst. Man maa formode, at det, der har gjort Afgørelsen pinefuld for ham, ogsaa har været Tanken paa disse ofte vel ubefæstede Sjæle og alt, hvad de kunde blive udsat for gennem Tidens rationalistiske Evangelieforkyndelse, det Savn, den Tomhed, de maatte føle, naar Grundtvig ikke længere var Præst. Dog har han vidst, at mange af hans Tilhørere bevarede hans Ord i deres Hjærter. De har ikke kunnet glemme ham som Prædikant, og de har stadig set hans Skikkelse for deres indre Øje, de har hørt hans Røst og haft hans myndige Færd i Kirken, naar han ledede Gudstjenesten og gjorde Tjeneste ved Døbefont og Nadverbord, i Sinde. Og dog vidste Grundtvig, at naar hans Røst forstummede, saa maatte alt dette fortone sig, og tilsidst vilde det dø helt bort. Han har formodentlig saa følt et Ansvar for, at det, han gennem sin Mund og ved sine Hænder havde rakt Mennesker i Vor Frelzers Kirke, maatte bevares baade i hans Tilhøreres og i andre Menneskers Hjærter. Derfor har han følt sig tilskyndet til at fremkomme med en Gengivelse af, hvad han havde sagt i Kirken, at udgive en Beskrivelse, en Bearbejdelse af sine Prædikenstudier, saa at det, han har villet sige Mennesker, ikke skulde faa Lov til at gaa disse af Minde. Her maa man sikkert søge Aarsagen til, at han i Aarene efter sin Afsked udgiver »Søndags-Bog«. Denne Bog er derfor en saa betydningsfuld Bestanddel af Vor Frelzers Kirkes Historie, og naar vi i Aar holder Fest i Anledning af, at det 1' Søndag efter Paaske er 250 Aar, siden Kirken blev indviet, og derfor vil besinde os paa, hvilke betydningsfulde Hændelser der er indtruffet

i denne Aarrække, maa vi nævne denne mærkelige og evangeliske Prædikensamling, som er blevet til under saa usædvanlige Omstændigheder, i stor Taknemlighed og Ærbødighed.

Opskrifterne til de Prædikener, som Grundtvig holdt i Vor Frelzers Kirke i Aarene 1822 til 1826, er alle bevarede. De er meget udførligt udarbejdede, og man maa gaa ud fra, at han har holdt dem væsentligt, som de nu foreligger. Man kunde have tænkt sig, at han saa ganske simpelt havde aftrykt disse, da han gik i Gang med at samle Prædikener til »Søndags-Bog«. Det har han ikke gjort. Dels har han — ofte temmelig stærkt — bearbejdet dem, han havde holdt, dels har han udarbejdet helt andre. Han har altsaa aabenbart ikke ønsket blot at udgive, hvad han havde sagt i Kirken; i hvert Fald skulde det bearbejdes og ofte maatte der tilføjes noget helt nyt. I Fortalen til I. Del af »Søndags-Bog« gør han Rede for sin Fremgangsmaade. Han siger: »At *prædike* er, ikke at skrive med Pen og Blæk, men, i *Aandens* Kraft, med *levende* Røst, at forkynde *Troens Ord*: det store Evangelium om Frelseren af Davids Stad. — — —

Giælder det nu derhos nødvendig om Prædiken, meer end om nogen anden Tale-Form, at det er Hjertet, som gør veltalende, ja, skal vor Prædiken i Grunden altid være en Overtalelse til at dele Tro og Haab og Kiærlighed med Herrens Apostler, og med hele Hans Menighed, da indsees det let, at ingen Tale-Form er mindre skikket til at afpræges paa Papiret, og at, næst *det* mundtlige Ord, der *gør sig til* en Skygge af Bogstav-Skrift, er ingen Ord-Skygge dødere, end den Bogstaver danne af en levende Prædiken«.

Dog vil han alligevel udgive det, han kalder for sine »Prædiken-Studier« i en Bog, »der kan minde Tilhørere om, hvad ei maa glemmes, indprænte Endeel, som maaske, paa en af Siderne, blev ubemærket, og endelig give alle

opmærksomme Læsere et tydeligt Begreb om vor christelige Tanke-Gang«.

»Maatte nu denne Bog kun, som jeg haaber, ved *Herrens Velsignelse*, bidrage Noget, saavel til at opfriske Mindet hos mine Tilhørere, om det Ord, der maa omhyggelig giemmes, og idelig ihukømmes, for at bære Frugt, som til, i det Hele, at vise *christelige* Læsere Veien til Lys og Fasthed i Overbeviisningen«.

Grundtvig har saaledes haft et dobbelt Formaal med at udgive »Søndags-Bog«. For det første har han villet minde sine Tilhørere om, hvad han sagde fra Vor Frelzers Kirkes Prædikestol, saa at de ikke glemte, hvad det var for et Evangelium, han forkyndte, selv om *Ordlyden* og for en stor Del ogsaa Indholdet var anderledes i de trykte Prædikener end i de talte; de trykte maatte jo ikke blot blive en »Ord-Skygge« af den levende Prædiken. For det andet har han villet give »alle opmærksomme Læsere et tydeligt Begreb om vor christelige Tanke-Gang«. Han har klart og omfattende over for alle andre Kristne villet udtrykke, hvad han mente, var Kirkens Grund og det sande Evangelium. »Søndags-Bog« er blevet et Testamente for senere Kristne ved dens kristelige Klarhed, dens Enfold og dens Samhørighed med Apostlenes Vidnesbyrd og med Troens Ord som Grund for alt, hvad han vilde sige. Den er saaledes et Bindeled mellem hele det ejendommelige Liv, som blev levet i Vor Frelzers Kirke paa Grundtvigs Tid, født og næret af det Ord, som han bevidnede, og saa den nulevende kristne Menighed, ogsaa den, der i Dag har til Huse i Vor Frelzers Kirke. Men ved at omarbejde og ofte helt ændre Opskrifterne til de Prædikener, han holdt, har Grundtvig berøvet »Søndags-Bog« dens Værdi som Kilde, naar man historisk vil undersøge den Udvikling, som han gennemgik i disse Aar; i hvert Fald maa man bruge den med alt Forbehold. Ellers maa man søge til Prædikenopskrifterne. »Søndags-Bog« er det Testamente, som han

vilde overgive baade til sin Samtid og derved ogsaa til senere Slægter, efter at han var naaet til fuld Klarhed over, hvad der var Evangeliets Grund, en Klarhed som han slet ikke var i Besiddelse af i den Grad, da han holdt Prædikenerne i Vor Frelzers Kirke. Som et saadant Testamente betyder denne Bog noget for os. Ud fra dette Grundlag vil vi her i Vor Frelzers Menighed besinde os paa, hvad det da er for et Testamente, Grundtvig har overgivet os, da det var blevet ham bevidst, hvad Evangeliet om Kristus, den levende Guds Søn, hviler paa.

I de Prædikener, som Grundtvig holdt i Vor Frelzers Kirke i de Aar, han var Præst her, er der hist og her Antydninger af det Syn paa Ordet og Kirke, paa Daab og Nadver, som blev afgørende for alt, hvad han og hans Disciple kom til at arbejde for og ud fra i den danske Kirke. I den Prædiken, som han holdt Fastelavns Søndag 1824, siger han f. Eks.: »Er det for vore Øine en Saligheds Sag, og for vort Hjærte en himmelsk Glæde at være indlemmede ved Daaben i vor Herres Jesu Christi Menighed, at være kaldede til Guds Rige, til de helliges Haab og til deres Andeel i Lyset, da maa vel Daaben nødvendig staae for os som den underfuldeste Begivenhed vi har oplevet, som det Underfuldeste et Menneske paa Jorden kan opleve«. I Daaben skete det, at »vi udfriedes af Mørkets Magt og oversattes i Guds elskelige Søns, vor Herres Jesu Christi Rige«. Og Pinsedag samme Aar siger han: »Pindse-Festen, christne Venner, er i alle Maader Kirke-Festen. Thi den er ei alene saa fordi den er indsat til høitidelig at ihukomme og at prise Gud i Jesu Navn for Kirkens underfulde guddommelige Stiftelse, — — — men ogsaa fordi, hvad deraf følger, den Fest kan ikke helligholdes uden i Kirken, betragtet og elsket som Guds Huus, den høiestes Bolig, den Hellig-Aands Tempel paa Jorden«.

Alligevel er dette kun Antydninger. I »Søndags-Bog« kommer hans kirkelige Syn til Orde paa en helt ander-

Jonals & Co. fot.

Vor Frelsers Kirkes Prædikestol.

ledes klar og direkte Maade. Aarsagen til denne Forskel maa søges i, at han først oplevede, hvad Kirke og Menighed, Ordet og Daaben virkelig betød, efter at Prædikenerne var holdt. Derfor har han ikke villet nøjes med blot at optrykke sine Prædikenopskrifter, selv om de trykte Prædikener saa var blevet helt, som han havde holdt dem. Han vilde overgive dem til Eftertiden i en Skikkelse, som svarede til det Syn, som var ham aabenbaret i 1825. Da det nemlig gik op for ham, hvad det var, der var sket med ham, og i hvor høj Grad hans nye Opfattelse maatte blive bestemmende for hele hans kirkelige og kristelige Tankegang, for hans Forstaaelse af enhver Enkelthed i Forkyndelsen af Evangeliet, blev han klar over, at der manglede noget i de holdte Prædikener. Han vilde sikkert nok vedkende sig, hvad han der havde sagt om Gud som Faderen og om Kristus som hans enbaarne Søn, om Mennesket som en Synder og Kristus som vort eneste Haab. Men Forudsætningen, Grundlaget, det, der gav den kristne Menighed Adkomst til at forkynde dette Ord, alt det manglede. Derfor maatte de holdte Prædikener være prægede af hans Fam' ~~den~~ ^{de} Punkt, hans Søgen efter, hvad der var ~~Kirkens~~ sande Grundvold. Og da det gik op for ham, hvad Kirkens Grundvold var, var det ham ikke muligt at udgive de Prædikener, han havde holdt; de var alt for meget prægede af Uklarhed og Søgen. De maatte omarbejdes og ændres, førend de kunde trykkes. Han maatte tydeligt give til Kende, hvilket Syn han havde paa dette saa væsentlige Omraade.

Dette hans kirkelige Syn kommer direkte til Orde adskillige Steder i »Søndags-Bog«. Lad mig nævne Prædikenen til 5' Søndag efter Paaske 1823, »Søndags-Bog«, I, S. 287 ff. Den Prædiken, som blev holdt, er her helt omarbejdet og har faaet en ganske anden Skikkelse. Det, som nu er blevet væsentligt for ham, er her føjet til. Lad mig nævne en af disse karakteristiske Tilføjelser (S. 292):

»Hvad svare vi dem, der vel indrømme, at Herrens Ord skal høres og troes, men paastaaer, at det findes kraftigere, og klarere, i den Hellige Skrift end paa Prædikanternes Tunge, saa det er ligegyldigt, om vi legemlig høre Guds Ord, eller ikke, naar vi kun læse det flittig, høre det derved i Aanden, troe det, og leve! Ja, hvad kan vi svare dem Andet, end dette: hvad enten I ere Venner eller Fiender ad Ordet, som mægter at saliggjøre vore Sjæle, saa fare I dog storligen vild, naar I mene, at *Ordets Tegn* i Bogen er tydeligere, mere kraftig og levende, end *Ordet selv* paa sine Tjeneres, og paa alle de Troendes Læber«. »Skiøndt Apostlerne efterlod os en hellig Skrift, i det Ny Testamente, saa forsømte de dog ingenlunde at beskikke Hyrder og Lærere, som skulde, med levende Røst, forplante Troens Ord, fra Slægt til Slægt, som det end kiendes paa denne Dag, hvor Ordet lyder fra Præste-Læber«. »Det er kun i den levende Røst, at Ordet er et tveegget Sværd, der trænger ind til Marv og Been, kun i den det kan aabenbare sin Kraft og Herlighed, som Aandens Sværd og Hjertets Stemme, kun i den det, som hist paa Pindse-Dagen, kan vække den sovende Samvittighed, oplive Sjæle, og overtale Hjerter«.

Det er almindelig kendt, at i den Prædiken, som Grundtvig holdt paa 9' Søndag efter Trinitatis, d. 31' Juli 1825, kommer hans kirkelige Syn for Alvor første Gang til Orde. Der er en afgørende Forskel mellem denne, og saa den, han holdt Søndagen i Forvejen, hvor han f. Eks. udtaler: »Guds Ords Læsning under Aarvaagenhed og Bøn, det er det eneste, men ogsaa det sikre Skjold mod alle falske Profeter«. Otte Dage efter udtrykker han paa en helt modsat Maade, hvad der efter hans Mening er det sikre Vaaben mod alle falske Profeter, mod dem, der »nægtede den Herre, som dem kiøbde«, dem, »der kaldte det Afguderie at tilbede Jesum Christum som sand Gud med Faderen«, men som »alligevel vilde kaldes Christne, vilde føre Ordet

i den Kirke, de forhaanede«. Han peger paa den Kendsgærning, at »saalænge der var Christne til, saalænge var der ogsaa Folk, som døbtes i Navnet Faderens, Sønnens og den Hellig-Aands, saalænge var der ogsaa Folk, som bekiendte, at Jesus Christus var den Guds eenbaarne Søn, Gud med Faderen, paa hvis Ord de lod dem døbe, i hvis Navn de knælede, i hvis Navn de ved Daaben annammede Guds Aand med Syndernes Forladelse«. Naar han vil værne sig selv og den kristne Kirke mod de falske Profeter, som uretmæssigt gør Krav paa at kaldes for Kristne og paa at føre Ordet i Kirken, saa viser han nu ikke mere hen til Læsning i Bibelen; han peger paa, hvad der gennem alle Tider har fundet Sted i Kirken, paa Daaben selv og den Bekendelse af Kristus som den levende Guds Søn, der møder Mennesker der, og paa den Bevidnelse af at have fundet Forening med den sande Gud, som de døbte stadig har ladet lyde i Menighedens Forsamling.

Begge disse Prædikenopskrifter er jo uvurderlige Hjælpermidler, naar man vil slaa fast, hvornaar Grundtvig naaede til fuld Klarhed over, hvad der var Kirkens Grundvold, naar den bekendte sin Tro paa Kristus som den levende Guds Søn. I Ugen mellem d. 24' og d. 31' Juli 1825 maa han afgørende have ændret sit hidtidige Synspunkt. Der har naturligvis altid været dem, der ikke har kunnet forlige sig med, at Grundtvig saa hurtigt — i Løbet af en Uge — fuldstændig kunde skifte Opfattelse paa et saa væsentligt Punkt. En saadan Forundring beror dog paa et Fejlsyn. Som vi har peget paa, var Aarene forud for 1825 prægede af hans Søgen efter, hvad Kirke og Menighed hvilede paa, naar den forkyndte Evangeliet om Frelsen i Kristus. Han havde hidtil ment, at Grundlaget maatte søges i Skriften. Men han blev mere og mere urolig ved at maatte erkende, at Skriften kunde fortolkes, og at dens Vidnesbyrd derfor maatte være ganske afhængig af, i hvis Haand den var lagt. Den blev et Middel i de kloges og

forstandiges Haand, saa at de kunde komme til at herske over Troen hos de smaa og enfoldige. Derved tilslørede man ogsaa, hvad Skriftens egentlige Gærning var, nemlig at bringe Oplysning og skabe Klarhed over, hvad Evangeliet indeholdt. Han elskede Skriften netop paa Grund af dens oplysende Gærning. Baade hans Prædikener og ikke mindst hans Salmer røber hans store Kærlighed til den og hans Indlevethed i dens Ord og hele Tankeverden. Men det blev ham mere og mere klart, at selve Kirkens Grund maatte søges et andet Sted, eftersom Skriften slet ikke var til, da Kirken skabtes. Skriften var ikke det Middel, Gud brugte, da Menigheden blev til; denne blev skabt ved Guds levende Ord, og den opretholdes alene ved det. Men saa længe han endnu ikke havde fundet, hvad der var Kirkens sande Grundvold, klamrede han sig til den Opfattelse, han hidtil havde haft, og her maa vi søge Aarsagen til, at han Søndag d. 24' Juli 1825, 8' Søndag efter Trinitatis, endnu saa tydeligt forkynder, at det er Læsning i Skriften, der er det sikre Skjold mod de falske Profeter, medens han næste Søndag bogstavelig siger det modsatte. Det kommer af, at han ikke kunde slippe det, han hidtil har holdt sig til, saa længe han ikke har fundet det nye. Jo dybere Tvivlen er i hans Hjerte, jo stærkere føler han sig tvunget til at udtrykke sig om Skriften, inden det afgørende blev klart for ham, at denne Skanse kunde han trygt forlade og søge derhen, hvor Kirkens sande Grundvold var blevet ham aabenbaret.

Samtidig kan man ikke være blind for, at der ogsaa er en Forskel mellem den Prædiken, som blev holdt 9' Søndag efter Trinitatis, d. 31' Juli, altsaa den, hvor han første Gang bekender det nye Syn, han var naaet til, og saa den, som han udarbejdede til samme Søndag og over den samme Tekst, nemlig 1' Kor. 10, 1-13, til »Søndags-Bog«. Indholdet af, hvad han vil have sagt, er det samme; men Udtrykkene er forskellige. Den holdte Prædiken er blevet til

i en Kampsituation og er derfor præget af Kampens Vilkaar og af hans Følelse af, hvor stærke Fjenderne er, og hvor nylig han har fundet sit Vaaben i Kampen. Den omarbejdede Prædiken i »Søndags-Bog« er en Forkyndelse af, hvilken Klippe den kristne Kirke hviler paa; her er Troens Ord ikke blot et Vaaben i et bestemt historisk Øjeblik, men det Ord, der gør Kristi Kirke fast og evig, hvilke Tider der saa maatte komme. Han udtrykker sig saaledes (III, S. 462): »Fra det Øieblik stod det soleklart for mig, at *denne Troes-Bekiendelse* med sin forudsatte, tilsvarende Tro, var *den Klippe*, som hidtil havde *baaret Kirken*, og at der ikke heller lader sig gjøre en eneste fornuftig Indvending mod den indlysende Sandhed, at den *Christne Kirke*, som et Christeligt Troes-Samfund, der oprettes i Daaben, *staaer og falder med sin Daabs-Pagt*, hvortil Troes-Bekiendelsen uadskillelig hører«.

Det, som Grundtvig i 1825 oplevede angaaende Daaben og Troens Ord som Kirkens sande Grundvold greb saa afgørende ind baade i hans hele kristne Tankegang, som han peger paa i Fortalen til »Søndags-Bog«, og i det hele i alt, hvad han baade da og siden oplevede. Det ligger da nær at antage, at den Kristendomsforkyndelse, som vi møder i »Søndags-Bog«, helt igennem har denne Oplevelse til Forudsætning, ogsaa de Steder, hvor dette ikke direkte omtales. Vi vil da nu forsøge at paavise dette og forstaa, hvad han siger, ud fra, hvad der skete med ham selv i Sommeren 1825. Han taler gentagne Gange om den dybe Nat, som hviler over Kirken og Menigheden, og som han selv føler sig dybt knuget af. I Prædikenen til Julemorgen 1825 (III, S. 75 ff), som han har kaldt »Advents-Nat og Jule-Morgen«, giver han tydeligt til Kende, hvad der efter hans Mening er det egentlige Mørke. Han siger (S. 85): »Sandelig, jeg vil ikke lægge Dølgemaal paa Tidens Piinagtighed, kan og vil ikke have mindste Deel i deres Konst-Værk, som, ved at glatte her og gnide hist, ved her at sætte Farve

N. F. SEV. GRUNDTVIG

Fød i Udøye i Sjælland den 6te Sept. 1783.

*Med Sannstus og Petersørens i Grund,
den arved Næns Bæk og Kinges Land,
den gamle Nørd hans Die same mod Osten,
den Landet har han vakt med Kjemperøsten.*

R. S. Immann.

Tegning af Grundtvig i «Søndags-Bog», III.

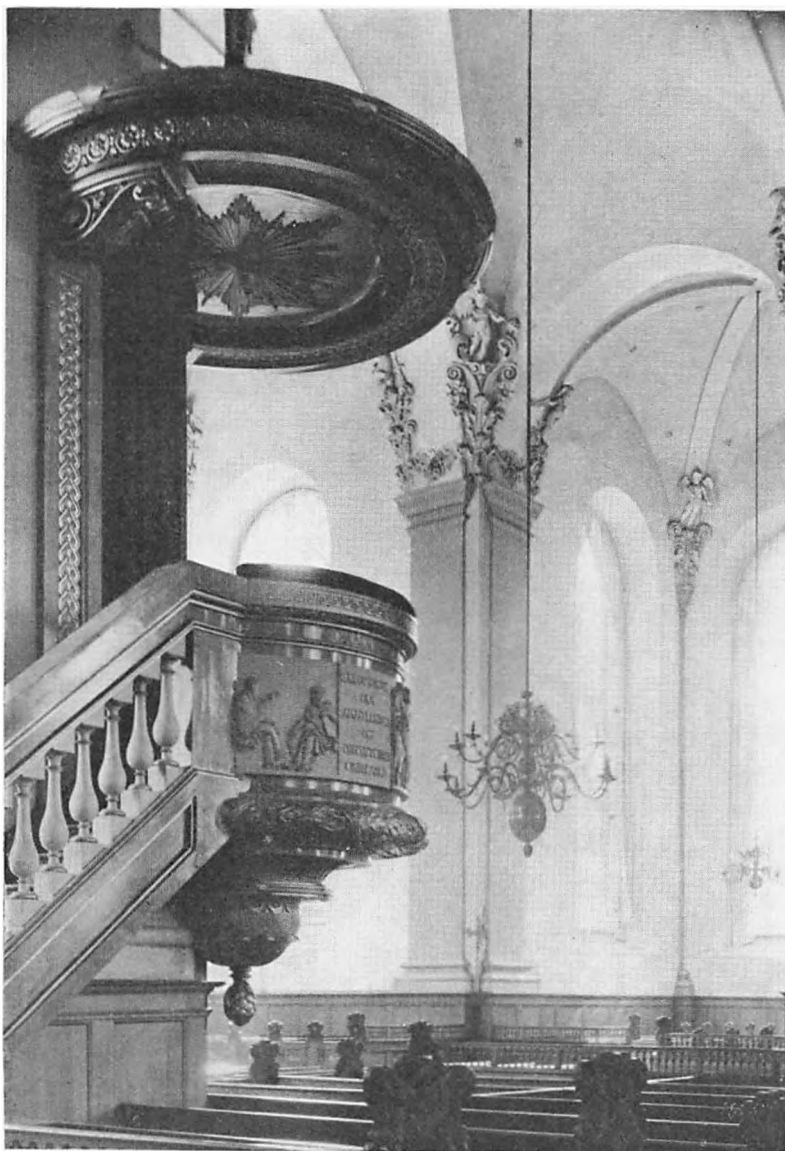
paa, og hist at drage Sløret over, stræbe at give den tyrkiske Verden et christeligt Skin, og at neddysse Sorgen og dæmpe Forfærdelsen i Troendes Bryst, med den kiærlige Forsikring, at det er nu ikke værre end det altid har været, men i mange Henseender langt bedre«. »Aldrig har Christendom været saa nær ved, enten voldsomt at fortrænges af tyrkiske Løgne, eller uformærkt at tabe sig i et kirkefarvet Hedenskab, som netop nu«. Og i Prædiken til 1' Søndag i Advent 1823, (II S. 1 ff), som han kalder for »Dagningen«, siger han (S. 11): »Derfor blev det Nat i Kirken, fordi vi tænkte, vi havde Lyset i vor Haand, og Natten blev kun lang, fordi vi arbejdede paa den Umuelighed, med Lamper at gjøre Nat til Dag«. Lad os gøre os det klart, at dette er skrevet, efter at han havde oplevet, hvad der faar Natten til at vige, saa at hans Skildring af Natten maa ses i Lyset af hans Overbevisning om, at der, hvor Troens Ord om Kristus, den levende Guds Søn, ringeagtes, er Natten til Stede, og ingen Oplysning eller Bestræbelser for ved egen Magt at faa Natten til at vige kan tvinge den bort. — Og han skildrer Dagningen, Morgen-Røden, ved at minde om, at vore kristne Fædre sang: »Christe! Du est den klare Dag«, (II, S. 7). Og han siger, at »Oplysning, christelig Oplysning, er ikke vores, og ei Skriftens, men er *den Hellig-Aands Gierning*«, (II, S. 12). Og han skildrer, at »hvo som er *i Christo*, er *en ny Skabning*, gienfødt i *Daaben* ved den *Hellig-Aand* til et Guds, og derfor til et Dagens og et Lysets Barn«, (II, S. 5). Alle disse Udtryk og hele denne Bevidnelse af, at Dagningen er ved at bryde frem, at Advents-Natten er nu afsluttet og Julemorgen kommet, maa forstaas ud fra hans faste Overbevisning om, at dette kan kun ske ved, at den levende Kristus er til Stede i sin Menighed og gennem Troens Ord lader Lyset fra Guds Rige bryde frem, hvorved han forbinder Kirke og Menighed og derved ogsaa de enkelte Mennesker med den levende Gud, den himmelske Fader.

Den omtalte Prædiken til Julemorgen 1825, »Advents-Nat og Jule-Morgen«, afslutter han med »Velkommen igen, Guds Engle smaa«. Det er vel værd at huske, hvad der er Forudsætningen for denne Salme. Den synges nemlig i Almindelighed ganske uden Bevidsthed om, hvad der bevægede Grundtvigs Sind, da han digtede den. Det var jo ikke et Juledigt om Englene i Almindelighed; det var en Salme med en bestemt Forkyndelse, en Tilkendegivelse af, at Mennesker lever i Natten og derfor i »Jule-Sorgen«, som angaar vort dybe Fald, at vi er skilt fra vor himmelske Fader. I Virkeligheden kan denne Salme kun synges, naar man har det sidste Vers med, det, som taler om Jule-Sorgen. Det er den, der tænkes paa i hele Salmen. Englene besøger os for at slukke den; de bringer Bud fra ham, der blev født i Bethlehem, for at fortælle, om, hvordan han vil slukke Sorgen, og hvordan han vil lade det blive Morgen for dem, der bier efter den. Denne Morgen, ogsaa den, der omtales i »Velkommen igen, Guds Engle smaa«, bryder kun frem ved det Ord, som er levende til Stede i Herrens Menighed, i den Røst, som lyder i Troens Ord ved Daaben, og som forplanter sig fra Slægt til Slægt gennem levende Menneskers Mund.

Grundtvigs Prædikener i »Søndags-Bog« er i Virkeligheden paa en vis Maade alle af samme Indhold. Naturligvis varieres de meget i Formen; men Indholdet er væsentlig det samme. Han bekæmper dem, der forfalsker Evangeliet ved at tilsløre Menneskets Fald og dets haabløse Tilstand, dets Afstand fra Gud. Derved forkynder han, at det Menneske, der er skabt i Guds Billede, og derved af hans Slægt, alligevel ikke ser noget Haab om at ændre denne fornedrede Tilstand. Men det stadig gentagne Hovedtema i saa at sige alle hans Prædikener er, at den kristne Kirke bekender Troen paa Kristus, Guds enbaarne Søn, og at den egentlige og store Forfalskning af Evangeliet er at fornægte Kristus som Guds Søn. Det eneste Vaaben over for denne

Fornægtelse er, at Kristus selv er til Stede i sin Menighed, og at han gennem sit Ord, som er til Stede i Troens Ord ved Daaben, gør det Under levende og virkeligt, at det faldne og syndige Menneske slutter en Pagt med Gud og derved genfødes til at være hans kære Barn. Derved bryder Lyset og Morgenens frem, og Natten er forbi.

Der er ingen Tvivl om, at saadan er det Testamente, som Grundtvig vilde overgive baade til sin Samtid, men derigennem ogsaa til senere Slægter. Vi, som lever nu, hører derfor med til dem, hvem dette hans Testamente har Gyldighed for. Det er muligt, at der er dem, der ikke fornemmer, at dette Testamente vedkommer dem, eller at det har noget at bringe dem. Men der er ogsaa den Mulighed, at en og anden synes, at der er væsentlige Ligheds-punkter mellem den Tid, da Grundtvig var Præst her ved Vor Frelzers Kirke for 120 Aar siden, og saa denne Tid, at vi har ogsaa al mulig Aarsag til at tale om en dyb Nat, der omgiver os, hvor man ikke vil lade sig nøje med at bie efter Guds store Gærninger i Kristus og hans Ord, men hvor man vil prøve »med Lamper at gjøre Nat til Dag«, (II, S. 11). Lad os da, naar vi nu afholder Vor Frelzers Kirkes 250 Aars Jubilæum, først og fremmest gøre det ved at besinde os paa, at Grundtvigs Testamente indeholder en Forkyndelse af, at den levende Kristus er til Stede i sit Ord, i Troens Ord, som forvaltes ved Daaben, og at han er i Stand til i sin Time at genføde det faldne Menneske til Guds Rige.

Jonals & Co. fot.

Vor Frelsers Kirkes Indre, set fra Nordost.

Peter Andreas Fenger

Af H. A. Rosendal

I Rækken af Præster ved Vor Frelzers Kirke møder vi gentagne Gange Navnet Fenger, og ved Døbefonten i Kirken hænger et Billede af den af Slægten, der fik ikke blot det største Navn, men ogsaa den rigeste Gærning: Peter Andreas Fenger.

Hans fædrene Slægt stammer fra Tyskland, men Bedstefaderen, Peter Fenger, født i Lybæk 1719, forplantede Slægten til København, idet han nedsatte sig som Købmand paa Christianshavn og ægtede en dansk Kvinde, Else Brock fra Randers, der hørte til en højt anset Købmandsslægt derovre. Hun var Søster til den bekendte Købmand Niels Brock (1731—1802), hvis Navn ogsaa er knyttet til Christianshavn og til Vor Frelzers Kirke, han, der ved sin Flid og sit Handelstalent samlede sig en saa stor Formue, at han kunde skænke 2 Millioner Kroner til kristeligt og almennyttigt Brug.

Ægteparret Peter Fenger og Else Brock fik 13/9 1761 Sønnen Rasmus Fenger, der fra 1794 til sin Død i 1825 var Præst ved Vor Frelzers Kirke, en from og elskelig Mand, der ikke var smittet af sin Tids raadende Rationalisme. Grundtvig, der i hans sidste tre Leveaar var residerende Kapellan ved Kirken og stod i det venligste Forhold til ham, sagde ved hans Baare:

»Han var sikkert en retfærdig Mand som vandrede trolig i sin Herres Bud og for hans Aasyn, som har det Navn, at han er Fredens og Kærlighedens Gud. Skønt

nær ved Verdens Larm vandrede han sikkert langt derfra som de stille i Landet, hvis Øjne ikke kan fordrage Uretfærdighed. Han var sikkert en af dem, hvis Maal ikke er her nede, men som opsøger et Fædreland i Himlen, hvor de føler, deres Borgerskab er, det maa jeg sige, som dog kun kendte hans Vandring i de skrøbeligste Dage, og jeg frygter slet ikke for, at de, der saa dem, da Kraft og Munterhed var over ham, skal ryste paa Hovedet; nej, jeg er sikker paa, at jo længere og nærmere de kendte ham, des stærkere stadfæster de mit Vidnesbyrd.«

Det var ogsaa til hans Jordefærd, Grundtvig digtede Salmen: »Som Markens Blomst henvisner fage«, hvori det hedder:

For dig var Jordens Hæder Møje,
for dig var Verdens Glimmer Tant,
for dig var Lys kun fra det høje
og Herrens Ord kun evig sandt.
Med det, som kom fra oven ned,
du blomstrer i al Evighed.

Der er opbevaret et lille Træk, betegnende for hans Børneopdragelse. En af de yngre Brødre havde en Dag kaldt Sønnen Ferdinand med et af de gængse Øgenavne, Drengene kan have til hinanden, og Ferdinand, der ikke vilde taale dette af den yngre, satte efter ham for at tildele ham en Tugtelse. Synderen søgte Frelse omkring det fuldt dækkede Spisebord og der var den største Fare baade for Borddækningen og den forfulgte, hvorfor han skreg i vilden Sky. Da kom Faderen ind fra sit Værelse og spurgte, hvad den Støj skulde betyde. »Det er Ferdinand, som vil slaa mig,« raabte den mindre. — »Ja, men han skældte mig ud,« svarede Ferdinand. Da afsagde Faderen Dommen, idet han skiftevis pegede paa en af de stridende Parter: »Du skal ikke skælde ud, og du skal ikke slaa.« Derpaa gik

Jonals & Co. fot.

Peter Andreas Fenger.
Efter Maleri i Vor Frelsers Kirke af Otto Bache.

han rolig ind i sit Værelse, sikker paa, at hans Bud blev efterlevet, og det blev det ogsaa.

I 1822 ramtes Rasmus Fenger af et Slagtilfælde — arveligt i hans Familie — og var derefter meget svag, men en meget taalmodig Mand til sin Død 1825.

Hans Hustru, Martha Helene Meinert (1775—1856), Datter af Renteskriver i Generaltoldkamret, Andreas Evald Meinert, var af en noget anden Støbning. Hun var en stærk Natur, der øvede stor Indflydelse paa dem, der omgav hende; i øvrigt livlig, flittig, god og trofast og meget opofrende overfor sine Venner.

Rasmus Fenger og Martha Helene Meinert blev gift 8/6 1796 og 16/2 1799 fødtes Peter Andreas Fenger i Overgaden Nr. 179 (senere Nr. 50). Men 1806 flyttede Forældrene til Blokkedrejer Simonsens Hus paa Hjørnet af Strandgade og Sct. Annægade. Efter Farmoderens, Else Brocks, Død 1811 flyttede Familien hen i hendes Ejendom, Strandgade 55. Her var en herlig Gaardsplads med en Lind og store Valnøddetræer og desuden en Have, som den sjælden fandtes indenfor Voldene.

Peter Andreas Fenger var en livlig og munter Dreng, en stor Spilopmager, men god og lydig, der i Barneaarene nød Livet i Gaard og Have og i fornøjelig Færd med Skibsbesætningerne paa Jacob Holms Plads.

Otte Aar gammel blev han sat i Borgerdydsskolen, der paa den Tid ikke var særlig god; men han mindedes blandt sine Lærere særlig Povl Martin Møller og Niels Bygom Krarup, der gjorde ham til en dygtig Latiner.

Under hele hans Skolegang var det trange Tider i Hjemmet. Indtægterne var smaa, Pengene daarlige, Børneflokket stor, og al Ting umaadelig dyrt paa Grund af den langvarige Krig. Der maatte spares i alle Retninger. Hver Aften sad Præsten i sit Studereværelse ved et gammeldags Chatol og arbejdede ved et Tællelys, og i Dagligstuen sad hans Hustru med Jomfruen paa den ene Side og Pigen paa den anden og lige overfor dem Børnene med deres Bøger, og hele Kredsen maatte nøjes med ét Tællelys. Kun paa to Ting maatte der ikke spares, paa Børnenes Undervisning og deres sunde, kraftige Kost.

I 1816 blev han Student med bedste Karakter og i 1820

tog han teologisk Embedseksamen. I Studentertiden havde han ikke været heldig med Lærere. Det var vel nok en af de dødeste Tider i det teologiske Fakultets Historie, og P. A. Fenger undgik ikke at mærkes af Tidsaanden; det ses bl. a. af et Brev fra ham til Grundtvig i 1827:

» . . . takket være Han, som ledte mig, der var afvegen fra min Barndoms Troe, den min fromme Fader (Gud glæde ham!) havde forkyndt mig som et tro Vidne, der ledte mig til Dem, og ved Deres Ord kaldte mig tilbage fra en Vej, hvis Ende, jeg føler det med Gru, vilde være Forstokkelse, Fortvivlelse og Fortabelse! . . .«

Inden han var færdig med sit Studium, havde han i det væsentligste maattet sørge for sig selv. Allerede i Studentertiden blev han Lærer ved Borgerdydsskolen, hvor han virkede i ti Aar, og fra 1824 samtidig Førstelærer og Inspektør ved Christianshavns Døttreskole, som Grosserer Jacob Holm og andre af »Christianshavns Bedstemænd« havde faaet oprettet for deres Børn.

Hvad han var som Lærer, navnlig efter at han igen var grebet af Troen, ses bl. a. af Vilhelm Birkedals Ord:

»For mig stod Peter Fenger i den Tid som en mægtig Skikkelse, hvem jeg endnu ikke kunde elske, men som jeg maatte bøje mig for. Og han var den første, som lod mig fornemme et Aandsvidnesbyrd om Kristus. Jeg mindes særlig en Aftentime i Skolen, da Vintersolen var ved sin Nedgang og kastede sine sidste Straaler paa hans Aasyn, da han stod foran os og talte stærke Ord i Troens Navn. Da, husker jeg, traadte Billedet af Moses frem for mig, da han stod for den brændende Tornebusk — saa rank, saa højnet og baaret af en indre, mægtig Livsstrømning stod han for mig. Solstraalen derude fra og Straalen i hans

eget Øje mødtes som i en Forklarelsens Glans hos ham, og der var noget, som rørte sig inderst inde hos mig, jeg glemte det aldrig siden. Han vækkede mig og jeg kan med Sandhed sige, at, skønt jeg ikke den Gang blev vunden for Vorherre, saa var det dog en Adventstunde for mig og, som alt paapeget, min Indførelse som Katekumen i Paladsets Forgaard; jeg var overbevist, uagtet Hjærtet endnu ikke var frigjort.«

Forøvrigt var P. A. Fenger en frisk ung Mand, en udmærket Gymnast og en fortrinlig Danser, fingernem, især som Drejer, og med en levende Kærlighed til Naturen, til Havet og Himlen med dens Stjærner, til Fugle, Dyr og Blomster. Men to Svagheder havde han at kæmpe imod: En opblussende Heftighed og en Ængstelighed for Udkommet, som gjorde ham paaholdende, og han føjer selv en tredje til: Forfængelighed. Hele sit Liv kæmpede han imod dem — og sejrede. De, der kendte ham i hans senere Aar, vilde sige, at det var Bagvaskelse at nævne disse Fejl i Forbindelse med ham.

I 1822 blev Faderen Sognepræst og fik som Kapellan: Grundtvig. Omtrent samtidig ramtes Rasmus Fenger af et apoplektisk Anfald, som han aldrig forvandt. Grundtvig maatte trække Læsset, og den unge P. A. Fenger maatte gaa ham til Haande. Derved kom der et nøje Forhold mellem dem. Fenger var betaget af Grundtvigs mægtige Vidnesbyrd, og mere og mere blev han ogsaa overbevist om hans kirkelige Syn.

Grundtvig agtede og glædede sig over Fengers Djærvhed og Dygtighed, hans usvigelige Ærlighed og hans levende Kærlighed til Danmark og Ærbødighed for dets Minder.

I Striden med H. N. Clausen var Fenger fremme paa Grundtvigs Side, og da en Kandidat C. F. West skrev et lille Skrift »om nogle af Pastor Grundtvigs Vildfarelser«,

svarede Fenger ham med »Oplysninger angaaende Grundtvigs saakaldte Vildfarelser« (1826).

Af større Betydning var hans næste Arbejde (1827): »Salmer og aandelige Sange af Th. Kingo«. Han skriver, at Hensigten er ikke at sørge for deres Tarv, der ynder Kingos Arbejder blot for den æstetiske Nydelse eller den Oplysning i vor Digterkunsts Historie, de kan yde,—endnu mindre for dem, der kun ønsker en smuk Udgave af den berømte Forfatters Digte til en Prydelse for deres Bogskab;

»min Hovedhensigt var og er at levere danske Kristne et Bidrag til den huslige Andagts Befordring, at give dem en Bog i Haand, der efter min Overbevisning er skikket til at trøste og opbygge, opmuntre og glæde baade unge og gamle Medlemmer af det Trossamfund, Kingo tilhørte, og hvis Aand lige saa kraftig som umiskendelig opliver hans gudelige Sange.«

Og han tilføjer:

»Den Salmebog, der med saa megen Føje bar Kingos Navn, var næsten i et helt Aarhundrede ikke blot indført ved den offentlige Gudstjeneste i Danmark og Norge, men var tillige en af vore kristelige Fædres og Mødres kæreste Andagtsbøger . . .«

Denne Udgave fulgtes siden af en længere Række af Arbejder, der sigtede mod det Maal at føre den kristelig vakte Del af Menigheden fra den evangelisk-kristelige Salmebogs matte og flade Omstøbninger tilbage til den ægte lutherske Salmetone.

Samme Aar blev han kaldet til Sognepræst i Slotsbjergby og Sludstrup den 9/6 1827 og indsat den 29/7. Det var strænge Aar for Landmændene og dermed ogsaa for Præsterne, — »de verdslige og huslige Forretninger plager mig overordentligt«. Og dertil kom at Kirkerne var næsten tomme, og der var knapt kirkeligt Liv at spore i

Sognene. Det følgende Aar skriver han (17/4 1828): »Mit gejstlige Embede, ja Gud bedre det, bestyres langt fra, som det burde. Jeg er dorsk og Menigheden død. Dog har Gud hjulpet langt over Forventning.«

Han beskylder sig selv for Dorskhed og Ladhed. Andre vidner dog, at han samvittighedsfuldt røgtede sin Gærning i Kirken, i Skolen og ved Sygesengen. — Et lille Træk kan nævnes! En Tærskemand stod med Armene over kors. Fenger vilde tale ham til Rette, men kom til at tænke paa, at han jo selv stod og saa paa ham. »Gaa hellere ind i dit Studereværelse og faa noget bestilt.«

Det var endnu nærmest kun i Kirken, Fenger søgte at vække de ligegyldige; men naar Stolene stod tomme, var der jo ikke meget at gøre. Saa benyttede han de Lejligheder, da der kom mange: Høstprædiken og Højtiderne, og hans Ord faldt baade tungt og vægtigt. Men i flere Aar syntes det ikke at frugte. Folk tog det som en Ting, man finder sig i, naar det ikke kan være andet, men som man ryster af sig igen, naar det er ovre.

Imidlertid vaagnede der lidt efter lidt paa flere Steder i Egnen et aandeligt Røre. Grev Fredr. Adolf Holstein Holsteinborg, en from, jævn Mand med mere end almindelig teologisk Dannelse, nærmest tilhørende den tyske Pietisme, gjorde hvad han kunde for at faa troende Præster til Egnen. Selv havde han Indstillingsret i 8 Pastorater, og flere dygtige unge Mænd blev Præster der nede, ogsaa uden for Grevskabet: L. V. Monrad i Marvede, K. F. Rønne i Haarslev, E. T. Clausen i Gimlinge, J. F. Fenger i Lyngø, F. E. Bojsen i Skørpinge. Flere af dem begyndte at holde »gudelige Forsamlinger«, der fik større og større Tilslutning, og her sang man Brorsons Salmer og førte Samtaler om det, der var sagt.

Snart kom P. A. Fenger med. I Slagelse havde den rationalistiske Præst, Hans Bastholm, haft en from, trosvarm Kapellan, J. F. Østrup. Men han blev 1830 forflyttet til

Gørlev, og hans Venner begyndte saa at søge ud til Slotsbjergby. Men de vilde ikke nøjes med det, de fik i Kirken, og bad derfor Fenger om at holde Forsamlinger. Han begyndte saa, hveranden Søndag, naar der var Sidsttjeneste i Slotsbjergby, at samle dem i sin Storstue til Bibellæsning over Dagens Text. — Grundtvig fraraadede det; men her kunde Fenger ikke give ham Ret, og efter mange Breve for og imod blev hver ved sit.

Imidlertid havde det ogsaa lyst op i Fengers eget Hjem. Han var kommen alene til Bjergby med sin Husbestyrerinde, gamle Jomfru Bodil Kirstine Jacobsen, der i mange Aar havde været i hans Forældres Hus, en trofast Sjæl og Slægten inderligt hengiven, men hun var skuffet og bitter og ikke skikket til at lyse op i det Hus, hun skulde styre. Men paa Gaarden Falkensten fandt han den, der kunde: Etatsraad J. G. L. Manteys Datter, Louise Augusta. De blev gift den 3/6 1830 og det blev et lykkeligt Ægteskab gennem 48 Aar. Der fødtes 10 Børn, hvoraf de 8 overlevede Faderen.

Nu blev der lyst og varmt i Præstegaarden og de var i stadig Forbindelse med Falkensten. Her drog de hen hveranden Søndag, naar der ikke var Forsamling i Bjergby, og her samledes altid aandfulde Mennesker om indholdsrige Samtaler og god Musik.

Saa døde imidlertid Præsten ved Sct. Mikkel's Kirke i Slagelse, og under Vacancen prædikede Fenger paa Omgang her den 3/3 1833. Der kom mange Tilhørere, det var jo en ung Mand, med et vist Navn som Taler. Han talte da om: Kristi Fjender, Kristi falske Venner og Kristi skrøbelige Disciple:

»Hans falske Venner er ogsaa de, der kun fører et ærbart og sømmeligt Levned for Verden og dermed mener »at have gjort Retfærdigheden Fyldest. De taler om Kristus som Menneskehedens store Lærer, og det er deres »Yndlingsord; men hvorfor vil de ikke lære andet af ham,

»end hvad dem selv tykkes bedst? Hvorfor vil de ikke lære, »at derfor kaldes hans Navn Jesus, en Frelser, fordi han »skulde fri sit Folk fra deres Synder? Hvorfor vil de ikke »lære, at hans Blod er udøst for de mange til Syndernes Forladelse, — at han er kommen for at frelse det fortabte, at »han er Opstandelsen og Livet, og at hver den, som tror »paa ham, om han end dør, skal han dog leve . . . at til at »være Kristi Discipel hører at fornægte sig selv, tage Korset »op og følge ham efter, — at det bør det Menneske at fødes »paany, som skal indgaa i Guds Rige? . . . Om de saa io »Gange kalder ham Mester og Lærer, skal det dog hedde: »Ven, hvorfor er du kommen, du, som ikke vil retfærdiggøres uforskyldt af Guds Naade ved den Forløsning, som »er sket ved Jesus Kristus.«

Der var mange, i hvis Ører disse Ord skurrede, og Præsten H. Bastholm ved Sct. Peders Kirke i Slagelse, der ikke selv havde hørt Prædikenen, optog i den Vestsjællandske Avis eller Slagelse Ugeblad en navnløs Opfordring til Fenger om at udgive Prædikenen »for at man kunde sammenligne den med Jesu milde og kærlige Udtryk i Bogen«.

Det gjorde han, og dermed udbrød »*den vestsjællandske Krig*«. Bastholm skrev: »*Om Hindringerne for Kristendommens Udbredelse paa Jorden*«. . . Det var ham klart, at Dyden er Hovedsagen i Kristendommen, og at den er vigtigere end Troen, hvorfor den væsentligste Hindring var den, at de Kristne fejlagtig lagde Vægt paa Troen i Steden for paa Dyden, skønt »Jesus udtrykkelig lærer, at Saligheden skal fremgaa af Dyden, og bestemt hæver denne over Troen«. Han ønskede et Koncilium, som skulde afgøre, hvad der udgør Kristendommens sande Væsen, hvori dens Lære egentlig bestaar, og hvad der kun tilhører Tidsalderens Iklædning. Et saadant Koncilium vilde han bøje sig for.

Herimod udgav Fenger: »*Ser til, at ingen forfører Eder. Et Par Ord til det danske Folk*«. Et varmt og livligt Ind-

læg, maaske det dygtigste af hans Smaaskrifter. Han hævder, at han har Ret til at sige, hvad Bastholm vilde modbevise: »At Kristi Kirkes Fjender altid kommer til kort, at det er Hovedsummen, hvorefter alt drejer sig, at Jesus er den af Gud forjættede Verdens Frelser.« — Og han spørger: Dersom ikke Troen, men Dyden, er Hovedsagen, hvorfor forpligtes man da ikke ved Daaben til at udøve Dyden, med andre Ord at opfylde Loven i Steden for at tro paa Gud Fader, Søn og Helligaand.

Bastholm anerkendte Fengers Saglighed, men tilføjer: »Det bliver mig stedse klarere, at der danner sig en Sekt »her i Landet . . . som nok vil holde sig til Jesus som Frelser, men ikke bryder sig meget om ham som Lærer.« Dette »Parti« anser han for »meget skadeligt for Staten og Kirken«.

Hempel (Odense) rykkede ham til Hjælp i sin Avis, et meget ubetydeligt Indlæg, men det glædede Bastholm, et Vidnesbyrd om, at han besad Nøjsomhedens Dyd.

Saa rykkede Rektor Quistgaard frem. Han havde tilbudt Fenger, at han vilde holde sig i Ro, dersom Fenger blot fortroligt men skriftligt vilde tilstaa, at han havde forset sig mod Bibel og Sandhed. Det vilde Fenger naturligvis ikke, og Quistgaard udgav da: »*Bemærkninger ved den af Pastor Fenger holdte og udgivne Prædiken*«. Han var særlig forarget over den Sætning: »Vil du skyde dem atter ind under Loven, som Jesus har dyrekøbt ved sit Blod, som han har frigjort?« — Han kunde aldeles ikke finde sig i at »Kristi frigjorte ikke er under Loven«. Desuden havde han mange andre Anker.

Fenger svarede i det lille Skrift: »*Har jeg forset mig mod Bibel og Sandhed? Et Forsvarsskrift mod Rektor Quistgaards Angreb*«. Han hævder, at det er Forsoningslæren, hele Striden drejer sig om. Man vilde ikke blive salig ved Troen, ikke ved Jesu Forsoningsdød, men ved sine egne gode Gærninger, fordi »Forsoningslæren altid har været og

»endnu er en Anstødten for de saakaldte Fornuft-Kristne
»eller Rationalister, fordi denne Lære er og bliver en Daar-
»lighed for den selvkloge Fornuft, og en Forargelse for alle
»de selvretfærdige, som ikke vil bøje det stolte Mod, ikke
»vil fornægte sig selv og knæle for Naadestolen.«

Mange andre kastede sig ind i Striden. I Maanedskrift for Literatur drog Professor H. N. Clausen i Felten mod Fenger og hans Venner. I Dansk Literaturtidende skrev H. U. Møller: »En kristelig Prædiken, hvis Indhold ikke i nogen Henseende kan opfordre til grundet Modsigelse.« — I Nordisk Kirketidende skrev J. C. Lindberg en Mængde Artikler.

Domstolene kom ogsaa med, idet Bastholm fik Skolelærer Rasmus Sørensen, Venslev, dømt for hans lille Skrift: »*Vor kristne Tros Forsvar mod Pastor Bastholms Angreb, med Bevis for, at hans Ytringer er ukristelige, ugudelige og løgnagtige.*« Det kostede 100 Rigsdaler til Sorø Amts Fattigkasse.

Endelig kan nævnes, at første residerende Kapellan ved Holmens Kirke H. Kr. Mikkelsen gjorde Vers til Bastholms Ære i Vest-Sjællands Avis d. 16/4.

Tak for de djærve Raad, som Almuen du gav,
den trænger nu, des værre! højlig til dem.
Forskrivelse er det, vor Nutid lider af,
se derfor just ej Sandhed trænger frem.

Men naar de Avner en Gang svinder bort,
og vi skal møde for den store Dommer,
da spørger denne kun: Hvad har du gjort?
thi Troen ej i stor Betragtning kommer.

Endnu stod det store Flertal paa Rationalismens Side, og det var trange Tider for sand og ægte Kristentro i den danske Kirke.

Det fik Fenger til at slaa til Lyd for Tanken om Sognebaandets Løsning, som Grundtvig jo allerede havde peget

paa som den eneste Udvej, hvis ikke det skulde komme til en Udtrædelse af Statskirken, der vilde dele Folket i to eller flere kirkelige Lejre, der vilde komme til at staa skarpt imod hverandre. Men den Kamp kom til at staa i 20 Aar, indtil endelig Fengers gamle Elev fra Borgerdydsskolen, C. C. Hall, fik Sagen ført igennem.

Som før nævnt var Fenger begyndt at holde »gudelige Forsamlinger« i Præstegaarden. Grundtvig havde altid set med Betænkelighed paa dem; men Fenger mente, at det netop var gennem dem, han havde fundet Vej til sin Menighed, og blev derfor ved med dem. Det er vel ogsaa vanskeligt at maale, af vor stor Betydning det blev for Opvækkelsen paa Egnen der, at Fenger og hans Venner sluttede sig til de opvakte. Disse havde nemlig haft Uvilje mod Statskirken og dens Tjenere, fordi de ikke hos Præsterne fandt, hvad de søgte; men dette Forhold bedredes, da de nu fandt troende Præster, og derved kom hele Bevægelsen ind i et sundere Spor.

Imidlertid gik det lidt efter lidt op for Fenger, at de gudelige Forsamlinger medførte den Mislighed, at Forsamlingsfolkene fristedes til at sætte det som det rette Kristendomsmærke, at man deltog i Forsamlingerne, og satte Andagten der over den offentlige Gudstjeneste, og der kom flere Steder visse Ting frem, som kunde lede til Sværmeri.

Det førte til, at Fenger i de senere Aar i Bjergby holdt mere og mere igen. Allerede i 1837 skrev han i Nordisk Kirketidende: »*Om politiske og gudelige Forsamlinger*«, hvor han peger paa adskillige skadelige Følger.

Men havde Grundtvig en kristelig Ængstelse for Forsamlingerne, saa havde Biskop Mynster en afgjort statskirkelig Bitterhed imod dem, navnlig naar Præster holdt dem udenfor deres Sogn, eller naar de holdtes af omrejsende Lægfolk, selv om det var Teologer.

Fenger havde aldrig holdt Forsamling udensogns, men een Gang, Lindberg besøgte ham, gjorde han sammen med

ham et Par smaa Besøg, hvor der dog ikke holdtes nogen Forsamling.

Dette kom i forvansket Form til Mynster, der straks fo'r i Harnisk: »Da det ved Undersøgelser, som er anstillede til »Oplysning om nogle lovstridige, saakaldte gudelige For»samlinger, er indmeldt, at Deres Velærværdighed skal i »forrhige Aar i Forening med Magister Lindberg have fore»taget Dem en Fødvandring for at antage Dem de religiøse »Anliggender i tvende Dem uvedkommende Pastorater, saa »skulde jeg i den Anledning udbede mig Deres Erklæring.« Kbh. 1/7 1836 Mynster.

Fenger svarede kort og høfligt, men uden nærmere at klare Forholdet. Men da Mynster den 18/7 var paa Visitats hos hans Broder i Lyngø, forklarede han ham det mundtligt. Mynster var imidlertid ikke den Mand, der let erkendte, at han havde taget fejl. Og da han forstod, at han havde forløbet sig og var rendt med en halv Vind, gjorde det ham blot mere bitter overfor Fenger.

Endnu vanskeligere blev Forholdet efter Landemodet 1840. Mynster havde her fundet det sømmeligt i Form af en Bøn at udtale en bitter Fordømmelse over dem, der kæmpede for kirkelig Frihed:

»Du ser, Vor Herres Jesu Kristi Fader, hvordan hans »Kirke i denne Himmelegn omtumles . . . hvor stormfulde »Tiderne er, da oprørske Mennesker, opflammede af en »falsk Iver styrter ind for at bryde de Baand, med hvilke »du af din Miskundhed har forbundet de kristne Samfund »i dette Land med dig og med ham, du udsendte, Jesus »Kristus, for at al Lov og alt Regimente i Kirken kan blive »ophævet; for at Folk, som enten har bortkastet al Ærbø»dighed for Religionen, eller som efter sine egne Lyster »tager sig selv Lærere, eftersom Ørerne klør paa dem, kan »vanke frit omkring; for at Børnene kan frigøres for Un»dervisningens gavnlige Aag, og ryggesløse Forældre have

»det i sin Magt at overgive sine Børn til Tøjlesløshed og
»Uvidenhed . . . Fanatikere . . . Vor Kirkes Bagvaskere . . .«

Fenger skrev: *Hvorlunde Biskop Mynster holdt Bøn i Roskilde Domkirke*, hvor han blandt andet skrev: »Skulde
»man tro, at Biskop Mynster kunde have Sind til at sige
»saadanne Ord i en offentlig, i Forvejen overvejet og ned-
»skreven Tale for hele Stiftets øverste Gejstlighed og i en
»Bøn til Vor Herres Jesu Kristi Fader . . . og i Slutningen
»Ufortjent at betegnes som vor Kirkes Bagvaskere, det er
»haardt, og at der . . . bliver fremført imod os saa gruelige
»Beskyldninger, uden at der var Lejlighed til, at vi der
»kunde forsvare os; at der ved Omsendelsen af den trykte
»Landemodeakt ligesom bliver hvisket ind i hver Præsts
»Studerekammer om os: Oprørere, Fanatikere, vor Kirkes
»Bagvaskere! og det af Biskop Mynster, hvad skal vi sige
»dertil? Gid det ikke maa tilregnes ham.«

Senere rejste Fenger jævnlig sammen med Clausen (Boeslunde) og Willemoes (Herfølge) og holdt gudelige Forsamlinger rundt i Landet; men han blev betænkelig ved dem og trak sig mere og mere tilbage.

En anden Sag laa ham ogsaa stærkt paa Sinde, Missions-
sagen. I en Aarrække var han Medlem af det danske Mis-
sionsselskabs Bestyrelse og skrev en Række Smaaskrifter
om Missionen, deriblandt »*Til Missions-Sagens Venner i
vort kære Fædreland*«, hvor han giver sit eget Syn paa,
hvordan Virksomheden burde være.

Men først og fremmest var det selve Præstegerningen,
der havde Betydning for ham selv og hans Menighed, ja
for hele hans Egn. — Biskop Monrad skriver derom: »Jeg
»har vel ofte hørt Prædikanter, der havde Fortrin for ham,
»snart i en, snart i en anden Henseende, men ikke nogen-
»sinde eller nogetsteds, hverken i Danmark, Tyskland,
»England eller Frankrig, er jeg truffet paa en Prædikant,
»hvis Ord har et saadant ganske ejendommeligt Præg af
»Troværdighed. Man trættes maaske i Begyndelsen, da

»hans Prædikener er noget længere, end der er sædvanligt
»efter Nutidens Skik og Brug, men jo oftere man hører
»ham, des mere tiltrækkes man, idet man bestandig tyde-
»ligere mærker, at der bagved Ordene ligger et langt Liv,
»der fra Ungdommen af har været viet Christendommen
»med fuld og udelt Alvor og Nidkjærhed.«

I 28 Aar sad Fenger i Slotsbjergby, og det var et »Para-
dis« for ham. Skønt Begyndelsen havde været trang, vandt
han lidt efter lidt sine Sognebørns Hengivenhed. Det fik et
smukt Udtryk ved hans 25 Aars Jubilæum. Ogsaa i bor-
gerlige Forhold fik han stor Betydning for dem. En gammel
Bonde sagde en Gang: »Vi er jo rigtignok ikke altid saa
enige med ham i Sogneforstanderskabet, men han kan nu
altid tage enhver Sag saa sindig og rolig, saa til sidst
faar han det dog, som han vil have det.« Og mærkeligt
nok selv i Landbruget blev han Foregangsmand. Det
skyldtes dog nok mest de flinke Avlskarle, han var saa
heldig at have, og de gode Raad, han kunde hente hos
Svigerfaderen.

Fengers utrættelige Arbejde ude og hjemme muliggjor-
des ved et udmærket Helbred, dog var han flere Gange syg,
saaledes i 1830 og 36 og særlig slemt i 1851, men ved sin
Hustrus opofrende Pleje kom han over det. Han siger der-
om: »David priser Jonathans Kærlighed fremfor Kvinders;
»det kommer nok af, at den gode David havde sig mange
»Hustruer; han skulde kun vidst, hvad det er at have een
»Kvindes Kærlighed.«

Det følgende Aar var han til Barnedaab i Ryslinge hos
Vilhelm Birkedal, og var nu igen i sin fulde Kraft, saa han
kunde føre de unge an i en Række gymnastiske Øvelser,
der endte med, at den ærværdige Præstemand slog det ene
Hjul efter det andet Plænen rundt, indtil hans Kone for-
færdet udbrød: »Nej! Fenger dog.«

Men i Aarenes Løb blev der tyndt omkring ham. Nabo-
præsterne blev forflyttede eller døde, og han begyndte at

tænke paa, at Menigheden maaske kunde have godt af at høre en anden Røst, og han selv maaske kunde trænge til at omplantes. Men det var svært at forlade Bjergby. Naar man før havde talt til ham om at søge Forflyttelse, havde han svaret: »Intet andet Embede end Frelzers Kirke paa Christianshavn.« Her sad imidlertid Visby, der var to Aar yngre end han. Men i 1854 søgte Visby Store Heddinge og fik det, og Fenger søgte saa Vor Frelzers Kirke, men det trak ud, indtil endelig Hall tvang hans Udnævnelse igenem, og han blev kaldet 10/4 1855.

Inden han brød op fra Bjergby, fejrede han imidlertid sit Sølvbryllup her den 3/6 1855. Det var til denne Lejlighed, Grundtvig skrev Sangen: »Det er saa yndigt at følges ad«, hvor sidste Vers dengang lød:

Det er en liflig Sølvbryllupsfest
i Bjergby mellem de skarpe Vinde,
hvor lunt saa længe sad Herrens Præst
i Børnekreds med sin Danekvinde.

Ja det er Gammen o. s. v.

Fenger var nu bleven Præst for den Menighed, han fra sin tidligste Barndom paa mange Maader var knyttet til, og hvor hans Forældre, Bedsteforældre og Slægtninge og Venner havde boet i mange Aar.

Hans gamle Moder ængstedes. Hvordan skulde det gaa ham i den store Kirke med de mange tomme Stole, men det viste sig snart, at hendes Ængstelse var uden Grund, idet Tilhørerne strømmede til. De mødte her en Forkyndelse baaret af den personlige Sandhed og en Trofasthed i Tjenergærningen, som søgte sin Lige.

Foruden sin daglige Gærning i Menigheden fik han ogsaa en anden, betydningsfuld Opgave. Med den frie Forfatning havde vi jo faaet Trosfrihed. Og til at begynde med syntes det at have give Sektvæsenet frie Tøjler. Det vakte Ængstelse hos en Del unge Teologer, og de henvendte sig

til N. G. Blædel, der kort forinden var bleven residerende Kapellan ved Garnisons Kirke, og bad ham lede nogle Møder, hvor de kunde ruste sig til rettelig at møde Sekterne. Blædel gik til Fenger, og de enedes om skiftevis hver anden Uge at samle de unge i deres Hjem. Blandt de unge, der deltog i disse »Kandidatmøder«, finder vi mange, hvis Navne siden fik en god Klang i den danske Menighed: Frimodt (Sct. Johannes K.), Hjorth (Nyborg), Hohlenberg (Holmens K.), Holck (Vor Frelzers K.), Jens Krog (Kerteminde), Kr. Køster (Vartov), F. V. Munck (Herlufsholm), Skat Rørdam og de senere Højskolemænd: Ludv. Schrøder, Nutzhorn, Ernst Trier o. fl.

De fleste af dem kom i Tidens Løb til at slutte sig mere og mere til Grundtvigs kirkelige Syn, og da Blædel saa ved Mødet i Lund traadte skarpt op mod Grundtvig og hans Venner, og da Grundtvigs Jubilæum 1861 og Kristiania-mødet samme Aar og endelig det første Vennemøde 1863 bragte mere Sprængstof, døde Kandidatmøderne hen. Man bad Fenger om at fortsætte dem, men han var for hensynsfuld til at krænke Blædel. Det blev saa P. O. Boisen, der tog dem op, og han førte dem siden til Grundtvig, der holdt en Række kirkehistoriske Foredrag for dem i sit Hjem, den Række, han senere udgav under Titlen »Kirke-Spejl«.

Da Fenger kom hertil, savnede han Menighedens Sang. Derfor samlede han Lørdag Aften i sin Dagligstue, hvem der vilde komme for at indøve Melodierne særlig til Grundtvigs Salmer. Snart blev disse Sammenkomster til en Slags Menighedsmøder, og den Glæde fik han, at Menigheden sang.

Tillige kom han med i de gudelige Forsamlinger. Der var nogle saadanne i Gang hos Skrædermester I. H. Wintther, en gammel, stille, from Mand med en enestaaende Offervilje trods hans smaa Midler. Han beværtede de mange Gæster, og ingen tænkte paa at yde sit Bidrag til

at dække Omkostningerne — undtagen een — Peter Larsen Skræppenborg, der hver Vinter sendte sin Fjerding Smør til »Vennernes Spisekammer«. — Disse Møder havde P. O. Boisen tidligere ledet, men han, der var med i alt, havde ikke Tid og fik derfor Fenger til at overtage dem. Det gik i 8—10 Aar, og her samledes særlig Soldater, Haandværkere og fattige Arbejdere, der vanskelig kunde komme i Kirke om Formiddagen, og ogsaa generede sig for deres tarvelige Klæder. Det blev til stor Glæde for begge Parter. Der var stuvende fuldt i de smaa Rum, og fra 6—9 lød afvejlende Tale og Sang. — Saa indførtes imidlertid Aftengudstjenesten, og da Fenger ikke vilde trække Folk fra Kirken, holdt Møderne op.

Gennem hele sin Præstetid arbejdede Fenger for Salmebogssagen. Siden Aarhundredets Begyndelse havde den danske Kirke maattet stride sig igennem med den »Evangelisk-kristelige Salmebog«, hvor de bedste af vore gamle Salmer var borte, og de, der var kommen med, var udvandede i en forfærdende Grad.

Allerede i 1827 havde Fenger, som før nævnt, udgivet »Salmer og aandelige Sange« af Th. Kingo, og i de følgende Aar arbejdede han stadig med Kingos og Brorsons Salmer og Pontoppidans Salmebog, ligesom han fulgte Grundtvigs Salmedigtning med stor Deltagelse.

Imidlertid indgav Viborg Stænderforsamling i 1840 et Andragende til Kongen om en ny Salmebog. Sagen blev henvist til den Kommission, der arbejdede paa et nyt Ritual og en ny Alterbog. Den fik nu ogsaa det Hverv at gøre et Udvalg af »ældre og nyere Salmer, der mest maatte savnes i den evangelisk-kristelige Salmebog«, og et saadant skulde saa, naar det havde faaet kongelig Stadfæstelse, indføres som Tillæg. I 1843 kom saa Mynster med et saadant Tillæg (paa 36 Salmer). Det tilfredsstillede ingen, og Grundtvig begyndte strax at arbejde paa et andet Prøvehefte. Han bad P. A. Fenger, Ferdinand Fenger, Gunni

Busck og Peter Rørdam om at sende ham »en Fortegnelse paa, hvad De og Deres Medsangere mest savner af gammelt og nyt«.

Fenger var meget glad ved Henvendelsen og tog med Iver fat paa Arbejdet, og under Grundtvigs Englandsrejse samme Aar fik de Forslaget færdigt; men efter Grundtvigs Hjemkomst viste det sig, at der var nogen Ulighed i deres Syn paa Sagen og Arbejdet gik foreløbig i Staa.

Imidlertid blev Mynsters Tillæg autoriseret, men Københavns Præstekonvent var misfornøjet baade med det og med selve Salmebogen, og nedsatte en Komité, der skulde udarbejde et Forslag til en ny Salmebog. Samtidig samledes det vestsjællandske Konvent om at lade P. A. Fenger, E. Clausen og F. E. Boisen udarbejde en Fortegnelse over de Salmer, man mente burde optages i en ny Salmebog.

I 1845 kom det første Prøvehefte (71 Salmer), der vakte almindelig Glæde, men ikke des mindre blev forkastet af Københavns Præstekonvent. Men saa tog Roskilde Konvent Sagen op og nedsatte en Salmekomité af P. A. Fenger, K. P. Gad og Fr. Hammerich med Ingemann som Medhjælper til at lægge sidste Haand paa Arbejdet. Derved fremkom Roskilde Konvents Salmebog, der endelig blev indført 1855 efter Mynsters Død.

Men inden den Tid havde Vartovmenigheden bedt Grundtvig om enten at tage Prøveheftet i Brug eller hellere selv lave et Tillæg til Salmebogen, og det gjorde han med »Festsalmer«.

Da Fenger kom til Vor Frelzers Kirke, fulgte han Exemplet og udarbejdede et Tillæg paa 495 Salmer, der blev tilladt 29/3 1857 og brugtes som Salmebog i Vor Frelzers Kirke, indtil det blev afløst af vor nuværende Salmebog for Kirke og Hjem.

Om dette siger Frederik Nielsen: »Det, som giver dette Tillæg dets store Værd, er det umiskendelige Vidnesbyrd, det aflægges om Fengers Øre for Orgeltonen. Han gjorde

skarpt Skel mellem de aandelige Sange, der kunde være tjenlige til den enkeltes Opbyggelse, og Hymnen, der skal være Udtryk for Menighedens Lovsang. Af den ældre Salmedigtning fremdrog han i let ændret Dragt frem for alle Kingo, men ogsaa Brorson, skønt han fandt de fleste af dennes Salmer for subjektive til Kirkebrug. Af de samtidige Salmedigtere fik selvfølgelig især Grundtvigs Salmer Plads i hans Samling, og det er ikke faa Salmer, som Fenger skal have Takken for at have sat i Omløb; med sikker Haand valgte han ud af et længere Digt et Par Vers, saa det blev en ypperlig Kirkesalme. Ingemanns og Boyes Salmer, som mange af hans samtidige satte saa højt, fandt ikke ret Naade for hans Øjne. Han savnede Orgeltonen, og han saa i dem kun Overgangsformer til den ægte Kirkesang; derfor havde han ingen Tro til deres Livskraft.«

Fenger vedblev at arbejde med Salmerne til sin Død og efterlod sig et godt og dygtigt Forarbejde til en hel ny Kirkesalmebog.

Et Par mærkelige Begivenheder skal endnu nævnes. I Amerika var der stadig Strid mellem de pietistiske norske Præster og de mer eller mindre grundtvigsk paavirkede danske. Nordmændene sigtede dem for Vranglære.

Saa fik en af Nordmændene (Müller Eggen) den Idé at sende et temmelig forvirret Brev til nogle »højt agtede og højt stillede« Lærere i den danske Folkekirke og spørge dem, om det, han angav som de danske Præsters Lære, virkelig var den danske Kirkes Lære. Tre af dem, Professor Clausen, Blædel og Frimodt, fandt det sømmeligt at svare uden først at forvise sig om, hvad der var sandt eller usandt i Klagen. Professor Clausen affattede Svaret »paa den danske Folkekirkes Vegne«, og Blædel og Frimodt skrev under!! Det sluttede: »... Der behøves følgelig ikke yderligere Bevis for, at Paastande som de i Deres Skrivelse »anførte . . . intet har at gøre med den danske Folkekirke. »Det er Paastande, som tilhører et enkelt Parti, der i Fæd-

»relandet almindeligvis gaar under Navnet: den kirkelige
»(d. v. s. grundtvigianske) Retning. Hinsides Vesterhavet
»erfarer vi, at Navnet foretrækkes: den levende Menighed.
»Men dette Partis Paastande og Meninger har den danske
»Folkekirke aldrig vedkendt sig.«

Dette var jo, som »*Udvalget for evangelisk Forkyndelse
blandt os Danske i Amerika*« udtrykte sig: »I en Skrivelse
»til Amerika at give det Udseende af, at Grundtvigs
»Disciple brændemærkes af den augsburgske Konfession,
»at de er, eller dog saa godt som er, vist uden for Folke-
»kirken.«

Denne Sag, at danske Præster paa Grund af en usammenhængende Anklage havde givet nogle kættersyge norske Præster Vaaben i Hænde mod nogle unge, fredelige danske Præster og derved i høj Grad vanskeliggjort deres Hverv, fremkaldte naturligvis en hidsig Kamp herhjemme, hvor Blædel flere Gange tog Ordet og i Steden for at gøre Undskyldning, tværtimod angreb »Grundtvigianismen«.

Striden kom ogsaa frem i Københavns Præstekonvent, hvor Fenger foreslog, at naar der var en saadan Meningsulighed, maatte Konventet hellere fredeligt opløse sig. Blædel var ikke til Stede, og man foreslog derfor at udsætte Afgørelsen til næste Møde, hvor man haabede paa en fredelig Løsning. Det glippede. Blædel optraadte endnu mere angribende og vilde aldeles ikke gaa ind paa nogen Erklæring, der kunde formilde det stødende i de tre Herrers Optræden. Og det endte med, at Blædel traadte ud af Konventet.

Imidlertid gik den amerikanske Fejde sin Gang med stor Heflighed fra begge Sider; og i et Forsvarsskrift mod Blædel havde Vilhelm Birkedal bl. a. skrevet: »Om vi kan staa Maal for Luthers Katekismus . . . det maa dog nogenlunde kunne afgøres.« Hertil svarede Blædel: »Ja, Pastor Birkedal, det kan afgøres. Thi dersom Grundtvigianerne er i fuld og god Overensstemmelse med denne »besvorne«

Bog, hvorfor har de da i den af dem besørgede Udgave af Martin Luthers lille Katekismus forandret og forvansket Luthers Lære om Daabsordet og Nadverordet.« — Den omtalte Katekismus var udgivet af Fenger, og de smaa Ændringer i Ordene er absolut ikke Forvanskninger. Biskop Monrad gennemgaar dem omhyggeligt i sit Skrift: *Slaget ved Katekismen* og siger derefter: »Vi haaber at man vil »indrømme os, selvom man misbilliger Forandringerne, at »de ikke er Letsinds Værk, men Frugterne af en alvorlig »Mands grundige Eftertanke . . . De paaankede Forandringer er i det Hele forsvarlige, hvorvel en enkelt ikke er »tilstrækkelig klar for en Børnebog. . . saa skal det staa »fast som en aldeles ubestridelig Kjendsgjerning: *At Fengers Udgave viser større Troskab end Vaisenhuus-Udga- »ven mod Guds Ord i den hellige Skrift og mod den gamle »kirkelige Overlevering.*« — Og Frederik Nielsen siger i: »Historiske Oplysninger om Luthers lille Katekismus«, at Luther selv og hans Samtid idelig foretog Ændringer i Katekismen, saa det er vanskeligt at afgøre, hvilken af de mange Udgaver, der skal gælde for vor Kirkes symbolske Bog.

I en lang Aarrække arbejdede Fenger paa et »Forslag til en paany gennemset Alterbog«, især efter at Mynsters uheldige Forslag fra 1839 var blevet henlagt. Det var særlig en Omstøbning af Kollektterne han arbejdede med igennem lange Overvejelser og for hver enkelt Kollektivkommende lange Samtaler med Grundtvig, der var levende med i Arbejdet. Den kom i 1874.

Fenger kunde selv i sin høje Alder udrette utrolig meget. En Mængde Mennesker kom til ham og søgte Raad og Trøst, og de fandt altid en aaben Dør og et aabent Hjærte, naar de virkelig søgte af aandelig Trang. I modsat Fald gennemskuede hans skarpe Blik dem let, og saa kom de aldrig mere end denne Gang. Og mange spurgte ham til Raads i Breve, og det tog Tid at svare, for det skulde nøje

overvejes, og han arbejdede langsomt. Ligeledes var hans Anbefalinger altid omhyggeligt overvejede og paalidelige.

Det ligger nær at spørge, hvordan han fik Tid. Det skyldes først og fremmest hans gennemførte Orden. Som yngre havde han været Natteravn, men fra 1843 ændrede han pludselig Levevis. »En Husfader maa holde Morgenandagt med sin Husstand.« Derfor stod han op Kl. 4 om Sommeren og Kl. 5 om Vinteren, og det fortsatte han med i København. Men paa den Tid var jo ingen andre oppe i Byen og derved fik han nogle gode, rolige Arbejdstimer, før de andre kom af Fjerene. Til Gengæld gik han i Seng Kl. 9½ uden Hensyn til, om der var Besøg. Og han sov, saa snart han havde lagt Hovedet paa Pudren, og forstod ikke, at ikke alle kunde det. — En Aften havde han siddet og talt med en af sine Døtre om en ung Pige, hun var bekymret for og bedrøvet over. Næste Morgen saa Datteren daarlig ud. »Er du ikke rask?« spurgte han. »Jo, men jeg har ligget længe vaagen, jeg maatte tænke paa den stakkels Pige.« — »Men det er jo galt, mit Barn, saadan maa du ikke bære dig ad. Naar du kommer i Seng, skal du befale dig Vor Herre i Vold, og saa skal du strax sove.« — En udmærket Leveregel, men svær at følge. Hvor tit slider ikke selv de bedste og frommeste Mennesker sig selv op ved at ligge og tumle med Tab, de har lidt, Skuffelser, de har mødt, eller Forurettelser, der er overgaaet dem o. s. v. Men her er en af de store Sider hos Fenger: Han kunde gøre fuldstændig op, naar han lagde sig til Hvile, og derfor kunde han ogsaa tage imod Dagen som en ny Dag, sjælelig sund og arbejdsfrisk.

Den 9. Juni 1877 havde han 50 Aars Jubilæum som Præst hilst med Taknemlighed fra nær og fjern. I Christian Richardts Takkesang staar de træffende Linier:

Og Tak for det, som er saa svært,
fordi du er, som du har lært.

Men nu mærkedes det, at han var bleven gammel. I Eftersommeren kunde han dog gøre en Fynsrejse og var tilige paa Taasinge og sammen med sin Hustru oppe i Bregninge Kirketaarn, hvor han glædede sig over den vidunderlige Udsigt, han aldrig før havde nydt. Men hen paa Efteraaret led han en Del af Forkølelse. Endnu Juledag prædikede han, og Søndag efter Jul tog han med, han maatte følge Simeon og Anna til Templet til deres Møde med Frelseren. Han vilde ogsaa have Nytaarsdag; men Nytaarsaften faldt han baglænds ned ad Trappen, idet hans Paraply greb fat i Rækværket. Han slog sig slemt og fik Armen af Led. Den kom dog strax i Orden, men Slaget og Forkølelsen tog Magten.

I den første Tid af sit Sygeleje tumlede han stadig med sine Embedspligter: Hvordan skulde det gaa? Hvem skulde gøre det eller det? — Hellig tre Kongers Dag vilde han op. Trods Feberen trak han i Præstekjolen: »Jeg vil over i Kirken og synge Kingos og Grundtvigs Salmer og tale om Pinsedagen, Ansgar og Santalistan.« De maatte holde ham hjemme med Magt. Det var sidste Gang, han bar sin Præstekjole.

De følgende Dage udmattedes han, og det saa meget mere, som han ikke kunde spise. Endnu en Maaned laa han hen, og ind imellem Feberanfaldene og Døsighedsperioderne havde han mange gode Timer med sine Børn, Brandt og Frederik Nielsen, og den 8. Februar 1878 sov han stille og umærkeligt ind.

Journals & Co., Ltd.

Vor Frelsers Kirke, set fra Sydøst.

Johan Christopher Holck

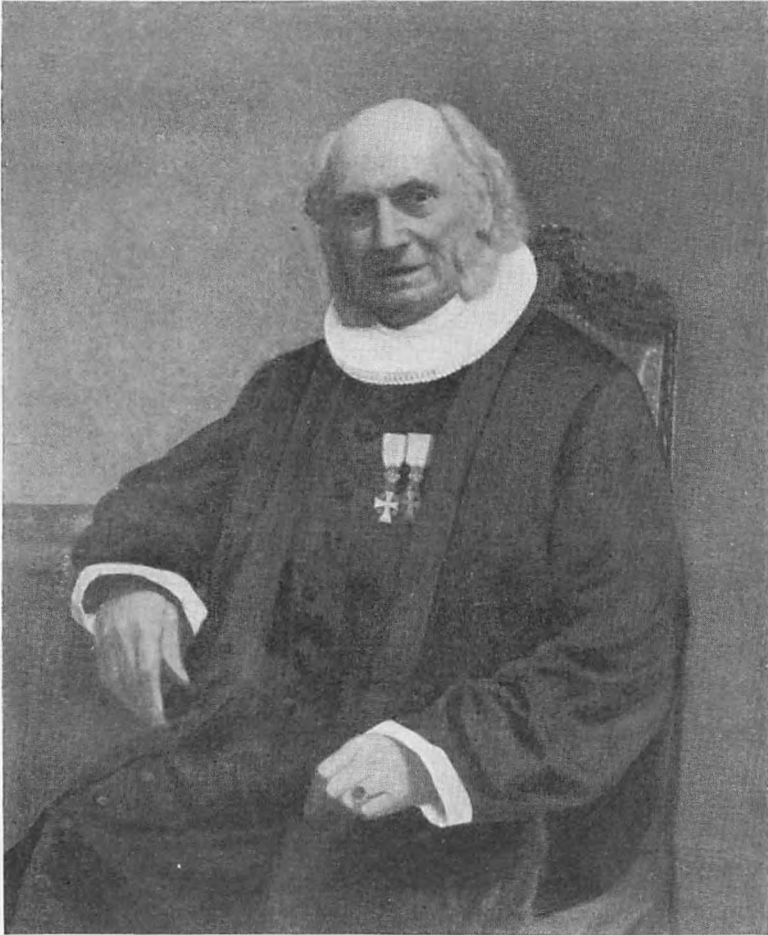
Af C. W. Schultz-Lorentzen

Ved Midten af Attenhundredtallet var der foregaaet en mærkbar Forandring med Christianshavn. De gamle Familier boede endnu i deres smukke Gaarde i Strandgade og Overgaderne med Stalde og Lagerrum bag Facadebygningen. Men den voksende Industrialisering var ved at sætte sit Præg paa Omgivelserne. Det var ikke saa meget Købmændene som Fabrikanterne, der lagde Beslag paa Kvarteret. Vi behøver blot at nævne Navnene Jacob Holm og Burmeister. Disse store Virksomheder havde Brug for mange Arbejdere, og samtidig var Forholdet mellem Arbejderne og Arbejdsgiverne blevet et helt andet og fjernere end i ældre Tider. Der var vel rejst Arbejderboliger, hele Kvarterer som f. Eks. Holms Huse i Langebrogade, men ellers var det de Dele af Christianshavn, der laa mellem Kanalen og Volden, især Dronningensgade, Prinsessegade, Sofiegade og Amagergade, der afgav smaa Lejligheder til Arbejderfamilier. Mange af disse Lejligheder i de gamle Huse var mørke, tarvelige og usunde, og naturligvis fandtes der ved Siden af jævne Arbejderfamilier ogsaa et stort Proletariat. Man læser i forskellige Skildringer fra disse Aar om Fattigdommen og Elendigheden paa Christianshavn. Ikke mindst fortæller Bergsøe i Piazza del Popolo gribende fra Koleraaaret om disse Forhold. Mest berøgtet var en Ejendom, der kaldtes for Jødebulen og som kunde have givet en Dickens Stof nok til en dansk Oliver Twist.

Vor Frelzers Kirke var den Gang stadig Sognekirke for hele Christianshavn, og fra Kirkens Side blev der gjort meget for at hjælpe. Naar Skibsbyggeren Kaas i sit Testamente overgiver Sognepræsten P. A. Fenger et betydeligt Rentebeløb til aarlig fri Uddeling til fattige, maa det opfattes som Udtryk for en Interesse hos begge Parter for at afhjælpe den mest paatrængende Nød. Det er værd at erindre, at netop Samspillet mellem de gamle velhavende Familier og det fattige Arbejderkvarter har bevirket, at der findes en Række Stiftelser og velgørende Institutioner paa Christianshavn den Dag i Dag.

Det var ikke blot her ude, men over hele København, der paa den Tid vaagnede en social Forstaaelse hos Kirken og dens Tjenere. Men paa Christianshavn blev det Sognepræsten Johan Christopher Holck, der i særlig Grad ved sin Personlighed og sin Virksomhed kom til at gøre en afgørende Indsats og lægge Linierne fast for Fremtiden. Han er den, der har været Præst ved Vor Frelzers Kirke i den længste Tid, ialt 35 Aar, først som residerende Kapellan 1863—80 hos P. A. Fenger, derefter som Sognepræst 1880—98 (Otto Fabricius var Sognepræst i 33 Aar). Holck groede i disse Aar fast til Christianshavn og fik et ualmindeligt Kendskab til og en sjælden Forstaaelse for Sognets vanskelige Forhold.

Johan Christopher Holck var Præstesøn, født 1824. Han havde endnu som Student frivilligt meldt sig til Hæren i 1848 og var blevet Korporal. Som Præst ved Garnisonskirken fra 1852 oplevede han det forfærdelige Koleraaaar 1853, og da hans Sognepræst Digteren Casper Johannes Boye døde af Sygdommen, maatte han varetage Sognepræstens Pligter, og han var i flere Maaneder saa godt som ikke ude af sin Præstekjole fra Morgen til Aften, saa meget krævedes der af ham. Han saa mange af sine Omgivelser dø, men han og hans blev skaanede. Det gav ham Oplevelser, der utvivlsomt blev Tilskyndelser til hans Fremtidsger-

Johan Christopher Holck.

Jonals & Co. fot.

Elter Maleri af Professor Fr. Vermehren i Vor Frelsers Kirke.

ning paa Christianshavn. Han blev udnævnt til residerende Kapellan 1863. Sognepræst var Peter Andreas Fenger. Denne var klart og afgjort Grundtvigs Discipel, medens Holck tydeligt nok var konservativ-kirkelig i sin Indstilling. Men deres Samarbejde synes at have været godt. De brugte ved Gudstjenesten P. A. Fengers Tillæg til evange-

lisk-kristelig Psalmebog, og Holck beholdt det Tillæg, ogsaa da han blev Sognepræst. Men indenfor det sociale Arbejde er det aabenbart Holck, der har baade Initiativet og Førerskabet.

Holck var i det hele en frisindet, humanistisk interesseret Mand, med overordentlig stort Kendskab til Litteratur og Sans for Kunst. Det var ikke blot Teologi, men navnlig social-økonomisk-historisk Litteratur, han læste, kyndig som han var i fremmede Sprog og ualmindelig flittig. Han har ikke efterladt sig Prædikener. Hans Søn fortæller, at han selv brændte dem. Men han mindes som en troværdig Forkynder, der havde en god og trofast Kreds af Tilhørere. Og hans Tanke og myndige Personlighed vandt ham Menighedens ubetingede Tillid. Han var i Arbejde fra den tidligste Morgenstund og tog sig personlig af selv den mindste Sag, der vedrørte Menneskers Vel. Hans Venteværelse i Hjemmet i Prinsessegade 50 var fyldt i Træffetiderne. Han var idelig paa Færde i Sognet, Han var i egentligste og bedste Forstand Sognets Præst, og Sognet var hele Christianshavn.

Der fandtes her forud en Del velgørende Foranstaltninger, og Pastor Holck fandt straks sin Plads i Ledelsen deraf. Han blev saaledes Medlem af Bestyrelsen for den Christianshavnske Bespisnings-Forening. Men ved et Møde her 1866 tog han Initiativet til Dannelsen af en Understøttelsesforening for Christianshavn, den første organiserede Understøttelsesforening i København. Det var et Vidnesbyrd om et godt Samarbejde med Borgerskabet i Sognet, at der hurtigt tegnedes betydelige Bidrag, og 60—70 Mænd og Kvinder tilbød deres personlige Medhjælp i Arbejdet. Holck var selvfølgelig Formand for den nye Forening.

Allerede 1868 tog Holck ud herfra et nyt Skridt videre. Det skar ham i Hjertet at se de fortvivlede Boligforhold, hvorunder mange Arbejderfamilier levede. Han fik da den Tanke, at der maatte kunne opføres gode og billige Arbej-

derboliger. Praktisk som han var, greb han Sagen an fra den rette Side. Han havde ogsaa en god Støtte i Generalkonsul H. A. Clausen. Meningen var at danne et Aktieselskab med Aktier paa 200 Rdl., der skulde forrentes med 5 % og amortiseres.

Holck henvendte sig til alle, der kunde tænkes at ville interessere sig for Sagen, og det lykkedes ham hurtigt at skaffe den tilstrækkelige Kapital fra mange Sider. Aktionærernes Navne udgør saa at sige Eliten af det Christianshavnske og Københavnske Borgerskab. I Flæng nævner vi Navne som Bryde, Suhr, Svitzer, Moses Melchior, Nobel, Burmeister & Wain, Adolph, Adler, Holmblad, Tietgen. Kronprins Frederik tegnede sig for 3 Aktier. Han stod i det hele i et nært Forhold til Pastor Holck. Det fortælles, at de undertiden mødtes efter Aftale paa Knippelsbro for sammen at besøge fattige Hjem paa Christianshavn. Blot maatte Kronprinsen love kun at give Penge, hvis Holck sagde god for Folkene.

Der er ikke Tvivl om, at alle Giverne har tænkt sig, at disse Aktiekøb faktisk var Gaver. De havde ikke regnet med Holcks dygtige Administration. Vi kan med det samme fortælle, at ikke blot udbetaltes de lovede Renter prompte, men Beløbet amortiseredes efterhaanden, saa alle Aktierne samt Prioritetsgælden kunde indfris 1908, og de opførte Ejendomme blive Grundlag for Understøttelsesforeningens videre Arbejde.

Men det væsentlige var altsaa, at disse Arbejderboliger blev opført. 200 Lejligheder i 3 Grupper, Prinsessegade 56—58, Hjørnet af Skt. Annægade og Voldgaden og Dronningensgade 16 sammen med Prinsessegade 3. Disse 3-Etages Huse indeholdt to Værelses Lejligheder for en meget billig Husleje. De var velholdte og velindrettede. Der var og er da ogsaa stor Efterspørgsel efter Lejlighederne, i Reglen en lang Ekspektanceliste, og — det maa ikke glemmes — de er opført paa en Tid, da der lige var begyndt

at vaagne en Forstaaelse for de sociale Problemer, og Initiativet var Pastor Holcks. Understøttelsesforeningen har 1915 til Minde om sin første Formand oprettet et Legat »Pastor J. C. Holcks Mindelegat« af nogle af de frigjorte Midler. I sit Jubilæumsskrift 1916 skriver Foreningens daværende Formand saaledes: »Naar man læser de gamle Forhandlingsprotokoller, forstaaer man ikke, hvorledes det var muligt for denne Mand (Holck) ved Siden af sin store Embedsgerning at overkomme det store Arbejde, han udførte i Understøttelsesforeningen. Side op og Side ned læser man Breve med hans sirlige Skrift med gothiske Bogstaver, hvad han paa de maanedlige Møder havde at meddele sine Medstyrere, Skrivelser til Magistrat og mange andre offentlige Institutioner, personlig Henvendelse til mange forskellige Mænd og Kvinder, og rig paa Initiativ, som han var, naar det gjaldt Velgørenhed, der kunde komme de fattige paa Christianshavn til Gode, stiftede han Arbejdssparekasser, Folkebibliotek, mindre Laanekasser for fattige m. m.«

Holck havde i sin Gerning al Anledning til at bemærke, ikke blot den Nød, der skyldes Fattigdom, men ogsaa den, der fulgte med Sygdom. Det var jo endnu et ganske uudviklet Hospitalsvæsen, Byen raadede over. Folk var ligefrem bange for Sygehusene. Det maatte da ligge nær at tænke paa at iværksætte en Sygepleje i Hjemmene. I Samarbejde med Nabosognet, det nye Sundby Sogn paa Amager, stiftedes da en Forening, der kaldte sig Distriktssygeplejeforeningen, aabenbart med Tanken om, at hvert Distrikt eller Sogn skulde have sin egen Organisation. 1875 blev der begyndt i de to Distrikter. Det var i og for sig Sundby, hvorfra Initiativet kom, idet Pastorinde Johnsen med stor Varme gik ind for Sagen, men det blev Christianshavn, der blev Centrum for Arbejdet. Der havde Sygeplejeforeningen til Huse, en efterhaanden voksende Flok af Sygeplejersker i et fælles Hjem med en Forstanderinde.

I 1877 var der saaledes ikke færre end 5 Sygeplejersker. Forstanderinde var Emma Povelsen indtil sin Død 1893, derefter Frøken Jacoba Olrik. Ikke blot gik disse Plejesøstre ud i Hjemmene, hvor de tiltrængtes, men de tog ogsaa en Overgang syge ind i deres Hjem, i 1876 ikke færre end 28, deraf 5 Voksne og 23 Børn. De 24 af disse Patienter fik alt uden Betaling. Denne Klinikvirksomhed maatte dog snart ophøre, men det sædvanlige Arbejde vedblev gennem mange Aar til stor Gavn og Glæde for den Christianshavnske Befolkning.

De i Sygeplejeforeningen virkende Plejesøstre har vel til at begynde med kun haft ringe Uddannelse, men for det meste fik de den gennem deres egne Erfaringer under Arbejdet og paa kortvarige Kursus paa Frederiks Hospital og Diakonissestiftelsen. Men det var et uvurderligt Arbejde, de gjorde. Og den Aand, der herskede i deres Fælleshjem og i deres Virksomhed, var Kristentro og Viljen til at tjene Gud og Mennesker. Pastor Holck var deres faderlige Leder og Raadgiver.

Som et Vidnesbyrd om Sygeplejeforeningens Betydning for Christianshavn kan vi blot nævne Navnet Søster Ane. Ane Nielsen blev 1880 antaget som Plejesøster, »en jysk Pige« staar der i Protokollen. Hun kom ogsaa lige fra Landet uden noget særlig Kendskab til Sygepleje. Hun fik et Par Kursus paa Hospitalerne, det var det hele. Men hun var en udmærket Sygeplejerske og et usædvanligt Menneske. Hun forblev hele sit Liv i Sygeplejeforeningen, tilsidst som dens Forstanderinde. Hvad hun har været for Mennesker, smaa og store, unge og gamle, fattige og rige er det svært at give et samlet Udtryk for, men der er endnu mange paa Christianshavn, ja rundt om i Danmark, der takker hende og ærer hendes Minde. Hun var et dygtigt, levende og muntert Menneske, utrættelig og selvforglemmende, fast forankret i sin Kristentro og aaben for alt, hvad der var af Aand. Hun bar Traditionen fra Pastor Holcks Tid

videre ned til os, og vi, der har kendt hende, glemmer hende ikke. Inden hun døde 1936, var Tiden imidlertid blevet en anden, den offentlige Forsorg for Syge var kommet ind i et godt Leje, og Sygeplejeforeningen standsede sin Virksomhed.

Holcks Optagethed af de sociale Spørgsmaal kommer til Orde i et Par Artikler, »Om Godgørenhed og frivilligt Fattigvæsen i København« (1869) og »Bidrag til Belysning af det sociale Spørgsmaal og Socialismen« i Tidsskrift for Filantropi 1877, ligesom han aarligt beretter om Sygeplejeforeningens Virksomhed i Filantropisk Ugeblad. Hans Navn var velkendt og anset ogsaa udenfor Hovedstaden. 1878 blev han Formand for Foreningen mod Lovbeskyttelse af Usædeligheden og 1891 for Præmieselskabet for Plejemødre. Det laa jo alt i samme Linje, og han var overalt en virksom og initiativrig Medarbejder. Hans Interesse var ikke indskrænket til Filantropien, i en Aarrække var han Medlem af den Komité, der forberedte Udgivelsen af Salmebog for Kirke og Hjem. Hans Børn fortæller, at medens de i Hjemmet helst sang Ingemannske Salmer, valgte Holck ved Gudstjenesten ofte tunge og efter deres Skøn ukendte Salmer.

Da Holck var blevet Sognepræst, fik han som residerende Kapellan H. M. Fenger (1880—88). Denne fik hurtigt en meget stor Tilhørerkreds i Kirken og var ligesaa utrættelig virksom og hjælpsom overfor Sognets fattige som Sognepræsten. Pastor Holck understregede altid stærkt, at hans filantropiske Arbejde var et Menighedsarbejde paa kristen Grund, men Fenger fik sin egen Kreds interesseret og stiftede en særlig Menighedspleje ved Siden af Holcks og uden Forbindelse med denne. Sygeplejeforeningen og Menighedsplejen kom derved i en lang Aarrække at staa uafhængige af hinanden i Vor Frelses Sogn. H. M. Fenger flyttede herfra til Garnisons Kirke og senere til Holmens. Han er noksom kendt, og en Skildring af ham hører

ikke hjemme her. 1888—92 var H. P. J. Bondo residerende Kapellan, senere Domprovst i Roskilde, og endelig fra 1892 P. M. Larsen, der 1898 afløste Holck som Sognepræst og 1904 kom til Marmorkirken. Den sidste talte ved Holcks Begravelse og kunde vidne om »et kærligt og godt Samarbejde i 6 Aar uden en eneste Mislyd. Da jeg kom her, tog han som en Fader imod mig og som Fader og Søn har vi færdedes med hinanden i Arbejdet«.

Det skyldtes ogsaa Holck, at Menigheden i Vor Frelzers Sogn fik et Samlingssted, et Menighedshus, idet han af Magistraten købte en gammel Skolebygning i Amagergade. Dette Menighedshus blev benyttet, indtil hele Gaden blev nedrevet. Det var som alle Holcks Foretagender vel betænkt og fornuftigt ordnet, baade i praktisk og økonomisk Henseende.

1888—90 fik Vor Frelzers Kirke en meget stor Istandsettelse. De i 1781—83 opsatte Pulpiturer blev fjernede, og Kirkerummet ført tilbage til sin oprindelige Skikkelse. Kirkepladsen blev indhegnet med et Jerngitter. Arkitekt var Professor Hans I. Holm.

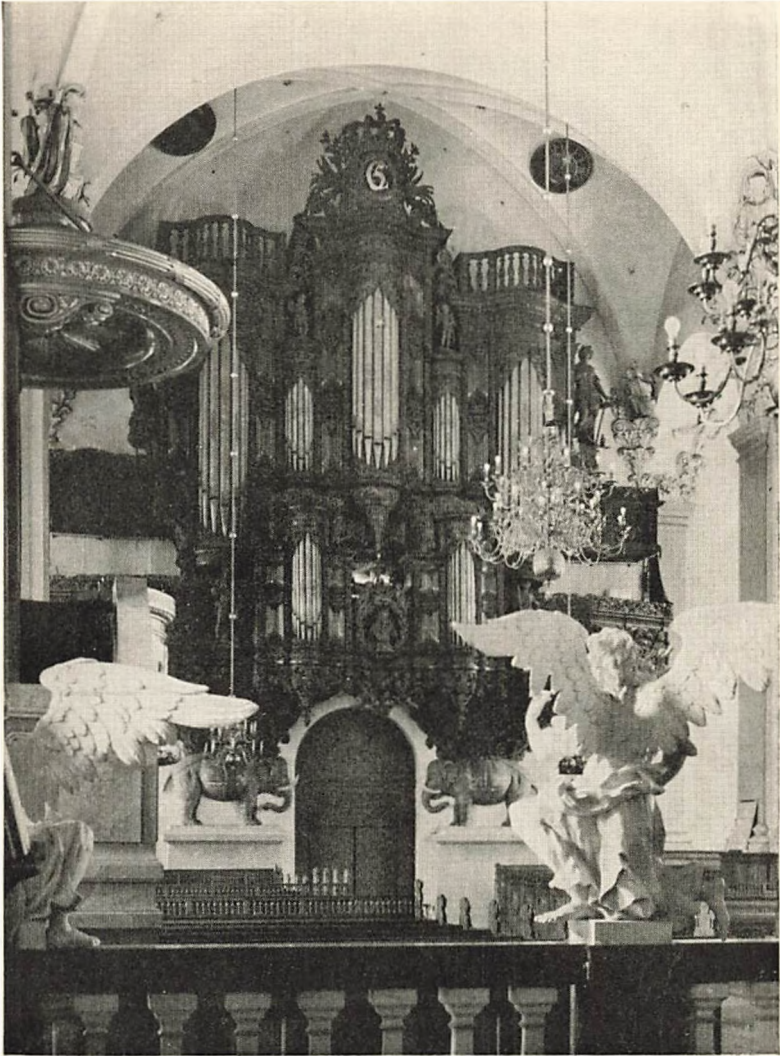
I de sidste Aar blev Pastor Holck skrøbelig, og han selv og hans Omgivelser kunde mærke det. Men ukuelig fortsatte han sit Arbejde. Det faldt ham svært at tage sin Afsked 1. November 1898 og forlade Christianshavn, men allerede 27. April 1899 døde han. Han ligger begravet paa Vor Frelzers Kirkegaard. Sporene efter hans Personlighed og hans Arbejde træffer man allevegne paa Christianshavn.

Litteratur:

Til Minde om Johan Christopher Holck 1899.

V. Holck: Mine Erindringer 1934.

Christianshavns Understøttelsesforening ved Wilh. Meyer 1916.

Journals & Co. fot.

Vor Frelser Kirkes Orgel.

Om Vor Frelzers Kirkes Klokkespil og Orgel

Af P. S. Rung-Keller

Saadan som Vor Frelzers Kirke med sit slanke, guldbremmede Spir løfter sig over Christianshavn med de gamle Kanaler og Volde, maatte den Tanke engang melde sig, at dette Kirketaarn var som bygget til at huse et Klokkespil ligesom de hollandske og flanderske »syngende« Taarne.

Søndag den 16de December 1928 indviedes Klokkespillet og det bestod den Gang af 33 Klokker, der i de følgende Aar suppleredes med 12 større, saa at det i 1932 blev og fremdeles er Nordens største Klokkespil, helt igennem Resultatet af dansk Arbejde. Allerede ved Reformationens festen i 1917 havde man prøvet sig frem ved at laane 8 mindre Malmklokker, der blev ophængte i Lanternen, hvor de blev spillet paa. Dette vellykkede Forsøg gav Stødet til, at Hofbygmester *Thura's* ejendommelige Spir blev forsynet med et rigtigt »Sangværk« eller Klokkespil, som vi kender dem fra Nederlandene.

Det var Kirkens Værge, Fabrikant *John Jacobsen*, der med sin store Begejstring for Sagen og Kærlighed til Christianshavn fik vakt Interesse for Planen og som forestod Indsamlingen af baade store og mindre Gaver til Klokkespillet. Foruden den største Klokke, der fik Lov til at bære Hs. Majestæt *Kong Christian den Tiendes* Monogram, og som iøvrigt fortæller om Klokkespillets Tilblivelse, beret-

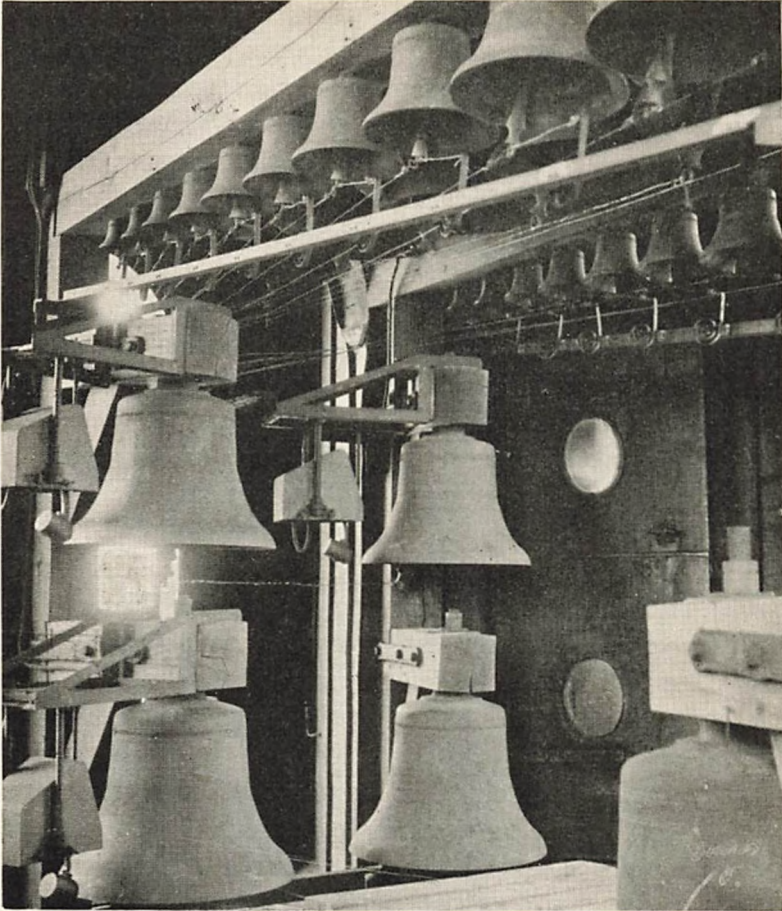
ter de andre om Gaver fra Stadens Magistrat, Ny Carlsbergfondet, Niels Brocks Legat, Bødkerlauget, Burmeister & Wain, Christianshavns Borgerforening og mange enkelte Borgere.

De 45 Klokker, der har en samlet *Malmvægt* paa ca. 16.000 kg (heraf den største alene ca. 3600 kg) støbtes dels i Aalborg og dels i Brønderslev, hvor Sønnerne af afdøde Direktør *C. F. L. Sørensen* (De Smithske) Civilingeniør K. T. A. og Ingeniør E. Sørensen forestod Klokkearbejdet.

I 1932 blev der i Kirken installeret et Transmissions-Anlæg, der kan faa Klokkespillets Toner til at klinge nede i Kirkerummet ved Hjælp af Højttalere, der er anbragte paa de to smaa Pulpiturer paa hver Side af Orgelfacaden og som kaster Klokketonerne op mod Hvælvingen over Orglet. Ideen er første Gang udført ved Verdens største Klokkespil i Riverside church i New York, og først senere er det nu blevet almindeligt at benytte sig af lignende Anlæg. Paa denne Maade kan baade ved Festgudstjenester, kirkelige Handlinger og Koncerter Klokkespillet benyttes og høres inde i Kirken.

Naar man betragter Klokkestolens svære Egetømmerkonstruktion og Dimension, skulde man tro, at den fra Begyndelsen var beregnet til at bære et Klokkespils store Basklokker eller lignende Ringe-Klokker, men om de tidligere, gamle Klokker ved man dog, at de aldrig har været af betydelig Størrelse.

Den ene af de to »lempelige« Klokker, der under Kong Christian den IV'de anskaffedes til den gamle uanselige Trækirke paa Christianshavn (1640), blev i hvert Tilfælde overført til den ny Kirke 1696 og faldt ned ved Ophejsningen, hvorfor den straks blev omstøbt paa Kong Christian den V'tes Befaling af Stephan Scherrenbein. Denne Klokke var blevet meget skaaret og i de sidste Aar kunde den kun anvendes til »Kimeklokke«; den blev omstøbt igen

Klokker i Vor Frelsers Kirke.

Jonas & Co. fot.

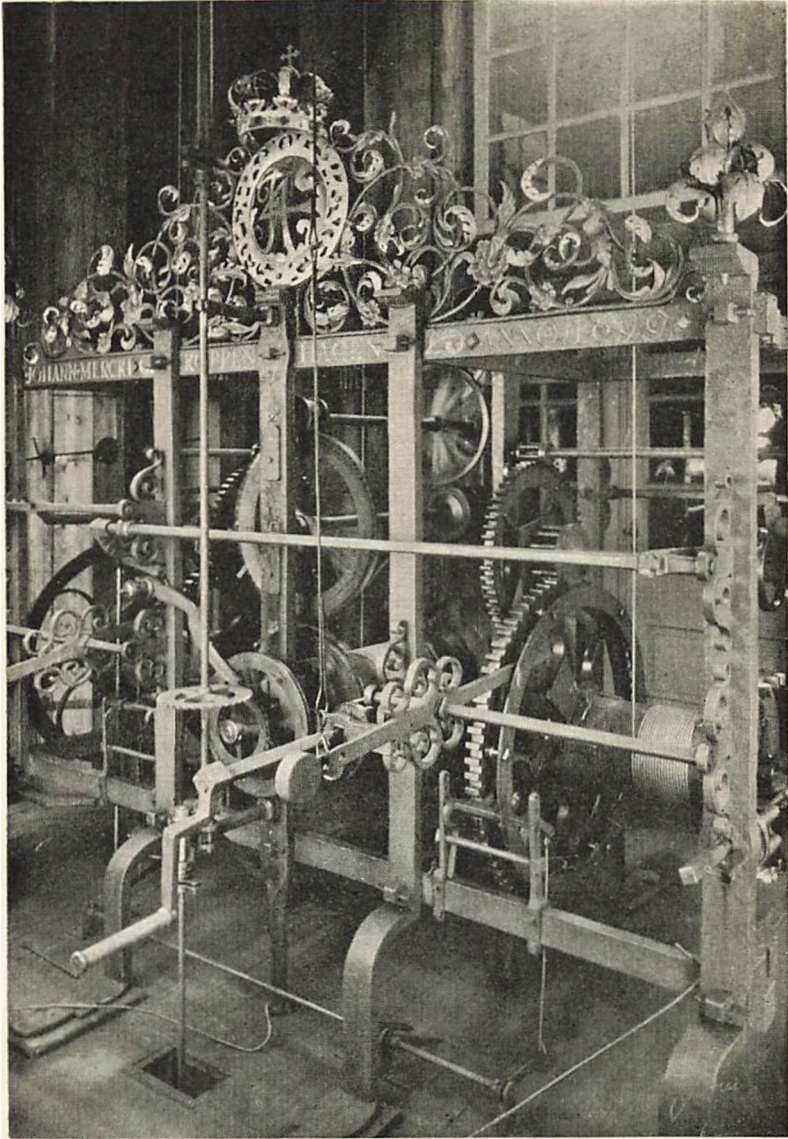
med Bibeholdelse af den gamle Inskription. I 1682 skænkede »Norges Riges Stadtholder og General Feldt Marschalk Ulrich Friederich Güldenlöw« en Klokke »taget udi Weners Borg og igjen given til Christianshavns nye Kirke«. Den var Krigsbytte fra den skaanske Krig, bar Aarstallet 1659 og omstøbtes første Gang, da den skænkedes til Kirken, anden Gang i 1745 og sidste Gang i 1889.

Dens oprindelige svenske Inskription er efterhaanden blevet mer og mer fordansket og lyder nu: »Fra Solens Opgang alt indtil Nedergangen være Herrens namn lovet. 1659 taget udi Venners Borg og givet til Gyldenlöwe 1676 — omstøbt 1889«, den har været Kirkens største Klokke kaldet »Svenskeklokken« ca. 122 cm i Diameter, og den vil blive hængende i Taarnet sammen med de to nye og større Ringeklokker. I 1688 anskaffedes to nye, mindre Klokker, den ene af disse »sprak« i 1699 og omstøbtes af Stephan Scherrenbein. Dens Inskription lød saaledes: »Aus dem Feuer bin ich hergeflossen, Steph. Scherrenbein hat mich gegossen Anno 1699«. Da dens Toner var uhjælpelig falske ogsaa til det øvrige Spil, kom den til den nye Kirke i Kolding. Endelig fik Kirken 2 smaa Klokker — af hvilke den ene er støbt 1750 med Inskriptionen: »Soli Dei Gloria« og nu er afgivet til Obbekjær Kirke ved Ribe, medens den anden, der 1725 er støbt af Henr. Tessin, nu er ophængt som »Skueklokke« ved Trappen i Taarnet; disse to Klokker har enten været Omstøbninger eller Erstatninger af de to »lempelige« Klokker fra den gamle Kirke.

Mere end 5 Ringeklokker har Kirken aldrig haft og første Gang de alle sammen ringede, endda inden Kirkens Indvielse (d. 19. April 1696), var den 28nde November 1693 ved Ligtalen over den danske Prinsesse Ulrika Eleonora, der døde som Sveriges Dronning.

Nu er Vor Frelzers Kirke ved Klokkespillet Anbringelse blevet forsynet med 3 store Ringe-Klokker afstemte i »Te-Deum-Motiv«, og de danner Basklokkerne til de andre 42 Spilleklokker. Den største »Kongeklokken« overtræffes kun i Tone-Dybde af Raadhusets Timeklokke og Domkirkens Højtidsklokke, blandt Hovedstadens samlede Klokker.

Da Klokkespillet nu i 1931 blev forsynet med et elektrisk Urværk, saa at det hver Time efter det gamle Taarn-

Jonas & Co. fot.

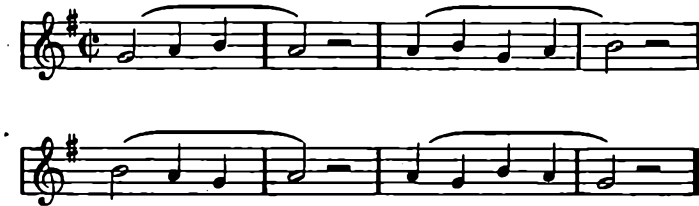
Vor Frelses Kirkes Urværk, udført af Johann Mercki 1699,
restaureret af Bertram Larsen.

urs Fuldslag kunde spille et Salmever, valgte man naturligvis til dette første *danske* Klokkespils Repertoire kendte *danske* Salmemelodier, hvis Toner daglig skulde dale ned over Christianshavn, saaledes som man hører det hele Døgnet rundt i Holland og Belgien.

Første Gang der spilles om Morgenen, er det Kl. 9, hvor Grundtvigs »Den signede Dag —«, som han skrev herude i Præsteboligen ved Taarnets Fod, lyder til C. E. F. Weyses Toner; Kl. 12 klinger »Paa Gud alene —« til Organisten H. O. C. Zinck's Melodi, Kl. 15 den lutherske Salme »Lovet være du Jesus Krist —« til dansk, middelalderlig Folkevis (»Svend Vonved«), Kl. 18 Grundtvigs »Guds Menighed syng —« paa en svensk-dansk Folkemelodi fra Middelalderen, Kl. 21 Ingemanns Aftensang: »Dagen gaar med raske Fjed —« med Weyses Melodi, og endelig Kl. 24 sluttes der med Vægterversene med Melodi efter gammel dansk Tradition. Paa de andre Timer af Dagen spiller Uret Vor Frelser's Kirkes »Klokkemelodi« eller musikalske »Vartegn«, der kun er bygget over de tre Toner: c, d, e, eller g, a, h, og med Melodien dannet som et Musik-»Spejlmogram«. For at give disse Toner Liv og Mening har vor Kirkeværge, Provst Schultz-Lorentzen skrevet Versene, som staar trykt tilsidst, og som gennem Aarene har fundet Vej til mange Christianshavneres Hjerte og Øren saa vel som til de omliggende Skolers Ungdom.

Hver Søn- og Helligdag er der lige fra Klokkespillet's Indvielse til idag et Kvarter før Kl. 12 af »Klokkeristerne« bleven spillet forskellige Salmemelodier svarende til Evangeliet den paagældende Dag, medens man om Sommeren fra Store Bededag at regne har afholdt mindre Halvtimes-Koncerter, »Klokkesangstider« om Aftenen, hvor Klokkespillerne har udført mange forskellige Slags Musik, saasom gamle og nye Folkeviser, Fædrelandssange, klassiske og moderne Kompositioner af gejstlig og verdslig Karakter. Desuden spilles der Aaret rundt paa Fødselsdage i Konge-

huset, paa Flagdage, andre historiske og nationale Minde-
dage og paa store danske Mænds Fødsels- og Dødsdage
samt paa andre nyere Mærkedage, og Repertoiret vælges
derefter. Paa denne Maade har Vor Frelzers Kirkes Klok-
kespil vævet sig ind i det daglige Liv paa Christianshavn
og mangen en Gang faaet dets Beboere til at nynne med
paa de kendte Toner.

Tid rinder ud, Liv med Sol gaar ned,
Vi ringer Bud fra Guds Evighed.

Fra Gry til Kvæld skifter Lyst og Nød
Gud vil os vel udi Liv og Død.

Mand higer frem efter Ros og Gavn,
Vi kalder hjem i Vor Frelzers Navn.

Først to Aar efter Kirkens Indvielse paabegyndtes Op-
sætningen af det store Orgel over Indgangsdøren, og dette
Arbejde stod paa fra 1698 til 1700. Forinden havde man
maattet hjælpe sig med et lille i 1695 af Kongen skænket
Positiv, ligesom man til Indvielsen havde laant et mindre
Orgel fra Holger Vind's Gaard i Kannikestræde og der-
efter købte et paa 5 Stemmer af Organist David Bernhard
Neder, efter at det var repareret af P. P. Botzen.

Orgelfacaden med det overdaadige Træskærerarbejde
dominerer Kirkens Vestvæg og bærer under Christian den

Vtes Buste Aarstallet 1698; den bæres af to Elefanter i Relief hentydende til Kongens Indstiftelse af Elefantordenen, hvorfor man ogsaa bl. a. paa Kirkens Hvælvinger ser Ordenskæderne, ligesom hele Facaden er kronet med Christian den Vtes Navnetræk. Stukkaturarbejdet udførtes af den fra Sachsen indvandrede Sten- og Billedhugger Christian Nerger, medens selve Orglet blev bygget af Brødrene Peter Petersen Botzen og Johan Peter Botzen, der tillige var Organister henholdsvis i Vor Frue og Petri Kirke. Instrumentet omtaltes den Gang som et »kunstigt og anseligt Orgelværk« og blev regnet for det bedste i Landet, det rostes for »dets indvortes Kraft og henrykkende Toner, naar det trakteredes vel«. I Pontoppidans »Danske Atlas« (1764) karakteriseres de forskellige Hovedstadsorgler bl. a. saaledes: Vor Frue Kirkes »som havende mange rene og velklingende Stemmer«, men om Vor Frelser's Kirke siges »saa haver og Orgelværket som med meget Billedhuggerarbejde er ziiret og i sig selv usædvanligt stort ikke her sin Lige«.

Det var derfor ganske rimeligt, at dette Orgel tiltrak sig en Orgelkender og -reformator, den tyskfødte Abbed G. F. Voglers Opmærksomhed og Interesse. Som Hofkapelmester i Stockholm gæstede han i 1798—99 København, hvor han forbavsende nemt fik baade Magistratens og Cancelliets Tilladelse til at lave flere af Stemmerne om efter hans »Simplifications-System« sammen med en Orgelbygger, der fulgte ham paa hans Orgelkoncertrejser. Paa lignende Maade gik det ogsaa med Orglerne i Christianskirken og Reformert Kirke, hvor han gjorde Weyse's Bekendtskab. Yderligere fik han af Myndighederne Lov til at afholde nogle overvældende stærkt besøgte Kirkekoncerter, der indbragte ham en god Skilling.

Interessen for Orgelmusik maa den Gang ikke have været saa ringe i Residentsstaden, da f. Eks. Orglet i Nikolaj Kirke uden for Gudstjenesterne benyttedes 3 Dage i Ugen

»til at spille hver Gang en Time og det i Følge en synderlig Stiftelse ved hvilken til den Ende er henlagt en anselig Kapital«.

Det var vel nærmest ved 1900-Aarsskiftet, at Interessen for Orgelmusik igen vaagnede her i København, og Frikoncerterne her i Vor Frelser Kirke nød godt deraf og var stærkt besøgte de første Aar, inden det blev mer almindeligt med saadanne Musikopførelser i de mange baade større og mindre Kirker. Selvfølgelig lagde de to Verdenskrige og dermed Vanskelighederne m. H. til Kirkens Opvarmning og Belysning mærkbare Hindringer i Vejen, saa der til Dato har været afholdt dog en 200 Frikoncerter i Vor Frelser Kirke foruden enkelte andre.

Det *første* store Orgel er naturligvis atter og atter bleven ombygget og restaureret bl. a. ved Kirkens Hovedreparation i 1889—90, og det har kun været den »fredede« Facade, der forblev urørt gennem Aarene. Nu sidst i 1939 blev Instrumentet genopbygget af det gamle danske »Hoforgelbyggeri« i Aabenraa, Firmaet Marcussen & Søn, som i sin Tid byggede Christiansborg Slotskirkes Orgel, der endnu 120 Aar gammelt gør god Fyldest. Vor Frelser Kirkes Orgel tæller nu 54 Stemmer fordelt paa 4 Klaviaturer for Hænderne og et for Fødderne og er med sine ca. 4000 Piber af alle Størrelser et Instrument af høj Klasse i nøje kunstnerisk Overensstemmelse med den kunstfærdige Facades Opbygning.

Blandt de 12 Musikere, der i Aarenes Løb har været Organister ved Vor Frelser Kirkes Orgel, bør nævnes Komponisten Harnach Otto Konrad Zinck, der var født i Husum og en Tid var Kapelmester ved den kongelige Opera. 1801 udgav han den bekendte Koralbog med hans Navn, Forløberen for Weyses. Tillige bør Komponisten og Orgelspilleren Karl Attrup erindres. Han var født i København, hvor han virkede som Lærer baade ved Conservatoriet og Blindeinstituttet indtil sin Død i 1892.

Man maa ønske at det nuværende Orgel maa faa en lang Levetid, og at de Ord, der staar malet paa Fyldningerne over Organistens Plads, altid maa respekteres og huskes af denne:

»Ej efter egen Nykke
og blot til Ørens Lyst
men Hjertet at opbygge
Du lade op min Røst!«

»Agt det alene,
at jeg maa Salmens Ord
og Menighedens Chor
enfoldigt tjene!«

(Efter en gammel Orgelinscription.)

Indhold

<i>L. Stampe</i> , cand. theol.:	
Kirke og Menighed i det 18. Aarhundrede. . . .	9
<i>C. W. Schultz-Lorentzen</i> , Provst:	
Oplysningstiden. Biskop Dr. theol. Otto Fabricius	41
<i>Egede Schack</i> , Sognepræst:	
Grundtvigs »Søndags-Bog«,	
et Testamente til Vor Frelzers Menighed	55
<i>H. A. Rosendal</i> : Kordegn, fhv. Højskoleforstander:	
Peter Andreas Fenger	81
<i>C. W. SchultzLorentzen</i> :	
Det kirkeligt-socialt Nybrud,	
Johan Christopher Holck	109
<i>P. S. Rung-Keller</i> , Organist:	
Om Vor Frelzers Kirkes Klokkespil og Orgel. . .	121